قد افلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون

قال علیه السلام اسکنوا فی الصلواة رواه مسلم الحمد لله والمنة
بفضل ایزد تعالی شانه این استفتا بتحقیق عمیق و تدقیق از کتب و اخبار
المسمی به

بحسب فرمایش و امداد جناب ولایت مآب قدوة السالکین عارف وحید و فرید
مولینا الحاج حضرت شیخ محمد سعید سلمه الله المجید نقشبندی ساکن لوآری شریف
زاد درجته تالیف مسکین محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری البشاوری عفی عنه

در مطبع مخدومی و مرتضوی واقع بمبئی مطبوع گردید

اللهم افتحنه فتحا مبینا اللهم انصره نصراً عزیزا ؎ الهی تو این شاه درویش دوست
که آسایش خلق در ظل اوست ؎ دل و کشورش جمع معمور دار ؎ ز ملکش پراگندگی دور دار

و بقدوم سعادت لزوم شاهزاده کامگار عالی مقدار والاشان ابو المظفر سردار نصر الله خان بهادر افغانستان

سلمه الله المنان دام ظلاله و اجلاله و ازین سبب اسم مکرم امیر صاحب کابل و افغانستان حرسها الله السبحان
تحریر کرده ام که دعای پادشاه اسلام از جمله واجبات است و علماء هندوستان نامهای نواب ها را
تحریر کرده اند بنا برین که وطن مالوفه مسکین ملک افغانستان است و آرزو کردم که اسم شهریار جم اقتدار
حضرت ظل الهی لازالت اقمار دولته طالعة سبب مزید دعا باشد چنانچه در ارشاد الطالبین آورده است و گفته اند

الدعاء مفروضتان الدعاء للایمان والدعاء للسلطان انتهی حرره العبد المذنب المسکین محمد مرید محی الدین

الحنفی القادری الغفوری البشاوری النوشهری عفا الله عنه **تواریخ** طبع کتاب صداقت نصاب
ثبوت الشفاعت سید المرسلین من تصانیف قدوة المحققین اسوة المدققین مولانا مولوی شیخ محمد
مرید محی الدین صاحب مد ظله نظمه و رقمه زین العابدین عابد پشاوری هنگامیکه عازم سفر حرمین الشریفین بودم

ثبوت الشفاعت چو مطبوع شد ثبوت الشفاعت کتابی بلیغ زهی ثبوت شفاعت که از شهادت او	بتوضیح آیات و اخبار هم برآمد چو از قالب طبع راست نوشته قول پیمبر بذیل قول خداست	بتاریخ او هر ورق در صداست پی سال طبعش بگو عابدا چو سال طبع طلب کردم از خرد گفتا	محمد شفاعت کند در امم ۱۳۱۲ ه محمد نبی شفیع الوری است ۱۳۱۲ ه بگو نگاه محمد شفیع روز جزاست ۱۳۱۲ ه

ایضاً تاریخ تصنیف همین کتاب ثبوت شفاعت سید المرسلین صلی الله علیه وسلم من طبع زاد جناب متین حسیب گل صاحب مرحوم خیل

چو روز جزا در حق مذنبین ؎ ازین چند اوراق تصنیف ما بایوان توحید دارش مسلم	شفاعت کند سید المرسلین ۱۳۱۲ فوائد روان کن ز تالیف ما با فواج اسلام ظاهر علم	خدایا بحق محمد نبی چو دریاب فیاض کن فرزبان چو کرده ز تاریخ طبعش کلام	مکن زان جماعت مرا اجنبی مرا دار و ایمان مادر امان کریکار سانش بدار السلام

تاریخ سیوم علی الیقین که کتابی است مرهم دلها ؎ و یا کلید مراد است حل مشکلها ؎

ازان سبب بسال طبع گفتمش آغرق ؎ که غریقان ضلالت گشد به ساحلها ۱۳۱۲

۲۵

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ العزیز الغفار الکریم الستار الغافر الذی عفر ذنوب المذنبین بالتوبۃ والاستغفار
ونشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ الملک الجبار ونشہد ان محمداً عبدہ ورسولہ
المصطفی المختار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ واصحابہ الاخیار وامرنا بالصلوۃ علی
الخشوع والخضوع والسکینۃ والوقار بعد از حمد و درود میگوید بندہ غفور ودود
اضعف عباد رب المعبود خاکسار بمقدار ذرہ وار گنہگار مسکین محمد مرید محی الدین
حنفی قادری غفوری نوشہری پشاوری عفا اللہ عنہ التماس بخدمت شریف حضرات
اہل اسلام از خواص وعوام آنکہ درمیان مشایخ وعلما اختلاف کثیر افتادہ است
در مسئلہ اشارہ سبابہ در وقت خواندن تشہد در حین اشہد ان لا الہ الا اللہ بعضے
میگویند کہ سنت است و در ترک سنت خوف کفر ست وبعضی میگویند کہ حرام
ومکروہ است وقذف در مابین جاری است واین بلا عظیم است وبعضی از عنایات
کنندہ گان ومحبان گفتند کہ درین مسئلہ چیزی باید نوشت تا کہ فریقین از عناد وقذف
دست بردار شوند ونجات یابند ورجوع باصل کتب وروایات کنند وعمل نمایند
بنابرین استفتا تحریر شدہ کہ از نظر مہر مظہر حضرات اخوان کرام خواہد گذشت
ونامیدہ شد این استفتا بہ تحفۃ الاخیار فی بیان الصلوۃ علی السکون والوقار
باید دانست نامہای آن کتب کہ اشارہ سبابہ را در نماز سنت ومستحب گفتہ اند وآن

کتب کہ از بیان اشارہ سبابہ سکوت کردہ اند وآن کتب کہ روایت سبابہ را ممنوع
گفتہ اند ہمہ را تحریر کردہ ام آنچہ موجود بودند کہ از انظار ناظرین بگذرد وتحقاق
را از دست نباید داد این ست نامہای کتب کہ دران ثبوت اشارہ در نماز کردہ اند
سنت ومستحب گفتہ اند بروایات مختلفہ موطا امام محمد محیط السرخسی فتاوی ظہیریہ
شرح وقایہ کبری منیۃ المصلی در المختار رد المختار طحطاوی علی الدر المختار تحقیقات النقد
کفایہ فتح القدیر شرح منیہ ابراہیم حلبی شرح سفر السعادت فیض صمدانی شرح کیدانی صحیح
سنن الترمذی فتاوی برہنہ طریقہ محمدیہ کنز العباد - اسامی آن کتب کہ اصلا مسئلہ
اشارہ سبابہ را ذکر نکردہ نہ ثبوت ونہ عدم آن این ست توضیح تلویح نور الانوار
حسامی شاشی ہدایہ فتاوی قاضیخان کنز الدقائق قدوری جواہر منیفہ مسکین شرح
کنز الدقائق ارشاد الطالبین واسامی آن کتب کہ اشارہ سبابہ را در نماز از مذہب
حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ اند - سند الاسلام شرح الیاس سراج الہدایہ
مسلک المتقین مخزن لفظ افغانی - واسامی آن کتب کہ منع کردہ اند اشارہ سبابہ را
در نماز این است تجنیس والمزید مختارات النوازل فتاوی عالمگیری خزانۃ المفتین مسلک
المتقین تصنیف اللہ یار بخاری فتاوی سراجیہ فتاوی غرائب برجندی شرح مختصر
فتاوی معصومیہ حدیقۃ الندیہ شرح طریقہ محمدیہ ترغیب الصلوۃ صلوۃ مسعودی
مجموعہ خانی مجموعہ سلطانی قرآن خوانی شمنی خلاصہ کیدانی خلاصہ جدیدہ منیۃ المفتی
حضرات القدس مکتوبات امام ربانی محک الطالبین مواہب الرحمن کنوز الحقائق
طحاوی معانی الآثار خزانۃ الروایات ملفوظات شاہ صاحب دہلی انہار اربعہ عقائد المسلمین
تبیین شرح کنز الدقائق مضمرات سراج الوہاج والوالجیہ خلاصۃ الکبری عمدۃ الفتاوی
مغنی محیط القاضی تاتارخانیہ عتابیہ غیاثیہ خزانۃ الکبری غور الاذکار شرح
کافوری قاعدی زاہدی قنیۃ المنیۃ کافی ذخیرہ شرح النقایہ بحر الفتاوی

طوالع الانور ابن عبد الحکیم سیالکوٹی۔ وسوائی این کتب ہم خواہد بود کہ نفی و اثبات کردہ باشند لکن از نظر من حقیر سراپا تقصیر نگذشتہ اند فقط بعون عنایت خداوندی جل شانہ کہ اصل استفتا تحفۃ الاخیار تحریر کردہ ام ہمین است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال چہ میفرمایند علمائی دین متین شرع مبین درین مسئلہ کہ انگشت سبابہ کہ آنرا مسبحہ میگویند در نماز در قعدتین در وقت خواندن التحیات در اشہد ان لا الہ الا اللہ برداشتن سنت موکدہ است یا ز و اندیانہ و کسیکہ میگوید کہ برداشتن انگشت سبابہ در نماز و در تشہد حرام است و این حرام از کدام قبیل است حرام مطلق است یا حرام تنزیہی است این سبابہ در نماز بعمل ارندیانہ بیان فرمایند تا کہ ثواب یابند

بینوا وتوجروا رحمکم اللہ تعالے

الجواب ہو الموفق بالصواب تحقیق ہمین مسئلہ این است در باب اشارہ سبابہ کہ آنرا مسبحہ گویند درین باب احادیث وارد است و ثابت است بطرق مختلفہ کیفیت معدوم تا زمان وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و فعل آخر متیقن آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام معلوم نیست نزد بعضی قبض جمیع اصابع است و اشارہ بسبابہ است و این در موطا امام محمد رحمۃ اللہ علیہ است و عبارت این است اخبرنا مالک اخبرنا مسلم بن ابی مریم عن علی بن عبد الرحمن المعاوی انہ قال رآنی عبد اللہ بن عمر وانا عبث بالحصی فی الصلوٰۃ فلما انصرفت نہانی وقال اصنع کما کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصنع فقلت کیف کان یصنع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصنع قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا جلس فی الصلوٰۃ وضع کفہ الیمنی علی فخذہ الیمنی وقبض اصابعہ کلہا واشار باصبعہ التی تلی الابہام و وضع کفہ الیسری علی فخذہ الیسری قال محمد و

بصنیع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ناخذ وہو قول ابی حنیفۃ رحمۃ اللہ علیہ انتہی کذا فی الموطا امام محمد رحمہ اللہ و در محیط السرخسی نیز آوردہ است قیل یشیر بالمسبحۃ عند قولہ اشہد ان لا الہ الا اللہ و قد نص محمد فی کتاب المشیخۃ علی انہ یشیر فقال حدثنا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال یفعل ذلک ای یشیر وقال یصنع بصنع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہذا قول ابی حنیفۃ رحمۃ اللہ علیہ انتہی کذا فی محیط السرخسی و در فتاوی ظہیریہ آوردہ است کہ عقد کند خنصر و بنصر را و حلقہ کند انگشت میانہ را با بہام و اشارہ کند بسبابہ این است عبارت آن فانتہی الی قولہ اشہد ان لا الہ الا اللہ ہل یشیر بسبابتہ من یدہ الیمنی اختلف المشایخ فیہ ثم کیف یصنع عند الاشارۃ حکی عن الفقیہ ابی جعفر رحمہ اللہ انہ قال یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی مع الابہام ویشیر بسبابتہ انتہی کذا فی فتاوی ظہیریہ و جناب عمدۃ المحدثین شیخ عبد الحق الدہلوی رحمہ اللہ در شرح سفر السعادت آوردہ است کہ در اشارہ کردن سبابہ عدم قبض و عقد است و عبارت تام از شرح سفر السعادت اینست و چون در تشہد بنشستی پاے چپ را فرش کردی و بران نشستی و پای راست را نصب کردی و دست راست را بر ران راست نہادے بلکہ ہر دو دست را بر ہر دو ران نہادے و در دست راست عقد پنجاہ و سہ بانگشتان بگرفتی وصورت این عقد آنست کہ انگشتان را قبض کند مگر مسبحہ کہ او را بسط کند و طرف ابہام را نزد اسفل مسبحہ بجانب کف دست نہد این چنین تفسیر کردہ اند علمائی شافعیہ عقد پنجاہ و سہ را و سند ایشان حدیث ابن عمر است کہ مسلم آوردہ و نزد حنفیہ عقد تسعین است وصورتش قبض خنصر و بنصر و بسط مسبحہ و وضع ابہام ست بر اصبع وسطی و این نیز در حدیث مسلم از عبد اللہ بن زبیر آمدہ و ہمچنین است مختار در مذہب احمد و شافعی در قول قدیم و نزد مالک قبض جمیع اصابع ید یمنی و بسط سبابہ و مر شافعیہ را در کیفیت تحلیق وجہی دیگر است و آن وضع انملہ وسطی میان عقدتین ابہام و انگشت

مسبحه را در کلمه شهادت برداشتی واشارت کردی بوحدانیت حق جل وعلا و باید که اشارت
بجانب فوق نبقند تا موهم بجهت نگردد و وقت اشارت نزد بعضی وقت تلفظ الا الله
است و پیش بعضی نزد اتمام آن وقت تلفظ بکلمه الله ومشهور آنست که نزد نفی انگشت
بردارد و نزد اثبات بنهد و تحریک نکردے مسبحه را مراد تکریر تحریک اوست نه رفع او
و باین توجیه تطبیق باید هردو روایت یحرکها و لا یحرکها مراد از اثبات تحریک رفع اصابع
است و از نفی آن عدم تکریر تحریک چنانچه نزد بعض مالکیه است بدانکه عقد اصابع یدیمنی
بر کیفیت مذکوره واشارت بسبابه در احادیث صحاح واقع شده و در جامع الاصول از
کتب سته درین باب احادیث آورده است و در بعض احادیث ذکر عقد ست باشارت
و در بعضے ذکر اشارت فقط و همین است مذهب ائمه حدیث و فقهای مجتهدین وکثیرے
از صحابه وتابعین وگفته اند که حق آنست که مذهب امام ابوحنیفه وصاحبیه نیز همین است
و متقدمین علمای حنفیه تصریح کرده اند بآن ولیکن در متاخرین ایشان خلافی درمیان
آمده است و ما اگر احادیث را بتمام روایت کنیم سخن بتطویل انجامد بحمد الله آن در موضع
خود مذکور ست سخن از علمای مذهب بیاریم تا عامه را سودمند افتد شمنی گوید امام
ابویوسف در امالی ذکر کرده که قبض کند خنصر و انگشتی را که متصل است بدان وحلقه
کند وسطے وابهام را و اشارت کند بسبابه و امام محمد گفت که رسول خدا صلی الله علیه
واله وسلم اشارت میکرد و آنچه آنحضرت کرده ما نیز کنیم وگفت همین است قول ابی حنیفه
هم شمنی از ظهیریه آورده است که چون شروع کرد مصلی در تشهد پس رسید بقول اشهد
ان لا اله الا الله آیا اشارت کند بسبابه یمنی اختلاف کرده اند مشایخ در وے پس
چگونه کند نزد اشارت محکی از فقیه ابوجعفر آنست که قبض کند خنصر و بنصر را و تحلیق کند
وسطے را بابهام و اشارت کند بسبابه در منیة المصلی گفته که مکروه است اشارت انتهی
و در حواشی هدایه از کفایه می نویسد که در محیط گفته است که بعضی گفته اند رفع سبابه

یمنی در تشهد از سنن ست نزد ابوحنیفه ومحمد رحمهما الله و همچنین مرویست از ابویوسف و
علامه نجم الدین زاهد گفته که چون متفق ست روایت از اصحاب ما جمیعا در بودن اشارت
سنت و از کوفیان و مدنیان همچنین آمده وکثیر ست اخبار و آثار دران لاجرم عمل بدان
اولی باشد انتهی و شارح وقایه میگوید که عقد اشارت از اصحاب ما آمده است انتهی و
خالی از غرابتے نبود آنچه در شرح هدایه درباب بسط اصابع ونفی عقد میگوید که مرویست
در حدیث وائل بن حجر وحال آنکه ابوداود ونسائی و دارمی وابویعلی وعبد الرزاق
با روایات متعدده از وائل اشارت با تحلیق ابهام و وسطے روایت کرده اند والله اعلم
و شیخ امام عالم عامل اجل علی متقی رحمة الله علیه درین باب رساله جمع کرده و روایات فقهیه از
مذهب حنفی با اختلافاتی که در آنهاست ذکر کرده و احادیث صحیحه آورده جانب اشارت را راجح
ساخته است و فرموده که مشایخ ما مختلف اند در اثبات اشارت بمسبحه در تشهد وقت تهلیل جماعه
از ایشان برانند که اشارت نکند و در منیه و واقعات و تجنیس و مختار النوازل و مضمرات و ولوالجی
و فتاوی کبری گفته اند که فتوی بر عدم اشارت است و در خلاصة الفقها و خزانة المفتیین گفته
که مختار همین ست و در ذخیره گفته که ظاهر روایت همین ست و تعلیل کرده اند این جماعه در نفی آن
که درینجا زیادت فعلی ست که بدان احتیاج نیست پس ترک آن اولی باشد چه مبنائے نماز بر سکینه و
وقار ست و درین فعل موافقت رفضه است پس اولی ترک آن باشد تحقیقا للمخالفة و جماعه دیگر
گفته اند که آن مستحب است و حسن ست و سنت ست و مانند آن از الفاظی که دلالت بر قوت و
رجحان دارند همین ست مروی از ائمه ثلثه ما و رانیست مذهب شافعی و مالک و احمد و غیر ایشان
از ائمه اعصار و امصار و باین وارد است شده از صحاح اخبار و آثار و به تحقیق تنصیص کرده اند
بدان مشایخ متقدمین و متاخرین و شیخ محقق ابن الهمام در شرح هدایه گفته که مروی از محمد در کیفیت
اشارت آنست که قبض کند خنصر و انگشتی را که متصل باوست و تحلیق کند وسطے و ابهام را و استاده
کند مسبحه را و مروی از ابی یوسف در امالی نیز همچنین است و این فرع تصحیح اشارت است و از بسیارے

از مشایخ آمده که اشارت نکند و این خلاف روایت و درایت است چه مرویست از محمد که
این کیفیت اشارت قول ابی حنیفه است و مکروه است که اشارت کند بمسبحتین معا و منقول است
از حلوانی که ایستاده کند انگشت را نزد لا اله و بنهد نزد الا الله تا رفع نفی باشد و وضع
اثبات انتهی و سغناقی گفته است که تخصیص کرده محمد بر این یعنی اشارت بمسبحه در کتاب المشیخه
و روایت کرده در وی حدیث از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که میکرد آنرا پیغمبر
گفت ما نیز میکنیم آنچه پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم کرد و اخذ میکنیم بفعل وی
و انیست قول ابی حنیفه و در خانی گفته است که اشارت نزد قول لا اله الا الله احسن
است و روایت کرد آن را از ابی یوسف در املا ابن امیر حاج در شرح منیه و زاهدی
گفته که متفق است روایت از اصحاب ثلثه ما جمیعا که آن سنت است و همچنین از
مدنیین و کوفیین و کثیر است دران اخبار و آثار پس عمل بآن اولی باشد و نقل کرد
سروجی از صاحب حاوی و منیة المفتی و اجناس الناطفی و واقعات از اصحاب ما که عقد کند
خنصر و بنصر را و تحلیق کند وسطی و ابهام را و همین است که ذکر کرده است امام محمد در موطا
و گفته است که این قول ابی حنیفه است و در مختار النوازل که تصنیف صاحب هدایه است
گفته که اشارت نزد قول لا اله الا الله حسن است و در فتاوی مذکور است که اشارتی نیست
در نماز مگر نزد شهادت در تشهد و آن حسن است و در بعض شرح نقایه مذکور است که مروی
از جمیع اصحاب ما آنست که سنت است و در تحفه گفته است که اشارت مستحب است و هو
الاصح و در ذخیره گفته است که بعضے گفته اند برداشتن سبابه مبنی در تشهد از جمله سنن است
نزد ابی حنیفه و محمد و شافعی و در ظاهر اصول آنست که بر ندارد و همچنین روایت کرده
شده است از ابی یوسف انتهی و فرموده است که مغرور نگرداند ترا قول او در ظاهر
اصول و در ظاهر روایت زیرا که ظاهر گاهی بر خلاف مختار ائمه می باشد و در درر البحار
و شرح او مذکور است که ما اشارت نمیکنیم بسبابه نزد تهلیل و مفتی به نزد ما خلاف آنست یعنی

خلاف عدم اشارت که آن اشارت است بر کیفیت عقد مثلث و خمسین چنانکه شافعی و احمد گفته
و در محیط گفته است که سنت آنست که بردارد نزد نفی و بنهد نزد اثبات و این قول ابی حنیفه
و محمد است و بسیار است درین معنی اخبار و آثار پس عمل بدان اولی باشد و چون ظاهر شد
بر توای منصف ازین روایات که تصریح کرده اند در بعضے از ان که آن صحیح است یا اصح یا مفتی به
است و در بعض که آن سنت است یا مستحب یا حسن است ثبوت اشارة در تشهد وقت شهادت
پس بیشک عمل بدان اولی و احرے بود و چگونه نبود و حال آنکه مؤید ساخته اند انرا باحادیث
صحیحه وارده در اثبات آن قولاً و فعلاً این ترجمه رسالهٔ مذکوره است و تطویل کلام درین مقام
از جهت آن کرده شد که اهل این دیار درین باب براه تعصب و تعسف روند و در نفی آن
مبالغه نمایند و حق خلاف آنست والله اعلم انتهی کلام الشیخ ویضع یدیه حال التشهد علی فخذیه
ویفرج اصابعه مبسوطة لا کل التفریج بذا عندنا وعند الشافعی یبسط اصابع الیسری ویقبض
اصابع الیمنی الا المسبحة وہل یشیر بالمسبحة عند الشهادة عندنا فیه اختلاف صحح فی الخلاصه
والبزازی انه لا یشیر وصحح شراح الهدایه انه یشیر وکذا فی الملتقط وغیره وصفتها ان یحلق من
یده الیمنی عند الشهادة الابهام والوسطی ویقبض البنصر والخنصر ویشیر بالمسبحة ویعقد ثلاثة وخمسین
بان یقبض الوسطی والبنصر والخنصر ویضع رأس ابهامه علی حرف مفصل الوسطی الاوسط ویرفع
الاصابع عند النفی ویضعها عند الاثبات ویکره ان یشیر بکلتا مسبحتیه انتهی کذا فی شرح منیة المصلی
لابراهیم الحلبی وتضع یمناه علی فخذه الیمنی ویسراه علی الیسری ویبسط اصابعه مفرجة قلیلا جاعلا اطرافها
عند رکبتیه والمرأة تجلس متورکة ولا یأخذ الرکبة هو الاصح لتتوجه القبلة ولا یشیر بسبابته عند
الشهادة وعلیه الفتوی کما فی الوالوالجیة والتجنیس وعمدة المفتی وعامة الفتاوی ولکن المعتمد ما
صححه الشراح ولا سیما المتأخرون کالکمال والحلبی والبهنسی والباقانی وشیخ الاسلام الجد وغیرهم
انه یشیر لفعله علیه السلام ونسبوه لمحمد والامام رح بل فی متن درر البحار وشرحه غرر الاذکار
المفتی به عندنا انه یشیر باسطا اصابعه کلها وفی الشرح بلا نیة عن البرهان الصحیح انه یشیر بمسبحته

وحدها ويرفعها عند النفي ويضعها عند الاثبات واحترزنا بالصحيح عما قيل لا يشير لانه خلاف الدراية
والرواية ولقولنا بالمسبحة عما قيل يعقد عند الاشارة انتهى وفي العيني عن التحفة الاصح انها مستحبة
وفي المحيط سنة انتهى كذا في الدر المختار قوله وفي المحيط انها سنة يمكن التوفيق بانها غير مؤكدة انتهى
كذا في الطحطاوي على الدر المختار بدانكه در رفع سبابه فعل آخر آنحضرت صلى الله عليه وسلم
متيقن غير معلوم است واز خلفاء الراشدين رضي الله تعالى عنهم روايت فعل آن نيامده است
عدم مرويست مثل جهر تسميه و رفع يدين را نكرده اند بلكه اخفاء تسميه و عدم رفع يدين
است و معتاد و معمول مذهب حنفيه همين است و همين دليل است در ترک سبابه و از
خلفاء راشدين بثبوت نرسيده است فعل آن و از عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما عدم
مروي است و در شرح طريقه محمديه حديقة الندية سيدنا عبد الغني النابلسي رحمه الله آورده
كه ترک اشاره اولى است و مولانا برهان الدين صاحب هدايه در تجنيس والمزيد آورده است
كه اشارهٔ سبابه نكند زيرا كه مبنى صلوٰة بر سكون و وقار است و در فتاوى غرائب آورده است
كه صحيح همين است كه برداشتن سبابه حرام است از جهت عدم تعرف در ناسخ و منسوخ و در خلاصه كيدانى
و خلاصه جديده و سند الاسلام و مجموعه خانى و مسالک المتقين در محرمات آورده است و در فتاوى
عالمگيرى آورده است كه برداشتن سبابه مكروه است و فتاوى عالمگيرى باجماع علماء هندوستان
در عهد اورنگ زيب بادشاه شده است و در فتاوى سراجيه نيز مكروه گفته و در منية المفتي مكروه
آورده و در قنية المفتي نيز مكروه گفته است و در شمني اشارهٔ سبابه را مكروه گفته است
و صاحب شمني محدث است و در محک الطالبين ناقل از مواهب الرحمن في مذهب النعمان
آورده است كه اين فعل منهى عنه است و ايشان صوفى الله يار بخارى عليه الرحمه در مسلک المتقين
آورده كه اشاره سبابه در مذهب حنفيه رحمه الله منهى است و در مذهب شافعى رحمه الله
سنت است در خزانة الروايات و خلاصة الكبرى آورده است كه مختار همين است كه ترک
اشاره سبابه است در نماز و در متون مثل قدورى و كنز الدقائق و مسكين شرح كنز الدقائق

و فتاوى قاضيخان و در كتب اصول فقه مثل توضيح و تلويح و نور الانوار و حسامى و شاشى
اصلا ذكر اين مسئله اشاره نيست نه عدم و نه ثبوت و در كتب احاديث مسند امام ابو حنيفه
مثل جواهر منيفه نيز نيست ظاهرا معلوم ميشود كه از زوائد است و از اصول نيست
چنانچه در طحطاوى حاشيه در مختار آورده است قوله وفي المحيط انها سنة يمكن التوفيق
بانها غير مؤكدة تصريح شد زوائد بودن اشاره سبابه از عبارت طحطاوى و حضرت امام
ربانى قدس الله سره العزيز در مكتوبات شريف بشرح و بسط تام آورده است كه اشاره
سبابه در نماز ممنوع است حرام و مكروه و اضطراب رُوات پانزده قسم آورده است
بكدام عمل كرده شود بنا بر اين ترک اشاره اولى است و صاحب حضرات القدس و مولانا
عبد الحكيم سيالكوٹى گفته هر امرى كه در مابين حل و حرمت دائر گردد ترک آن اولى است
و در فتاواى معصوميه كه باجماع اهل بخاراى شريف در عصر امير كبير امير شاه مرادبى مرحوم
و معصوم لقب اوشان است اشاره سبابه را منع كرده است كه نكند و جناب علامهٔ زمان
قاضى ثناء الله پانى پتى در ما لا بد آورده است و در وقت خواندن تشهد عقد كند خنصر و
بنصر را و اشاره كند به وسطى از چهار مذهب مرويست ليكن مشهور مذهب امام اعظم
رحمه الله آنست كه اشاره نكند و روى انگشتان متوجه قبله دارد و در قعدهٔ اولى
بر تشهد زياده نكند انتهى و در در مختار و شرح منية المصلى آورده كه صحيح در متون آنست
كه اشاره سبابه نكند در خلاصه و فتاوى بزازى و فتوى برين است ليكن صحيح در شراح آنست
كه اشاره سبابه مستحب است نزد متون شروح متروک است و ديگر جمع در ميان سنت و بدعت
آيد ترجيح جانب بدعت است و ترک كردن سنت زوائد مختلف اولى است ازين جهت كه
احتراز از منهيات باشد و امام عبد الرؤف مناوى در كنوز الحقائق و امام ابو جعفر طحاوى
در معانى الآثار آورده است حديث كه مبناى نماز بر سكون و وقار است لقوله عليه السلام
اسكنوا فى الصلوٰة رواه مسلم و فقهاء رحمهم الله تعالى حديث سكون را اخذ كرده اند و حديث

توجه اصابعه نحو القبلة یعنی روی انگشتان بطرف قبله باشد نیز اخذ کرده اند بنابرین ممانعت
کرده اند و در شرح الیاس و سند الاسلام آورده است که برداشتن انگشت سبابه سنت است در
نزد امام شافعی رحمة الله علیه و در سراج الهدایة آورده است که روایات جواز سبابه محمول اند
در ابتدای اسلام و منسوخ اند بعد ازان روایت کرده شده است از کرخی که گفت نظر کردم
من در کتب ناسخ و منسوخ از ابتدا الی انتهاء یافتم از مذهب امام شافعی رحمة الله علیه و جناب
عمدة العارفین شیخ المشائخ حضرت شاه عبد الله سید غلام علی صاحب المعروف بشاه صاحب دهلوی
قدس الله سره العزیز در ملفوظات گفته اند که در نماز فرائض و سنت مؤکده انگشت سبابه را
نبردارد و در نماز نوافل بردارد که عمل بهر دو روایت کرده شود هم بر احادیث و هم به
قول فقهاء رحمهم الله علیهم اجمعین و در طوالع الانوار محشی در مختار شیخ محمد عابد محدث انصاری
مدنی سندی رحمه الله آورده است از مبیت و هفت کتاب که اشاره سبابه ممنوع است
نزد فقهاء و فقهاء رحمهم الله صاحب دیانت و حقیقت بودند این بنود که مردم را بلغزش اندازند
و از امر مستحسن ممانعت نمایند و بازدارند نزد این بزرگواران حدیث بصحت نرسیده است
و اضطراب در روایات و کیفیت دیدند امر زائد مخلل را ممنوع فرمودند و در محیط القاضی
البرهانی در جلد الثالث آورده است که کسیکه اقرار نکند به بعضی انبیاء علیهم السلام یا عیب
کند نبی را بچیزے یا راضی نباشد از سنت سنت هائی پیغمبران علیهم السلام پس آنکه بتحقیق
کافر است و عبارت محیط برهانی این ست نوع آخر فیما یعود الی الانبیاء علیهم السلام و من
لم یقر ببعض الانبیاء او عاب نبیا بشیء اولم یرض من سنن المرسلین فقد کفر انتهی هرگاه
فقهاء رحمهم الله تعالے درین جا حرام و مکروه گفته باشند حکم مخالف باید کرد اعاذنا الله
من غایة الافراط والتفریط و عبارات کتب بحسب مسطور الذیل است بنظر انصاف و تعمق
ملاحظه باید نمود و استحقاق را از دست نباید داد نزد مسکین محمد مرید محی الدین حصه الله
بمزید العلم والیقین عفا الله عنه این است که فقهاء رحمهم الله حدیث نهی را بیان نکرده اند

نظر بطرق مختلفه کرده ممانعت نموده اند و محدثین رحمهم الله علیهم اجمعین تاریخ حدیث
را بیان نموده اند که این فعل بکدام وقت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بظهور آمده
تاریخ معدوم است و کیفیت واحد نیست بلکه مختلف است و هر یک صاحب مروی مدعی
صحت روایت خود است ازین تنقیص بگد گرمی آید ازین سبب ترک اشارهٔ سبابه
اولی است زیرا که سنت زوائد است و مضطرب و کیفیت آخر متیقن معدوم است لکن
در تمام عمر یکبار یا دو بار باید کرد از جهت مروی اگر سنت باشد روز جزا در وعید
من ترک سنتی لم تنله شفاعتی داخل نشود و این استفتاء برچند اقسام تحریر یافت القسم الاول
در بیان روایت که سبابه را در نماز نه بردارد و فتوی برین است سوال چون در حالت
قعده که باشهد ان لا اله الا الله برسد انگشت سبابه دست راست ایستاده کند یا نے
جواب نے و علیه الفتوی انتهی کذا فی مجموعه سلطانی ؛ و آصله ای رفع المسبحة فی الصلوة
فی التشهد عند اشهد ان لا اله الا الله وقد روی رفع المسبحة فی الصلوة فی التشهد فی الصحاح
عن النبی صلی الله علیه وسلم مع ان الصلوة موضع سکون و وقار حتی کره فیها الالتفات
انتهی کذا فی الطریقة المحمدیة ؛ آصله ای اصل هذا الحکم (رفع المسبحة) فی حال قراءة التشهد
عند قوله اشهد ان لا اله الا الله برفعها عند النفی ولیضعها عند الاثبات کما قالوا وقد روی
ذلک فی الاحادیث الصحاح عن النبی صلی الله علیه وسلم مع ان الصلوة موضع سکون و وقار
ای حلم و رزانة حتی کره فیها الالتفات بالوجه بلا فسادها و بالصدر مع فسادها قال فے
شرح الدرر و کره التفاته بان یلوی عنقه لا لحاجة ولو حول صدره عن القبلة فسدت
صلوته ثم مسئلة الاشارة بالمسبحة فی التشهد فیها خلاف بین علمائنا قال الوالد رحمه الله تعالے
فی شرحه علی شرح الدرر اعلم انه اختلف مشایخنا فی الاشارة بالسبابة حین التشهد ففی المضمرات
انه لا یشیر و فی الخلاصة انه لا یشیر و فی السراج الوهاج من مشایخنا من قال انه یشیر لان فیه
زیادة رفع لا یحتاج الیه فالترک اولی لان مبنی الصلوة علی السکینة والوقار فی الواجبة

والتجنیس و علیہ الفتوی وفی عمدۃ المفتی الاشارۃ عند قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ حسن لاخلاف
فیہ وقال ابو یوسف یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطے ویشیر بالسبابۃ وقیل لایشیر وعلیہ الفتوی
وفی منیۃ المفتی ویکرہ ان یشیر عند کلمۃ الشہادۃ وفی فتح القدیر وعن کثیر من المشائخ لایشیر
اصلا وہو خلاف الدرایۃ والروایۃ ویکرہ ان یشیر بمسبحتیہ وعن الحلوائی یقیم الاصبع عند لا الہ
ویضعہا عند الا اللہ لیکون الرفع للنفی والوضع للاثبات اھ وتمامہ ہناک و تقریر اصل المسئلۃ
فی تحویل الراس بمنۃ ولیسرۃ انہ مقیس علی الاشارۃ فی التشہد بالمسبحۃ الرفع للنفی والوضع
للاثبات مع ان الصلوۃ احق بترک الحرکۃ فیہا لابتنائہا علی السکون والوقار انتہی کذا
فی الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ فی جلد الثانی لمولانا العلامۃ الشیخ سیدنا عبد الغنی
النابلسی رحمہ اللہ تعالی والعجب عن الشیخ ابن الہمام انہ قال وعن کثیر من المشائخ
لایشیر الاشارۃ وہو خلاف الدرایۃ والروایۃ ففی مقابلۃ الاکثر قول الواحد معتبر وکان
ففی شرح الوقایۃ وفیما اجتمع علیہ الجمہور لایعتبر خلاف الاقل انتہی قال العالم العلامۃ
والحبر الفہامہ مولینا برہان الدین صاحب الہدایۃ رحمہ اللہ تعالی فی التجنیس والمزید
ولایشیر بالسبابۃ عند قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ وعلیہ الفتوی لان مبنی الصلوۃ علی السکینۃ
والوقار انتہی وفی خلاصۃ الکبری واذا انتہی الی قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ یشیر بالمسبحۃ
والمختار انہ لایشیر لان مبنی الصلوۃ علی السکینۃ والوقار انتہی وفی المضمرات عن الکبری
ولایشیر بالسبابۃ وعلیہ الفتوی فی غنیۃ المصلی عن الواقعات وفی الکافوری علیہ الفتوی
انتہی کذا فی معصومیہ المعروف باہل بخارا واذا انتہی الی قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ بل یشیر
باصبعۃ السبابۃ لیید الیمنی لم یذکر محمد رحمہ اللہ فی الاصل فقد اختلف المشائخ فیہ منہم
من قال لایشیر وفی الکبری وعلیہ الفتوی ومنہم من قال یشیر ثم قال کیف یصنع وحکی
عن الفقیہ ابی جعفر الہندوانی رحمہ اللہ انہ قال یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی مع
الابہام ویشیر لسبابتہ وفی الغیاثیۃ لایشیر بالسبابۃ عند التشہد ہو المختار انتہی کذا فی

خزانۃ الروایات ولایشیر بالسبابۃ عند قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ فی الصلوۃ وعلیہ الفتوی
کذا فی بحر الفتاوی وفی القنیۃ انہ یضع یدیہ علی فخذیہ او رکبتیہ بحیث یکون اطراف
اصابعہ عند رکبتیہ وفی شرح الطحاوی یضعہا علی رکبتیہ کما فی الرکوع موجہا اصابعہ نحو
القبلۃ مبسوطۃ اراد بالمبسوطۃ خلاف المقبوضۃ لاخلاف المضمومۃ وقد جاء عن علمائنا
فی بعض الروایات انہ یفعل کما یفعل الشافعی رحمۃ اللہ علیہ وہو ان یعقد الخنصر والبنصر
ویحلق بین الوسطی والابہام براسہما ویشیر بالسبابۃ عند التلفظ بالشہادتین ہکذا ذکر فی الذخیرۃ
وذکر فی الزاہدی انہ اتفق بالروایات عن اصحابنا ان الاشارۃ بالمسبحۃ سنۃ عن ابی نصر
بن سلام لیس فی الاشارۃ اختلاف العلماء انہ یفعلہا وفی المضمرات والخلاصۃ والمختار انہ
لایشیر انتہی کذا فی البرجندی شرح المختصر الوقایہ القسم الثانی دربیان روایات کراہیت
اشارۂ سبابہ در نماز در وقت خواندن تشہد وفی فتاوی العالمگیریۃ واذا انتہی الی قولہ
اشہد ان لا آلہ الا اللہ یشیر بالمسبحۃ والمختار انہ لایشیر کذا فی الخلاصۃ وعلیہ الفتوی وکذا فی
المضمرات ناقلاً عن الکبری وکثیر من المشائخ لایرون الاشارۃ وکرہہا فی منیۃ المفتی کذا
فی التبیین انتہی وفی فتاوی السراجیۃ وینبغی ان ینتہی الیہم بالسکینۃ والوقار یکرہ ان یشیر
بالسبابۃ فی الصلوۃ عند قولہ اشہد ان لا آلہ الا اللہ ہو المختار انتہی وفی الشمنی تکرہ الاشارۃ
ذکرہا المنیۃ المفتی وفی قنیۃ المفتی رفع السبابۃ الیمنی فی التشہد عند التشہد عند التہلیل مکروہ
وفی منیۃ المفتی تکرہ الاشارۃ انتہی ولایشیر بالسبابۃ کما فی الواقعات والمضمرات والفتاوی
الکبری حیث قال فیہا وعلیہ ای علی عدم الاشارۃ الفتوی وفی الخلاصۃ وخزانۃ المفتین
والکبری والغیاثیۃ وغیرہا وہو ای عدم الاشارۃ المختار وفی الذخیرۃ وہو ای عدم الاشارۃ
ظاہر الروایۃ وفی السراجیۃ یکرہ ان یشیر بالسبابۃ فی الصلوۃ ہو المختار وفی منیۃ المفتی یکرہ
الاشارۃ کذا فی شرح النقایۃ للشمنی القسم الثالث فی بیان حرمۃ الاشارۃ بالسبابۃ
یعنی روایات حرمت اشارۂ سبابہ در نماز در وقت تشہد وفی الخبر انہ یکتب بکل اشارۃ

عشر حسنات هذا ما ذكروا والصحيح ان الاشارة حرام انتهى كذا فى فتاوى غرائب العاشر من المحرمات الاشارة بالسبابة كاهل الحديث انتهى كذا فى خلاصه كيدانى فى التحفة الرحمانية فى شرحه للخلاصه قال بعض الفقهاء لان الاشارة برفع السبابة حرام وقال البعض مكروه وقال البعض بدعة لان كيفيت رفعه عليه السلام غير متيقن لسبب الاختلاف فبايتها نعمل امكن فيها حصول البدعة السيئة فالعمل بهذه السنة على الناس صار محالا هذا دليل الفقهاء وقد طعن عليهم من لم يفهم مرادهم ودليلهم من التعصب فالحاصل ان الاشارة برفع السبابة فى القعدة عند قوله اشهد ان لا اله الا الله سنة بلا خلاف وبلا انكار منكر فانه عليه السلام واظب عليه مع تركه مرة او مرتين كما جاء فى الحديث الصحيح الا ان الاختلاف قد وقع فى كيفيته رفعه عليه السلام فاشتبهت علينا فاستعمال المتابعة فلا تؤدى السنة لامكان البدعة السيئة وانما المقصود من العمل بالاحكام متابعة الشارع ورضاه وتعظيم امره وذلك غير حاصل به بل يحصل منه خلاف ذلك لحدوث البدعة السيئة انتهى محرمات در نماز چهارده است یکی بلند گفتن بسم الله الرحمن الرحیم دوم بلند گفتن آمین بعد از خواندن الحمد سیوم گردانیدن بعضی روی از قبله یعنی مکه وکعبه شریف چهارم نظر کردن بجانب آسمان پنجم تکیه کردن بستون بی عذری ششم بر داشتن دست ها در محلی که دستها بر نمی باید داشت چنانچه در رکوع و در سجود هفتم بر داشتن انگشتان پای از زمین در رکوع وسجود هشتم نشستن بر پاشنه در وقت خواندن التحیات نهم بازی کردن با جامه کم از سه بار بازی کند متصل نماز لشکند دهم اشارت گردن بانگشت در وقت خواندن التحیات بوقت اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله یازدهم یکجانب سلام دادن دوازدهم خواندن دعائی قنوت در غیر وتر سیزدهم زیادت کردن بر الله اکبر گفتن وزیادت بر سبحانک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالی جدک ولا اله غیرک وزیاده خواندن التحیات از عبده ورسوله دانستن اول چهاردهم ترک گرفتن واجبی از واجبات نماز که آن بیست ویک اند انتهى كذا فى مجموعه خانى محرمات

محرمات نماز در شرح کیدانی میگوید که آن چهارده اند همه لمام اند اول بلند خواندن بسم الله نزد امام اعظم رحمة الله علیه دوم آمین بلند گفتن سیوم التفات کردن جانب چپ وراست یا تحویل بعضی روی چهارم دیدن بطرف آسمان پنجم تکیه بر ستون وغیره در نماز فرض و واجب ششم بر داشتن دو دست در محل غیر مشروع وچون در رکوع وغیره هفتم بر داشتن انگشتان از زمین در رکوع وسجود امابر داشتن یکپای در سجده مکروه است وهر دو پای مفسد نماز است چنانچه در کیدانی مذکور است هشتم نشستن بر دو پاشنه در تشهد نهم بازی کردن بهرچه دیدن خود کمتر از سه بار دهم اشارت سبابه نزد شهادتین خواندن نزد بعضی سنت ومستحب گویند یازدهم یک جانب سلام دادن دوازدهم قنوت در غیر محل وتر خواندن سیزدهم بعضی لفظ زیاده کرده در تکبیر وثنا وتسبیحات وتشهد بر سنت چون بعد الله اکبر اجل واعظم وارحم بعد ثنا تقدس اسمائک وبعد تسبیح رکوع الکریم سبحانک ربنا وبحمدک اللهم اغفرلی وبعد تسبیح سجود الوهاب سبوح قدوس ربنا ورب الملائکة والروح وبعد تشهد لا اله الا الله محمد رسول الله خواندن چهاردهم ترک واجب کردن انتهى کذا فی سند الاسلام تصنیف سید فتح الله حنفی والشان صفی الله یار بخاری رحمة الله علیه در مسلک المتقین در محرمات نماز آورده که نزد ما حنفیه بر داشتن سبابه نهی است بیان

درفتاوی فقهه کیدانی	نیز در شرح حمادی دانی	ذکر کرده محرمات نماز	ذکر سازیم ما درینجا باز
تسمیه را بلند بر گفتن	گفت باشند محرم او بیقین	جهر کردن بلفظ آمین باز	باشد از این قبل درون نماز
چونکه آمین بگفتن ست دعا	پس بنا دعاست بر اخفا	شافعی جهر کردن این دو	به یقین دان شده ست اخذ او
راست یا چپ نظر در ان هنگام	گر به تحویل بعض روست حرام	نگر دگر بگوشه چشمان	بی کجی رو مباح باشد آن
چونکه کرده بنوک چشم نظر	که باصحاب خویش پیغامبر	هم نظر سوی آسمان کردن	پس حرام ست آنچنان کردن
تکیه کرده بغیر عذر نماز	بگذارد بود محرم باز	باشد این حکم در فرض و وجوب	در تطوع چنین مکن محسوب
آنچه رفع یدین گذشت ثبوت	نزد تکبیر افتتاح قنوت	نزد تکبیرهاست در عیدین	غیر از ینها حرام رفع یدین

شافعی در رکوع رفع دو دست :: گفت بنود حرام نیکو ہست :: رفع انگشتہا ز روی زمین :: در رکوع سجود دنبی چینین
دو قدم از زمین شود آزاد :: در سجود آن نماز ہست فساد :: ہمچنین ہر دو پاشنہ بنشست :: در نماز از محرمات اوہست
بازی کردن بجامہائی بدن :: کم ز سہ بار او حرام اے تن :: کرد سہ مرتبہ نماز تباہ :: کم ز سہ بار او شدہ ہست گناہ
ذکر کرد آن بزرگ علامہ :: در تشہد کسے بسبابہ :: مثل اہل حدیث اشارت کرد :: گفت در نزد ما ستہی ای مرد
شافعی گفتہ ست اشارت ہست :: یعنی باصبع شہادت دست :: الخ منہا الاشارۃ بالسبابۃ عند قولہ اشہد ان
لا الٰہ الا اللہ ہو المختار وعلیہ الفتوی واہل الحدیث یقبضون اصابع یدہم الیمنی ویترکون
السبابۃ والابہام ویضعونہا علی الفخذ فاذا یبلغون الی الشہادتین یشیرون بالسبابۃ فی المحیط
والمغنی ثم اذا اخذ فی التشہد وانتہی الی قولہ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ ہل یشیر باصبعۃ السبابۃ
من یدہ الیمنی لم یذکر محمد رحمۃ اللہ علیہ فی الاصل وقد اختلف المشایخ فیہ منہم من قال لا یشیر
فی الخلاصۃ والمختار انہ لا یشیر فی غنیۃ المصلی وعلیہ الفتوی فی الغیاثیہ ہو المختار فی الغرائب
والصحیح ان الاشارۃ حرام فی المحیط والمغنی ومنہم من قال یشیر وذکر محمد رحمۃ اللہ فی غیر
روایۃ الاصول حدیثا عن النبی علیہ السلام انہ کان یشیر ثم قال ہذا قولی وقول ابی حنیفۃ
رضی اللہ عنہ ثم کیف یصنع عند الاشارۃ حکی عن الفقیہ ابی جعفر قال یعقد الخنصر والبنصر
ویحلق الوسطی مع الابہام ویشیر بسبابتہ فی شرح الکیدانی لشمس الدین ویشیر بالسبابۃ
مایلی الابہام عند اشہد ان لا الٰہ الا اللہ فرفع عند لا الٰہ ویضع عند الا اللہ کا النفی
والاثبات وفیہ اشارۃ الی انہ لا یشیر وہذا ظاہر اصول اصحابنا وعلیہ الفتوی انتہی کذا
فی فتاوی معصومیہ المشہور بفتاوی اہل بخارا والعاشر من المحرمات الاشارۃ بالسبابۃ
التی ہی جنب الابہام فی التشہد کاہل الحدیث یرید مثل فعل اہل الحدیث فانہم یشیرون
بالمسبحۃ عند قولہ فی التشہد اشہد ان لا الٰہ الا اللہ فی الواقعات ولا یشیر بالسبابۃ عند
قولہ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ وعلیہ الفتوی لان مبنی الصلوٰۃ علی السکینۃ والوقار وفی
منیۃ المصلی رفع السبابۃ الیمنی فی التشہد عند التہلیل مکروہ وفی الوالوالجیۃ والتجنیس وعلیہ

ورق ۲۱۴ الف قلمی

الفتوی

الفتوی لان مبنی الصلوٰۃ علی السکون انتہی کذا فی الفیض الصمدانی علی فقہ الکیدانی
ولا یشیر بسبابتہ عند التشہد وعلیہ الفتوی کما فی الوالوالجیۃ والتجنیس وعمدۃ الفتاوی
وعامۃ الفتاوی وفی الخلاصۃ والغیاثیۃ وہو المختار وعلیہ الفتوی وکذا فی الواقعات
الحسامیۃ والتاتارخانیہ وفی المضمرات الفتوی علی انہ لا یشیر وکذا فی الوالوالجیۃ وفی العتابیۃ
لا یشیر ہو المختار وفی الکبری وعلیہ الفتوی ونقل الشیخ لطف اللہ بن عثمان فی رسالۃ الفہا
فی الاشارۃ عن ما تقدم عن شرح المختصر والمنیۃ وابی المکارم ومختارات النوازل وخزانۃ المفتین
والذخیرۃ والخزانۃ الکبری وغور الاذکار شرح درر البحار انہ قال وظاہر الروایۃ وقال صاحب
الکیدانی انہا وفی الخلاصۃ الجدیدۃ الاشارۃ بالمسبحۃ فی التشہد عند قولہ لا الٰہ الا اللہ
حرام وفی السراجیۃ یکرہ ان یشیر بالسبابۃ عند التشہد ہو المختار وفی قنیۃ المنیۃ رفع السبابۃ
الیمنی فی التشہد عند التہلیل مکروہ وفی الشمنی تکرہ الاشارۃ ذکرہا فی منیۃ المفتی
انتہی کذا فی طوالع الانوار شرح الدر المختار للعالم العلامۃ المحدث الشیخ محمد عابد الانصاری
المدنی رحمہ اللہ تعالیٰ القسم الرابع دربیان ظاہر روایت ظاہر روایت آن است مشہور
واز اصول مذہب امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ کہ اشارہ بسبابہ نکند در نماز چنانچہ جناب
عمدۃ المحدثین شیخ عبد الحق دہلوی در شرح سفر السعادت آوردہ است وجناب قاضی ثناء اللہ
پانی پتی در ما لا بد آوردہ است کہ مشہور مذہب امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ برین است کہ
انگشت سبابہ را برندارد در نماز وروی انگشتان بسوی قبلہ دارد ودر ترغیب الصلوٰۃ
وصلوٰۃ مسعودی وغیرہ کتب فقہ آوردہ است وہمچنین در متون است ودر منیہ وواقعات
وتجنیس ومختار النوازل ومضمرات ووالوالجی وفتاوی کبری گفتہ اند کہ فتوی بر عدم اشارت است
ودر خلاصہ وخزانۃ المفتین گفتہ کہ مختار ہمین است ودر ذخیرہ گفتہ کہ ظاہر روایت ہمین است
وتعلیل کردہ اند این جماعہ در نفی آن کہ درینجا زیادت فعلی است کہ بدان احتیاج نیست
پس ترک آن اولی باشد چہ مبنای نماز بر سکینہ ووقار است ودرین فعل موافقت

رفضہ ہست پس اولیٰ باشد تحقیقا للمخالفۃ کذا فی شرح سفر السعادۃ والیضا در ذخیرہ گفتہ است
کہ بعضی گفتہ اند کہ برداشتن سبابۂ یمنی در تشہد از جملہ سنن است نزد ابی حنیفہ و محمد و
شافعی و در ظاہر اصول آنست کہ برندارد و ہمچنین روایت کردہ شدہ است از ابی یوسف
رحمہ اللہ انتہیٰ کذا فی شرح سفر السعادۃ چون رکعت دوم تمام کند پای چپ را بگسترانند
و بران بنشیند و پای راست را ایستادہ دارد و انگشتان ہر دو پا را متوجہ قبلہ دارد
و ہر دو دست را بہر دو ران دارد و انگشت خنصر و بنصر از دست راست عقد کند
و وسطے و ابہام را حلقہ کند و انگشت شہادت را کشادہ دارد و تشہد بخواند و وقت
شہادت اشارہ این اشارہ از ائمہ اربعہ مرویست لیکن مشہور مذہب امام اعظم
آنست کہ اشارہ نکنند و انگشتان ہر دو دست متوجہ قبلہ دارد و در قعدۂ اولے بر
تشہد زیادہ نکنند انتہیٰ کذا فی مالابد از جناب قاضی ثناء اللہ پانی پتی رحمہ اللہ اما ظاہر
روایت آنست کہ ابتدا از التحیات کند شبِ معراج رسول علیہ السلام ابتدا از التحیات
کرد و قراءۃ تشہد را مقدار لعبدہ و رسولہ برساند انگشت برآرد یا نہ خواجہ امام زاہد
فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ مشیخہ را درس میکرد در روایت بیرون آمد کہ بقول ابو حنیفہ
و محمد رحمہما اللہ برنیارد و دلیل میکنند کہ بقول ابو یوسف رحمہ اللہ برآوردنی است
چون برآرد چگونہ برآرد فقیہ ابو جعفر رحمہ اللہ گفتہ کہ ابہام را با وسطے حلقہ گیرد و سبابہ
را برآرد و بعضی گفتہ اند کہ عقد پنجاہ و سہ گیرد انتہیٰ کذا فی صلوٰۃ مسعودی چون در التحیات
خواندن تا اشہد ان لا الہ الا اللہ رسد انگشت شہادت برآرد یا نی خواجہ امام فخر الدین
زاہد مشایخہ را درس میگفت روایت بیرون آمد کہ بقول امام اعظم و امام محمد رحمۃ اللہ
علیہما برنیارد الخ کذا فی ترغیب الصلوٰۃ و فی الواقعات الحسامیۃ ولا یشیر بالسبابۃ عند
قولہ اشہد ان لا الہ الا اللہ وعلیہ الفتویٰ انتہیٰ کذا فی قرا خوانی و فی شرح الکید انی لشمس الدین
ویشیر بالسبابۃ مایلی الابہام عند اشہد ان لا الہ الا اللہ فرفع عند لا الہ الا اللہ ویضع عند

الا الله

الا اللہ کالنفی والاثبات وفیہ اشارۃ الی انہ لا یشیر وہذا ظاہر اصول اصحابنا وعلیہ الفتویٰ
انتہیٰ کذا فی فتاوی سلطانیۃ **القسم الخامس** در بیان روایات کہ توجہ اصابع بسوی
قبلہ دارد در متون بسوی قبلہ ست نہ حکم رفع است و نہ عدم رفع و در شروح رفع
سبابہ آوردہ است و مسکین شرح کنز الدقائق توجہ اصابع بقبلہ باشد و در شرح کنز الدقائق
بحر الرائق آوردہ است در خلاصہ و الوالجی و التجنیس آوردہ کہ فتوی برین ست کہ سبابہ را نہ بردارد
و ترجیح در فتح القدیر ہست کہ بردارد و در منحۃ الخالق محشی بحر الرائق آوردہ کہ پس مذہب
ہر دو طریق است در متون نہ بردارد و در شروح بردارد و ہمچنین در در المختار و شرح
منیۃ ابراہیم حلبی آوردہ است و در شرح شرعۃ الاسلام سید علی زادہ آوردہ ہر دو روایت
را در آخر گفتہ کہ فتوی برین است کہ سبابہ را نبردارد کہ مبنای نماز بر سکون است و نزد متون
شروح متروک ست قال و وضع یدیہ علی فخذیہ و بسط اصابعہ و تشہد یروی ذلک فے
حدیث وائل رضی اللہ عنہ ولان فیہ توجیہ اصابع یدیہ الی القبلۃ انتہیٰ کذا فی الہدایۃ ولا یرفع
یدیہ الا فی تکبیرۃ الاولی فاذا رفع راسہ من السجدۃ فی الرکعۃ الثانیۃ افرش رجلہ الیسریٰ
فجلس علیہا ونصب الیمنی نصباً نحو القبلۃ و وجہ اصابعہا نحو القبلۃ و وضع یدیہ علی فخذیہ
و یبسط اصابعہ انتہیٰ کذا فی القدوری قولہ موجہا اصابعہ نحو القبلۃ انتہیٰ کذا فی مبسوط و
وجہ اصابعہ نحو القبلۃ و وضع یدیہ علی فخذیہ و بسط اصابعہ وہی انتہیٰ کذا فی کنز الدقائق
ویوجہ اصابعہ نحو القبلۃ ویضع یمناہ علی فخذہ الیمنی و یسراہ علی الیسری و یبسط اصابعہ انتہیٰ
کذا فی تنویر الابصار و توجیہ اصابعہ فی المنصوبۃ نحو القبلۃ ہو السنۃ فی الفرض و النفل ویضع
یمناہ علی فخذہ الیمنی و یسریٰہ علی الیسری و یبسط اصابعہ مفرجۃ قلیلا جاعلا اطرافہا عند رکبتیہ
والمرأۃ تجلس متورکۃ ولا یاخذ الرکبۃ ہو الاصح لتتوجہ للقبلۃ ولا یشیر بسبابتہ عند الشہادۃ
وعلیہ الفتویٰ کما فی الوالوالجیۃ والتجنیس و عمدۃ المفتی و عامۃ الفتاوی ولکن المعتمد ما صححہ الشراح
ولا سیما المتاخرون کالکمال والحلبی والبہنسی والباقانی و شیخ الاسلام الجد وغیرہم انہ یشیر

بفعله علیه السلام ونسبوه لمحمد والامام رحمهما الله بل فی متن درالبحار وشرحه عزر الاذکار المفتی به
عندنا لیشیر باسطا اصابعه کلها کذا فی الدر المختار ویضع یدیه حال التشهد علی فخذیه ویفرج
اصابعه مبسوطة لاکل التفریج ہذا عندنا وعند الشافعی یبسط اصابع الیسری ویقبض اصابعه
الیمنی الا المسبحة وہل یشیر بالمسبحة عند الشهادة عندنا فیه اختلاف صحح فی الخلاصة والبزازی
انه لایشیر وصحح شراح الهدایة یشیر کذا فی الملتقط انتہی کذا فی شرح المنیة المصلی لابراهیم الحلبی
ووجه اصابعه نحو القبلة) قوله ووضع یدیه علی فخذیه وبسط اصابعه یعنی وضع یده الیمنی علی
فخذه الیمنی ویده الیسری علی فخذه الیسری لحدیث مسلم عن ابن عمر مرفوعا کذلک اشار الی
رد ما ذکره الطحاوی انه یضع یدیه علی رکبتیه ویفرق اصابعه کحالة الرکوع لحدیث مسلم ایضا
عن ابن عمر کذلک وزاد فیه وعقد ثلاثة وخمسین واشار بالسبابة ورجح فی الخلاصة الکیفیة
الاولی فقال ولا یاخذ الرکبة ہو الاصح فتحمل الکیفیة الثانیة فی الحدیث علی الجواز والاولی
علی بیان الافضلیة وعلل له فی البدائع بانه علی الکیفیة الاولی تکون الاصابع متوجهة الی القبلة
وعلی الثانیة الی الارض لکنه لایتم الا اذا کانت الاصابع عطفت علی الرکبة اما اذا کانت رؤسها
عند الراس الرکبة فلا یتم الترجیح وعلی اعتبار ہذه الکیفیة الثالثة ما فی جمع التفاریق عن محمد انه
یکون الاطراف الاصابع عند الرکبة کما نقله فی المجتبی واشار ببسط الاصابع الی انه لایشیر
بالسبابة عند الشهادتین وہو قول کثیر من المشایخ وفی الوالوالجیة والتجنیس وعلیه الفتوی لان
مبنی الصلوٰة علی السکون وکرہهما فی منیة المصلی ورجح فی فتح القدیر القول بالاشارة وانه
مروی عن ابی حنیفة کما قال محمد فالقول بعدمها مخالف للروایة والدرایة ورواها فی صحیح مسلم
من فعله صلی الله علیه وسلم وفی المجتبی لما اتفقت الروایات عن اصحابنا جمیعا فی کونها سنة
وکذا عن الکوفیین والمدنیین وکثیرة الاخبار والآثار کان العمل بها اولی انتہی کذا فی بحر الرائق
قوله ورجح فی فتح القدیر القول بالاشارة ای مع قبض الاصابع کما ہو صریح عبارة الفتح
وبه صرح فی بغیة المصلی حیث قال فان اشار یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی بالابهام ویقیم

السبابة اه فالاشارة انما ہی علی کیفیة خاصة عندنا وہی العقد المذکور کما ہو المذکور فی عامة الکتب
کالبدائع والنهایة والمعراج وشروح المنیة والقهستانی والنهر والظهیریة وشرح النقایة و
غیرہا واما ما نقله فی الشرنبلالیة عن البرہان من انه یشیر ولا یعقد فهو قول ثالث لم ار من عول
علیه ولا من نقله سواه فالعمل علی ما فی کتب المذہب من القولین احدہما وہو المشهور لبسط
الاصابع بلا اشارة والثانی الذی رجحه المتاخرون عقد الاصابع عند الاشارة انتہی کذا فی
منحة الخالق علی بحر الرائق ویضع القاعد یدیه علی رکبتیه کما فی الرکوع وعن محمد رحمه الله تعالیٰ
یضع یدیه علی فخذیه بحیث یکون اطراف الاصابع عند رکبتیه موجها اصابع یدیه نحو القبلة قوله
مبسوطة احتراز عن قول الشافعی فان عنده فان یقبض الخنصر والبنصر والوسطی عن الید الیمنی
ویرسل المسبحة عند لا اله الا الله لیشیر الی وحدانیة الله تعالیٰ وفیه اشارة الی انه لایحلق شیئا
من اصابعه ولکن یشیر برفع السبابة وعلیه کلام الهدایة وعن الامام الحلوانی رحمه الله یقیم
اصبعه عند قوله لا اله ویضعها عند قوله الا الله لیکون النصب کالنفی والوضع کالاثبات وقال
لایشیر وعلیه الفتوی لان مبنی الصلوٰة علی السکینة کذا فی الواقعات انتہی کذا فی الشرح شرعة الاسلام
السید علی زاده ووجه اصابعه نحو القبلة ووضع یدیه علی فخذیه وبسط اصابعه وہی المراة تتورک
وقرا المصلی تشهد ابن مسعود رضی الله عنهما کذا فی الشرح الملا مسکین علی متن کنز الحنفی القسم السادس
در بیان اشارهٔ سبابه که از مذہب جناب امام شافعی رحمة الله علیه است ودر مذہب حنفیه
منهی عنه است وحکی بعض اصحابنا انه یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی مع ابهامه ویشیر بالسبابة
ویقیمها عند قوله لا اله ویضع عند قوله الا الله ہو مذہب الشافعی رحمه الله انتہی کذا فی شرح الیاس
وقعد ثانی ہمچو قعده اول است وزنان راتورک نشستن یعنی ہر دو پای جانب راست برآرد
وبر سرین نشینند ونزد امام شافعی رحمة الله علیه در قعده خنصر وبنصر دست راست بندد ووسطی
باابهام حلقه کند وبانگشت وقت اشهد گفتن اشارت کند واین روایت از علماء ما نیز آمده است
این را در شرح وقایه گفته است انتہی کذا فی سند الاسلام صہ والرکعة الثانیة کالاولی لکن

لاثناء ولاالتعوذ ولا رفع یدیه فیها واذا اتمها افترش رجله الیسری وجلس علیها ناصبا یمناه
موجها اصابعه نحو القبلة واضعا یدیه علی فخذیه موجها اصابعه نحو القبلة بسوطة شش وفیه
خلاف الشافعی رحمة الله علیه فان عنده یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی والابهام
ویشیر بالسبابة عند التلفظ بالشهادتین ومثل هذا جاء عن علمائنا ایضا انتهی کذا فی شرح الوقایة
لکن قال فی المضمرات وفی الوالجی والخلاصة الفتوی علی انه لایشیر شیخ مع شرح الوقایة
واشاره کردن بسبابه در هر دو تشهد هیچو اهل حدیث کذا فی الخلاصة الکیدانی ومعدن الحقائق
یشیر بالسبابة اذا انتهی الی الشهادتین کذا فی الواقعات فان شد یعقد الخنصر والبنصر و
یحلق الوسطی بالابهام کذا فی منیة المصلی یکره ان یشیر بالسبابة فی الصلوٰة عند قوله اشهد
ان لا اله الا الله هو المختار کذا فی فتاوی سراجی فی مواهب الرحمٰن فی مذهب النعمان
هذه الفعل منهی عنه فی صحیح الفتوی یعنی در نزد شهادتین اشارة بسبابه کردن هم فتوی
اهل علما است و در ناکردن نیز فتوی لیکن در صحیح الفتوی منهی عنه است انتهی کذا فی
محک الطالبین ابیات ذکر کرد آن بزرگ علامه در تشهد کسے بسبابه مثل اهل حدیث اشارت کرد
گفت در نزد ما ستهٔ نهی از و شافعی گفته است اشارت هست یعنی با اصح شهادت هست انتهی کذا فی مسلک المتقین
والاشارة بالسبابة مذهب الشافعی رحمة الله علیه ان النبی صلی الله علیه وسلم امر باشارة
السبابة عند التلفظ بالشهادتین وفعل کذا ولنا ما رواه الشافعی رحمة الله علیه منسوخ
ومحمول علی ابتداء الاسلام کما روی عن الکرخی رحمه الله قال نظرت فی کتب الناسخ و
المنسوخ من الاحادیث من ابتدائه الی انتهائه وجدت ما رواه الشافعی رحمه الله من
المنسوخات مع ان النبی صلے الله علیه وسلم آمر فی آخر العمر بترک الاشارة بالسبابة عند التلفظ
بالشهادتین وقال علیه السلام من اشار بالسبابة عند التلفظ بالشهادتین فهو من الخاطئین
وخلفاء الراشدین علموا بهذا ولم ینقل احد منهم الاشارة عند التلفظ کذا فی المبسوط والمحیط
القاضی والقاعدی والکافی انتهی کذا فی سراج الهدایة قال بعض المحققین ان وضع الکف

مع قبض الاصابع لاتحقق حقیقة فالمراد والله اعلم کذا فی مواهب الرحمٰن ودلیل که در ترک
رفع یدین است همان دلیل در ترک اشارهٔ سبابه هست که تحریر یافت واین دلیل است
در ترک رفع یدین چنانچه در عینی شرح بخاری آورده است قوله وکان یفعل ذلک حین
یکبر للرکوع الخ قال العینی وهو قول الشافعی واحمد واسحٰق وابی ثور وابن جریر الطبری ورواية
عن مالک والیه ذهب الحسن البصری وابن سیرین وعطا بن ابی رباح وطاؤس ومجاهد وابن
المبارک والقاسم بن محمد وسالم وقتاده ومکحول وسعید بن جبیر وابن عیینة قال ابو علی روی
الرفع من رسول صلے الله علیه وسلم نیف وثلاثون من الصحابة وعند ابی حنیفة واصحابه لایرفع
یدیه الا فی التکبیرة الاولی وبه قال الثوری والنخعی وابن ابی لیلی وعلقمه بن قیس والاسود
بن یزید وعامر الشعبی وابو اسحٰق السبیعی وخیثمه والمغیره ووکیع وعاصم بن کلیب وهو روایة
ابن القاسم عن مالک وهو المشهور من مذهبه والمعمول عند اصحابه وقال الترمذی وبه یقول
غیر واحد من اصحاب النبی صلے الله علیه وسلم والتابعین وهو قول سفیان واهل الکوفه واجابوا
عن حدیث الباب ونحوه بانه محمول علی انه کان فی ابتداء الاسلام ثم نسخ والدلیل علیه ان
عبد الله بن الزبیر رضی الله عنه رای رجلا یرفع یدیه فی الصلوٰة عند الرکوع وعند رفع
رأسه من الرکوع فقال لاتفعل فان هذا شئ فعله رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم ترکه و
یؤیده النسخ ما رواه الطحاوی باسناد صحیح حدثنا ابن ابی داؤد قال انا احمد بن عبد الله بن یونس
قال انا ابو بکر بن عیاش عن حصین عن مجاهد قال صلیت خلف ابن عمر فلم یکن یرفع یدیه الا فی
التکبیرة الاولیٰ من الصلوٰة قال الطحاوی فهذا ابن عمر قد رای النبی صلی الله علیه وسلم یرفع ثم
ترک هو الرفع بعد النبی صلی الله علیه وسلم فلا یکون ذلک الا وقد ثبت عنده نسخ ما قد کان رای
النبی صلی الله علیه وسلم فعله وما ذکر طاؤس کما رجحه ابن حجر ایضا فی شرح للنخبه انه قد رای ابن
عمر یفعل ما یوافق ما روی عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم لایقدح فی ذلک لانه یجوز ان یکون هذا
قبل ان یقوم الحجة عنده منسوخه ثم لما قامت ترکه وفعل ما ذکره عند مجاهد انتهی هذا نبذة مما ذکره العینی

القسم السابع دربیان روایات که ترک اشاره اولیٰ است چنانچه در مکتوبات شریف امام ربانی قدس سره و در حضرات القدس و انهار اربعه و عقائد المسلمین و مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی آورده است قدوة العارفین حضرت شیخ احمد کابلی سهرندی فاروقی رحمة الله علیه در مکتوبات در مکتوب سه صد و دوازدهم نگاشته اند بمیر محمد نعمان صدور یافته و ایضاً پرسیده بودند در ماده تجویز اشارت سبابه ملازمان مرحومی مولانا علم الله رساله نوشته اند فرستاده شده است جهر اشارت شود مخدوما احادیث نبوی علی مصدرها الصلوٰة والسلام درباب جواز اشارت بسیار وارد شده در بعضی احادیث از روایات فقهیه حنفیه نیز درین باب آمده چنانچه مولانا در رساله ایراد نموده است و چون در کتب فقه حنفی نیک ملاحظه نموده می آید معلوم میشود که روایات جواز غیر روایات اصول است و غیر ظاهر مذهب است وانچه امام محمد شیبانی گفته کان رسول الله صلی الله علیه وسلم لیشیر ویصنع کما یصنع النبی صلی الله علیه وسلم ثم قال ہذا قولی وقول ابی حنیفة رضی الله عنهما از روایات نادرست نه از روایات اصول فی الفتاوی الغرائب والمحیط بل لیشیر باصبعة السباتة من یده الیمنی لم یذکر محمد رحمه الله ہذه المسئلة فی الاصل وقد اختلف المشائخ فیه منهم من قال لیشیر وذکر محمد رحمه الله فی غیر روایة الاصول حدیثا عن النبی صلی الله علیه وسلم انه کان لیشیر قال ہذا قولی وقول ابی حنیفة رضی الله عنه فقد قیل انه سنة فیها ہذا ما ذکروا والصحیح ان الاشارة حرام وفی السراجیة ویکره ان لیشیر بالسباتة فی الصلوٰة عند قوله اشهد ان لا آله الا الله ہو المختار ومن الکبری وعلیه الفتویٰ لان مبنی الصلوٰة علی السکون والوقار وفی الغیاثیة من الفتاویٰ لا لیشیر بالسباتة عند التشهد ہو المختار وعلیه الفتویٰ وفی جامع الرموز لا لیشیر ولا یعقد وہو ظاهر اصول اصحابنا کما فی الزاہدی وعلیه الفتوی کما فی المضمرات والوالجی والخلاصة وغیرها وعن اصحابنا انه سنة فی خزانة الروایات من التاتارخانیة ثم اذا اخذ فی التشهد وانتهی الی قوله اشهد ان لا آله الا الله بل لیشیر باصبعة السباتة للید الیمنی لم یذکر محمد رحمه الله فی الاصل فقد اختلف المشائخ

فیه منهم من قال لا لیشیر وفی الکبری وعلیه الفتوی ومنهم من قال لیشیر ومن الغیاثیة ولا لیشیر بالسباتة عند التشهد ہو المختار پس هرگاه در روایات معتبره حرمت اشارت واقع شده و بر کراهت اشارت فتوی داده باشند و از اشارت وعقد نهی کنند و آنرا ظاهر اصول اصحاب گویند ما مقلدان را چه رسد که بمقتضای احادیث عمل نموده جرات در اشارت نمائیم و بفتاوای چند علماء مجتهدین مرتکب امر محرم و مکروه و منهی گردیم مرتکب این امر از حنفیه از دو حال بیرون نیست یا آنکه این علماء مجتهدین را علم احادیث معروفه جواز اشارت اثبات می نماید یا آنکه عالم این احادیث میدانند اما عمل بمقتضائے این احادیث درحق این بزرگواران تجویز میکند و حمی انگارد که اینها بمقتضای آرائے خود بر خلاف احادیث حکم بر حرمت و کراهت کرده اند این هر دو شق فاسد است تجویز نکند او را مگر سفیه یا معاند وآنچه در ترغیب الصلوٰة گفته است که انگشت شهادت برداشتن سنت علماء متقدم است اما علماء متاخر نهی کرده اند از آنکه چون رافضیان درین غلو کردند سنیان ترک کردند از برای نفی تهمت سُنّی بر رفضی مخالف روایات کتب معتبره است زیراکه ظاهر اصول اصحاب ما عدم اشارت و عدم عقد است پس عدم اشارت سنت علماء ما تقدم شد و وجه ترک نفی تهمت نگشت حسن ظن ما باین اکابر دین آنست که تا زمانیکه دلیل حرمت یا کراهت درین باب بر ایشان ظاهر نشده است حکم بر حرمت یا کراهت نکرده اند هرگاه بعد از ذکر سنت و استحباب اشارت گویند ہذا ما ذکروا والصحیح ان الاشارة حرام معلوم میشود که ادل سنیت و استحباب اشارت نزد این بزرگواران بصحت نپیوسته بلکه خلاف آن بصحت رسیده غایة ما فی الباب ما را علم بآن دلیل نیست و این معنی مستلزم قدح اکابر نیست اگر ما علم بخلاف آن دلیل داریم گوئیم که علم مقلد در اثبات حل و حرمت معتبر نیست درین باب ظن مجتهد معتبر است ادله مجتهدین را دمن از بیت عنکبوت گفتن بسیار جرات نمودن است و علم خود را بر علم این اکابر ترجیح دادن و ظاهر اصول اصحاب حنفیه را باطل ساختن و روایات معتبره مفتی بها را برهم زدن و شاذ گفتن احادیث را این

اکابر بواسطه قرب عهد و وفور علم وحصول ورع وتقوی از ما دور افتادگان بهتر میدانستند
وصحت وسقم ونسخ وعدم نسخ آنها را از ما بیشتر می شناختند البته وجه موجه داشته باشند در
ترک عمل بمقتضای این احادیث علی صاحبها الصلوٰة والسلام وما قاصر فهمان اینقدر می فهمیم
که رواة احادیث در کیفیت اشارت وعقد اختلاف ایشان در نفس اشارت پیدا کرده اند
از بعضے روایات مفهوم میشود که اشارت بی عقد[1] فرموده اند وآنکه بعقد عقد وارد[2] گشته اند
بعضے روایت کرده اند که عقد[3] پنجاه وسه بود وبعضی دیگر روایت کرده اند که عقد[4] بیست وسه
بود وبعضی بقبض خنصر وبنصر[5] وحلقه ابهام باوسطی اشارت سبابه[6] روایت کرده اند ودر روایتی
بمجرد وضع ابهام بر وسطی[7] اشارت میفرمودند ودر روایتی[8] آمده است که دست راست را
بر فخذ چپ وضع کرده دست چپ را بر بالای راست نهاده اشارت میکردند[9] ودر روایت
دیگر است که دست راست را بر پشت دست چپ ورسغ[10] بر رسغ وساعد بساعد[11] نهاده اشارت
میفرمودند ودر بعضے[12] روایات آمده است که قبض جمیع فرموده اشارت میکردند از بعضے
روایات[13] معلوم میشود که اشارت بی تحریک سبابه بوده است وبعضی[14] دیگر اثبات تحریک نیز
می نمایند وایضا در بعضے روایات واقع شده است که اشارت در وقت قرات[15] تشهد میفرمودند
من غیر تعیین ودر بعضے دیگر[16] آمده است که اشارت در وقت تلفظ بکلمه شهادت بوده است
ودر بعضی روایات[17] مقید بقید دعا ساخته است که میفرمود یا مقلب القلوب ثبت قلبی علی دینک
وچون علمای حنفیه در اتیان اشارت اضطراب رواة دیدند فعل زائد در نماز بخلاف اثبات
نمودند که بنای صلوٰة بر سکون ووقار است وایضا توجه اصابع بقبله تا ممکن باشد سنت است
کما قال علیه الصلوٰة والسلام فالیوجه من اعضائه لقبلته ما استطاع اگر گویند که کثرت اختلاف
وقتی مضطرب سازد که توفیق درمیان روایات ممکن نباشد در ما نحن فیه توفیق ممکن است
زیرا که تواند بود که جمیع مرویات را در اوقات مختلفه کرده باشند گوئیم که در بسیاری از روایات
لفظ کان واقع شده است که نزد غیر منطقیان از ادوات کلمه است فلا یمکن التوفیق وایضا

از امام اعظم رحمة الله علیه منقول است که اگر حدیثی مخالف قول من یابند قول مرا ترک کنند
وبر حدیث عمل نمایند مراد از آن حدیثی است که بحضرت امام نرسیده است وبنابر عدم علم
آن حدیث حکم بخلاف آن فرموده است واحادیث اشارت از آن قبیل نیست احادیث
معروفه اند احتمال عدم علم ندارند اگر گویند که علمای حنفیه به جواز اشارت نیز فتوے
داده اند پس بمقتضای فتاوی معارضه بر هر طرف که عمل نموده آید مجوز باشد گوئیم اگر تعارض
در جواز وعدم جواز وحل وحرمت واقع شود ترجیح جانب عدم جواز راست وجانب حرمت
را وایضا شیخ ابن الهمام در رفع یدین گفته است که احادیث رفع وعدم رفع متعارض اند اما
بقیاس احادیث عدم رفع را ترجیح میدهیم که مبنای صلوٰة بر سکون وخشوع است که باجماع
مطلوب ومرغوب است والعجب من الشیخ ابن الهمام انه قال وعن کثیر من المشایخ عدم الاشارة
وهو خلاف الروایة والدرایة کیف نسبه التجهیل والتحمیق الی العلماء المجتهدین المتمسکین بالقیاس
الذی هو اصل الرابع من الشرع وهو ظاهر المذهب وظاهر الروایة عند الحنفیة وهذا الشیخ
قد ضعف حدیث القلتین بالاضطراب الحاصل من کثرة اختلاف الرواة فرزند ارشدی
محمد سعید درین باب رساله مینویسد چون به بیاض رسد فرستاده خواهد شد ان شاء الله تعالی
انتهی کذا فی المکتوبات قدسیه اشارت سبابه در تشهد اگرچه ظاهر بعضی احادیث دلالت بر فعل
آن میکنند ونیز بعضی روایات از مجتهدین حنفیه بر جواز آن آمده است اما چون نیک تتبع نموده
آید احوط ومفتی به بترک اشارت ظاهر گشت که بسیاری از علما حرام ومکروه گفته اند وچون
امری در حل وحرمت دائر گردد ترک اولی بود انتهی کذا فی حضرات القدس فصل[1] بیست ویکم
جناب ولایت مآب قطب الاقطاب مقدس القاب فرد الاحباب عالی مناقب حضرت مولا اخوند صاحب
اعلے مراتب قدس الله سره میفرمایند که انگشت سبابه را در نماز نه بردارد زیرا که علمای مجتهدین اکثر
حرام ومکروه نوشته اند اما سبّیت سبابه ثابت است لکن اختلاف در کیفیت است بنابرین ناسخ
ومنسوخ معلوم نمیشود چون امری که در حل وحرمت واقع شود ترجیح جانب حرمت است مومن

مسلم را لازم است که ازین فعل احتراز نماید چنانچه در کتب واقع است نظر باید کرد کذا فی انهار اربعه انتهی ولا یشیر بالسبابة عند قوله اشهد ان لا آله الا الله فی الصلوٰة وعلیه الفتویٰ لان مبنی الصلوٰة علی السکینة والوقار کذا فی بحر الفتاویٰ واذا انتهیٰ الی قوله اشهد ان لا آله الا الله یشیر بالمسبحة والمختار انه لا یشیر کذا فی الخلاصة وعلیه الفتویٰ کذا فی المضمرات ناقلا عن الکبریٰ وکثیر من المشایخ لا یرون الاشارة وکرهها فی منیة المفتی کذا فی التبیین کذا فی کتاب عالمگیری جلد اول انتهی کذا فی عقائد المسلمین وسیف المومنین قال الفاضل الادیب الملقب باللبیب ابن الفاضل الکامل مولینا عبد الحکیم اللاهوری ان نفی الاشارة ان لم یصرح به فی حدیث لکن عدم وقوع اثباتها فی المشاهیر المرویة فی صفة صلوة النبی صلی الله علیه وسلم یکفی سند المنعها کما ان عدم وقوع الترجیع فی المشاهیر الواردة فی الاذان جعل حجةً علی منعه الا ان الاشارة لما وقعت ایضا فی بعض الاحادیث فدار امر السنة بین یشیر ولا یشیر وفی الترک احتمال کراهة التنزیه بترک السنة الزائدة او الادب وفی الفعل احتمال الحرمة فنختار اهون الشرین و هو الترک انتهیٰ قال علیه السلام لکل شئ عماد وعماد الدین فقه پس پیر عالم باشد با اینکه اگر آیت کلام الله وحدیث نبوی بهم مخالف باشد شاید که عمل با حادیث کند زیرا که ادراک او در کنه حقیقت قرآن نمیرسد کقول الشاعر ؎ جمیع العلم فی القرآن لکن ✤ تقاصر عنه افهام الرجال ✤ وحضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم را خود بیان بود واگر احادیث نبوی وروایت فقه اختلاف شوند عمل بروایت فقه بتوان کرد زیرا که احادیث نیز اشکال دارد وعقول مایان از ادراک آن معانی کوتاه است واما مان ماضی که قریب بحضرت بودند قریب برحمت بودند و عالم تر از مایان بودند عمل بگفتهٔ ایشان بتوان کرد انتهی کذا فی ارشاد الطالبین (باب فی اجتناب الشبهات حدثنا احمد بن یونس قال ثنا ابو شهاب ثنا ابن عون عن الشعبی قال سمعت النعمان بن بشیر ولا اسمع احداً بعده یقول سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ان الحلال بین وان الحرام بین وبینهما امور مشتبهات احیانا یقول مشتبه وسأضرب لکم فی ذلک مثلا ان الله حمی حمی وان

حمی الله ما حرم وانه من یرع حول الحمی یوشک ان یخالطه وانه من یخالطه الریبة یوشک ان یجسر (حدثنا) ابراهیم بن موسیٰ الرازی انا عیسیٰ ثنا زکریا عن عامر الشعبی قال سمعت النعمان بن بشیر قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بهذا الحدیث قال وبینهما مشبهات لا یعلمها کثیر من الناس فمن اتقی الشبهات استبرأ عرضه ودینه ومن وقع فی الشبهات وقع فی الحرام کذا فی السنن ابی داؤد جلد الثانی القسم الثامن در بیان حدیث اسکنوا فی الصلوٰة موافق کتاب الله است قوله تعالیٰ قد افلح المومنون الذین هم فی صلواتهم خاشعون بدرستی که رستگار شدند وبمقصود خود رسیدند مومنان آنانکه ایشان در نماز خود ترس کارانند چشم بر سجده گاه نهاده وبدل بدرگاه مناجات حاضر شده آورده اند که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وآله وسلم بوقت ادائ نماز بجانب آسمان نظر میفرمود چون این آیت نازل شد نظر بموضع سجده گاه گماشت ودر لباب فرمود که در حالهٔ قیام بسجده گاه باید نظر نهاد مگر بمکهٔ معظمه که در خانه مکرم باید نگریست وگفته اند خشوع آنست که مصلی نداند که بر دست راست وچپ او کیست واسطی قدس سره فرمود که خشوع ادائ نماز ست لله فی الله بی ملاحظه اغراض واعراض ودر بحر الحقائق مذکور است که خشوع در ظاهر آنست که سر بپیش افگند ودیده را از التفات بچپ وراست منع کند ودست راست بر چپ نهد وقرات از روی حضور بود ودر باطن آنکه خواطر وهواجس منع کند وبسر مراقب حق باشد ودر بحر شهود مستغرق گشته از شعلهٔ آن آثار ظهور نور جمال وجلال بگدازد ودر نماز اول از خود بیزار باید شد پس طلب وصول تقرب یار باید نمود قطعه یار بیزار است از تو تا توئی ✤ اول از خود خویش را بیزار کن ✤ گر ز تو یکذره باقی مانده است ✤ خرقه وتسبیح با زنار کن ✤ خوش بترک هر دو عالم گیر وره ✤ در دمندی پیشه چون عطار کن ✤ انتهی کذا فی تفسیر الحسینی (قد) للتحقیق افلح فاز المؤمنون الذین هم فی صلواتهم خاشعون متواضعون کذا فی تفسیر الجلالین وباسناده عن ابن عباس فی قوله تعالیٰ قد افلح المؤمنون یقال قد فاز ونجا وسعد الموحدون بتوحید الله اولئک هم الوارثون الجنة دون الکفار ویقال قد فاز ونجا المومنون المصدقون

بایمانہم والفلاح علی وجہین نجاح وبقاء ثم ذکر نعت المؤمنین فقال الذین ہم فی صلوٰتہم
خاشعون مخبتون متواضعون لایلتفتون یمیناً ولا شمالاً ولا یرفعون ایدیہم فی الصلوٰۃ انتہی
کذا فی تفسیر ابن عباس قد افلح المؤمنون الذین ہم فی صلوٰتہم خاشعون ای خائفون بالقلب
ساکنون بالجوارح وقیل الخشوع فی الصلوٰۃ جمع الہمۃ لہا والاعراض عما سواہا وان لایجاوز بصرہ مصلاہ
وان لایلتفت ولا یعبث ولا یسدل ولا یفرقع اصابعہ ولا یقلب الحصی ونحو ذلک وعن ابی
الدرداء ہو اخلاص المقال واعظام المقام والیقین التام وجمع الاہتمام واضیفت الصلوٰۃ الی
المصلین لا الی المصلی لہ لانتفاع المصلی بہا وحدہ وہی عدتہ وذخیرتہ واما المصلی لہ فغنی عنہا انتہی
کذا فی تفسیر المدارک وقد امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بتسکین الاطراف فی الصلوٰۃ حدثنا
بذلک فہد قال ثنا محمد بن سعید قال انا شریک عن الاعمش عن المسیب بن رافع عن جابر بن
سمرۃ قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد فرای قوماً یصلون وقد رفعوا ایدیہم فقال
مالی اراکم ترفعون ایدیکم کانہا اذناب خیل شمس اسکنوا فی الصلوٰۃ فلما امر رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم بالسکون فی الصلوٰۃ وکان رد السلام بالاشارۃ فیہ خروج من ذلک لان فیہ رفع الید
وتحریک الاصابع ثبت بذلک انہ قد دخل فیما امر بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من تسکین
الاطراف فی الصلوٰۃ وہذا القول الذی بینا فی ہذا الباب قول ابی حنیفۃ وابی یوسف ومحمد رحمہم
اللہ تعالیٰ انتہی کذا فی معانی الآثار للامام ابی جعفر الطحاوی الحنفی رحمۃ اللہ علیہ اسکنوا فی الصلوٰۃ
رواہ مسلم کذا فی کنوز الحقائق للامام عبد الرؤف المناوی رحمہ اللہ **القسم التاسع** دربیان آنکہ
اجماع کردہ اند علما بر اینکہ باشد مفتی از اہل اجتہاد وقتیکہ بیان کند احکام شرع را ومجتہد ممکن
نباشد جائز نیست مفتی را کہ فتوی دہد بقول خود مگر حکایت کند از اقوال فقہا چنانچہ در
جامع الفصولین آوردہ است ثم اجمع العلماء ان المفتی ان یکون من الاجتہاد اذ یبین احکام
الشرع وانما یمکنہ ذلک لو علم الدلائل الشرعیۃ الاتری الی ما روی عن ابی حنیفہ رحمہ اللہ
انہ قال لایحل للمفتی ان یفتی بقولنا حتی یعلم من این قلنا ملتقط حل لہ ان یفتی لو صوابہ اکثر

من خطائہ فلو لم یکن مجتہداً لم یحل لہ ان یفتی الا بطریق الحکایۃ فیحکی ما یحفظ من اقوال الفقہاء ح حنیفۃ
المفتی فی زماننا لو سئل فلو کانت المسئلۃ مرویۃ عن اصحابنا فی الروایات الظاہرۃ بلا خلاف بینہم
یفتی بقولہم ولا یخالفہم برایہ ولو مجتہداً متقناً اذ الظاہر ان الحق مع اصحابنا ولا یعدوہم واجتہادہ
لا یبلغ اجتہادہم ولا ینظر الی من خالفہم ولا یقبل حجتہ لانہم عرفوا الادلۃ ومیزوا بین ما صح وبین ضدہ
(اقول) ہذا من حسن الاعتقاد والا فمالک رحمہ اللہ اقدم منہم ولا دلیل انہم اضبط واحرز واکثر
تتبعاً بالاخبار والآثار من الشافعی ومالک رضی اللہ عنہما ولم تکن الاحادیث مدونۃ فی زمان ابی حنیفۃ
رضی اللہ عنہ وصاحبیہ رضی اللہ عنہما مثل ما دونت بعدہم اذ الکتب الستۃ وامثالہا دونت
بعدہم وایضاً رای المجتہد لو خالف رایہم لا کتاباً وسنۃ واجماعاً وصحابۃ وتابعیاً قبل فتواہ فی زمان
الصحابۃ رضی اللہ عنہم کشریح مثلاً فیجب علیہ ان یعمل برایہ لا برای غیرہ اذ یزعم انہ حق راجح
علی غیرہ فکیف یحل لہ العمل لغیرہ وقد ذکر فی حیز یجب علی المجتہد العمل باجتہادہ ویحرم علیہ
تقلید غیرہ ح حنیفۃ ولو اختلف فیہا اصحابنا رحمہم اللہ فلو مع ح ابو حنیفۃ رضی اللہ عنہ احد صاحبیہ یاخذ
بقولہما لظہور الصواب فیہما ولو خالف ح صاحباہ فلو کان اختلافہم بحسب الزمان کالحکم بظاہر
العدالۃ یاخذ بقول صاحبیہ لتغیر احوال الناس وفی المزارعۃ والمعاملۃ یختار قولہما لاجماع
المتاخرین علی ذلک وفیما عدا ذلک قیل یخیر المجتہد ویعمل بما ادی الیہ اجتہادہ وقیل یاخذ
بقول ح ابی حنیفۃ رضی اللہ عنہ وقیل من سئل عن عشر مسائل مثلاً فیصیب فی ثمانیۃ لا فی البقیۃ فہو مجتہد
وقیل لا بد للاجتہاد من حفظ المبسوط ومعرفۃ الناسخ والمنسوخ والمحکم والمؤول والعلم بعادات
الناس وعرفہم ولو کانت المسئلۃ فی غیر ظاہر الروایۃ فلو وافقت اصول اصحابنا یعمل بہا و
لو لم یجد لہا روایۃ عن اصحابنا واتفق فیہا المتاخرون علی شئ یعمل بہ ولو اختلفوا یجتہد ویفتی بما
ہو اصوب عندہ (اقول) جعل اصحابنا رحمہم اللہ بمنزلۃ الصحابی رضی اللہ عنہ فی لزوم التقلید
وہذا مخالف للاصول ومذہب اصحابنا واللہ اعلم ح ولو کان المفتی مقلداً غیر مجتہد یاخذ بقول
من ہو افقہ الناس عندہ ویضیف الجواب الیہ فلو کان الافقہ عندہ فی مصر آخر یرجع الیہ

بكتاب ولا يجازف خوفا من الافتراء على الله تعالى حرام واتفق اصحابنا لا ينبغي للقاضي ان يخالفهم برأيه اذا الحق لا يعدوهم اقول فيه نظر لما مر ويجئ في الفصل الثالث ان الحنفي لا ينبغي له ان يحكم بخلاف مذهبه الا اذا كان مجتهداً ولو اختلفوا قال المتقدمون من مشايخنا يوخذ بقول ح[ابي حنيفه] رضي الله عنه وقال المتاخرون ولو كان احدهما مع ح[ابي حنيفه] يوخذ بقولهما ولو كان ح[ابي حنيفه] في جانب وهما في جانب يخير القاضي فيه ولو مجتهداً والا فيستفتي غيره فيه فيأخذ بقوله كعامي ولو كان في المصر فقيهان اختلفا يأخذ باصوبهما عنده ولو ثلاثة فاتفق اثنان يأخذ بقولهما ولم يجب للحنفي ان يأخذ بقول مالك والشافعي فيما خالف مذهبه وله ان يأخذ بقول قاض حكم عليه بخلاف مذهبه وينبغي للقاضي ان يشاور اهل الفقه في الحكم انتهى كذا في الجامع الفصولين جلد الاول اصل آخر في معرفة مفتي زماننا في الفصولين ان لم يكن من اهل الاجتهاد ولا يحل له ان يفتي الا بطريق الحكاية فيحكي ما يحفظ من اقوال الفقهاء في وجيز الكردري وان لم يكن مجتهداً لا يحل له الفتوى الا بطريق الحكاية فيحكي ما يحفظ من اقوال الفقهاء في آداب القاضي لصدر الاسلام ولو لم يكن مجتهداً فالحافظ لاقاويل الائمة في فصول الستة وان سمي الحاكي مفتيا فلا باس بالتسامح في الالفاظ والمباني اذا لم يلتبس الحقايق والمعاني والحكاية وان لم يشترط فيها ما يشترط في الافتاء لكن يشترط في صحتها بعد ان يكون الحاكي مامونا ثقة عدلا فيما يحكيه من الاقاويل المختلفة للمستفتي فيحفظها المستفتي ويصير كانه سال المجتهدين في ادب القاضي للمغني قال الا انه يفتي بشئ قد سمعه فانه يجوز وان لم يكن عالما بما ذكرنا من الادلة في فصول الستة وقد قال بعض مشايخنا رحمهم في جواز الحكاية ان كانت مسائله ظهرة واشتهرت عن اصحابنا فلا بأس الحكاية الجواب فان ما صح عن اصحابنا رحمهم الله علم مجتبى مرضي ويرجى حينئذ ان يسع للحاكي الاعتماد على الكتب واضافة الجواب الى من هو افقه الناس عنده واني لا ارى لاحد ان يفتي بشئ لا يفهمه وتحميل اثقال الناس في ادب القاضي لصدر الاسلام قال الا ان يفتي بشئ قد سمعه فانه يجوز وان لم يكن عالما لانه حاك بما سمعه من غيره فهو بمنزلة الراوي من باب الاحاديث ويشترط فيه ما يشترط في الراوي من العقل والضبط والفهم والعدالة في فصول الستة فاما من

لم يكن محلا للاجتهاد فهو مكلف لا يعذر بالخطاء في الحكم بل يخاف عليه اعظم الوزر ومن اعظم المعاصي الجهل بالجهل ومن قصر في رعاية شروط الاصابة بعد التمكن منها فهو ايضا اثم في المحيط قال ان يفتي بشئ قد سمعه فانه يجوز وان لم يكن عالما بما ذكرنا من الادلة لانه حكى ما سمع من غيره فهو بمنزلة الراوي في باب الاحاديث فشرط فيه ما يشترط في الراوي من العقل والضبط والعدالة والفهم في خزانة الاكمل وعن شداد بن حكيم من عرف قول ابي حنيفة رح واصحابه ليسعه ان يفتي انتهى كذا في فتاوى معصوميه وفي رسم المفتي المفتي في زماننا من اصحابنا اذا استفتي عن مسئلة وسئل عن واقعة ان كانت المسئلة مروية عن اصحابنا في الروايات الظاهرة بلا خلاف بينهم فانه يميل عليهم يفتي بقولهم ولا يخالفهم برائه وان كان مجتهدا متقنا لان الظاهر ان يكون الحق مع اصحابنا ولا يعدوهم واجتهاده لا يبلغ اجتهادهم ولا ينظر الى قول من خالفهم ولا تقبل حجة لانهم عرفوا الادلة وميزوا بين ما صح وثبت وبين ضده وان كانت المسئلة مختلفا فيها بين اصحابنا فان كان مع ابي حنيفة رحمه الله احد صاحبيه ياخذ بقولهما لوفور الشرائط واستجماع ادلة الصواب فيهما وان خالف ابا حنيفة صاحباه في ذلك فان كان اختلافهم اختلاف عصر وزمان كالقضاء بظاهر العدالة يأخذ بقول صاحبيه لتغير احوال الناس وفي المزارعة والمعاملة ونحوهما يختار قولهما لاجماع المتاخرين على ذلك وفيما سوى ذلك قال بعضهم تخيير المجتهد ويعمل بما افضى اليه رائه وقال عبد الله بن المبارك ياخذ بقول ابي حنيفة رحمه الله وتكلموا في المجتهد قال بعضهم من سئل من عشر مسائل مثلا فيصيب في الثمانية ويخطي في البقية فهو مجتهد وقال بعضهم لا بد للاجتهاد من حفظ المبسوط ومعرفة الناسخ والمنسوخ والمحكم والمؤول والعلم بعادات الناس وعرفهم وان كان المسئلة في غير ظاهر الرواية ان كانت التوافق اصول اصحابنا يعمل بها وان لم يجد له رواية عن اصحابنا واتفق فيها المتاخرون على شئ يعمل به وان اختلفوا يجتهد ويفتي بما هو صواب عنده وان كان المفتي مقلدا غير مجتهد ياخذ بقول من هو افقه الناس عنده ويضيف الجواب اليه فان كان افقه الناس عنده في مصر آخر يرجع اليه بالكتاب ويتثبت في الجواب ولا يجازف خوفا من الافتراء

علی اللہ تعالی انتحریم الحلال وضده واللہ الموفق للصواب انتہی کذا فی فتاوی قاضیخان اصل آخر
فی ترتیب الدلائل للعمل فی رسم المفتی فی المحیط فی ترتیب الدلائل للعمل بہا قال ینبغی للقاضی ان
یقضی بما فی کتاب اللہ تعالی وینبغی ان یعرف ما فی کتاب اللہ تعالی من الناسخ والمنسوخ و
ینبغی ان یعرف من الناسخ ما ہو محکم وما ہو المتشابہ قال لم یجد فی کتاب اللہ تعالی یقضی بما جاء
عن رسول اللہ علیہ السلام وینبغی ان یعرف الناسخ والمنسوخ من الاخبار انہ یجب العمل
بالناسخ دون المنسوخ ویجب ان یعمل المتواتر والمشہور وما کان من خبر الاحاد لان المتواتر
واجب العمل بہ قطعا یکفر جاحده والمشہور واجب العمل بہ الا انہ لا یکفر جاحده ولکن یخشی علیہ
اما اثم وان کان حادثۃ لم یرو فیہا سنۃ رسول اللہ علیہ السلام یقضی فیہا بما اجمع علیہ الصحابۃ رضی اللہ
عنہم لان العمل باجماع الصحابۃ واجب فی المفتی وان کان حادثۃ لم یرو فیہا سنۃ رسول اللہ علیہ
السلام یقضی فیہا بما اجمع علیہ الصحابۃ رضی اللہ عنہم فی محیط السرخسی فان لم یجد نصا یقضی باجماع
الصحابۃ رضی اللہ عنہم فی المحیط ثم الاجماع ینعقد بطریقین احدہما اتفاق کل الصحابۃ علی حکم باقوالہم
وہذا متفق علیہ والثانی تنصیص البعض وسکوت الباقین بان اشتہر قول البعض وبلغ الباقین
ذلک فسکتوا ولم ینکروا ذلک وہذا مذہبنا ولکن ہذا الاجماع فی المرتبۃ دون الاول لان الاول مجمع علیہ
والثانی مختلف فیہ وفی المغنی ثم الاجماع ینعقد بطریقین احدہما اتفاق کل الصحابۃ علی حکم
باقوالہم وہذا متفق علیہ والثانی تنصیص البعض وسکوت الباقین بان اشتہر قول البعض
فقہائہم وبلغ الباقین ذلک فسکتوا ولم ینکروا ذلک وہذا مذہبنا ولکن ہذا الاجماع فی المرتبۃ
دون الاول فی المحیط فان کان حادثۃ لیس فیہا اجماع الصحابۃ ولا قول واحد من الصحابۃ
لکن فیہ اجماع التابعین فانہ یقضی باجماعہم لان اجماع التابعین حجۃ الا ان اجماع التابعین
فی کونہ حجۃ دون اجماع الصحابۃ وکذلک اجماع کل فریق بعد ذلک حجۃ ولکنہ دون الاول
فی کونہ حجۃ فان لم یجد عنہم اجماع یعمل باجماع من بعدہم ان کان فی زمان الذی ہو فیہ
ہذا لان اجماع کل عصر حجۃ بالنص فی المغنی فان کانت حادثۃ لیس فیہا اجماع الصحابۃ لکن

فیہا اجماع التابعین فانہ یقضی باجماعہم الا ان اجماع التابعین فی کونہ حجۃ دون اجماع الصحابۃ
وکذلک اجماع کل فریق بعد ذلک حجۃ ولکنہ دون الاول فی کونہ حجۃ فی المحیط فان لم یجد
فی ذلک اجماعا وکان فیہ اتفاق بین اصحابنا ہم ابو حنیفہ وابو یوسف ومحمد رحمہم اللہ یوخذ
بقولہم ولیسعہ ان یخالفہم برائہ فی المغنی فان لم یجد فی ذلک اجماعا وکان فیہ اتفاق بین
اصحابنا ابو حنیفہ وابو یوسف ومحمد رحمہم اللہ یوخذ بقولہم ولا یسعہ ان یخالفہم برائہ فی فتاوی
قاضیخان المفتی فی زماننا من اصحابنا اذا استفتی عن مسئلہ وسئل عن واقعۃ ان کانت المسئلۃ
مرویۃ عن اصحابنا فی الروایات الظاہرۃ بلا خلاف بینہم فانہ یمیل الیہم ویفتی بقولہم ولا یخالفہم
برائہ وان کان مجتہدا متقنا لان الظاہر ان یکون الحق مع اصحابنا ولا یعدوہم واجتہاده
لا یبلغ اجتہادہم ولا ینظر الی قول من یخالفہم ولا یقبل حجۃ لانہم عرفوا الادلۃ ومیزوا بین ما صح
وثبت وبین ضده فی فصول السنۃ وقال مشائخنا فی بیان طریقۃ من یفتی فی زماننا المسئلۃ
المسئول عنہا فی زماننا ان کانت مرویۃ عن اصحابنا المتقدمین فی الروایۃ الظاہرۃ بلا خلاف
بینہم فانہ یفتی بقولہم ولا یخالفہم برائہ وان کان مجتہدا ای مذہب اصحابنا رحمہم اللہ لان الظاہر
ان الحق معہم واجتہاده لا یبلغ اجتہادہم الا باخبار عرفا ولا یخالف شرعا ولا ینظر الی قول
من خالفہم ولا یقبل حجۃ لانہم عرفوا الادلۃ ومیزوا بین ما صح وثبت وبین غیره وعلمائونا الثلاثۃ
رحمہم اللہ ہم الذین احیوا سنن النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی وجہہا اتفاقہم ہذا واختلافہم رحمۃ
وقد قال امام اہل الحدیث احمد بن حنبل رحمہ اللہ اذا اجتمع فی المسئلہ قول الثلاثۃ لم یسع
مخالفتہم فقیل لہ من ہم فقال لہ ابو حنیفۃ وابو یوسف ومحمد رحمہم اللہ فی فتاوی قاضیخان وان
کانت المسئلۃ مختلفا فیہا بین اصحابنا فان کان مع ابی حنیفۃ احد صاحبیہ یاخذ بقولہما
لوفور الشرائط واستجماع ادلۃ الصواب فیہما فی فصول السنۃ وان کانت المسئلۃ مختلفا
فیہا بین اصحابنا المتقدمین رحمہم اللہ فان کانت مع ابی حنیفہ احد صاحبیہ رحمہما اللہ یاخذ
بقولہما لوفور الشرائط واستجماع ادلۃ الصواب فیہما فی الکافوری ولو کان مع ابی حنیفہ

واحد من الباقين فالواجب ان يفتى على قول ابى حنيفه و فى فتاوى قاضيخان و ان خالف اباحنيفه
وصاحباه فى ذلك فان كان اختلافهم اختلاف عصر و زمان كالقضاء بظاهر العدالة يأخذ بقول
صاحبيه لتغير احوال الناس و فى المزارعة والمعاملة ونحوهما يختار قولهما لاجتماع المتأخرين على
ذلك و فيما سوى ذلك قال بعضهم يتخير المجتهد و يعمل بما افضى اليه رايه فى المحيط و ان كان ابوحنيفه
من جانب و ابويوسف و محمد رحمهما الله من جانب فان كان القاضى من اهل الاجتهاد يجتهدون
وان لم يكن من اهل الاجتهاد و يستفتى غيره و يأخذ بقول المفتى بمنزلة العامى و فيه ايضاً و ان لم
يكن من اهل الاجتهاد يأخذ بقول ابيحنيفة رحمه الله ولا يترك مذهبه لانه افقه عنده من غيره ولا
يترك متابعة فى فتاوى قاضيخان و قال عبد الله بن المبارك يأخذ بقول ابيحنيفة رحمه الله
فى وجيز الكردرى و عن ابن المبارك انه يأخذ بقول الامام لا غير فى فصول الستة و قال عبد الله
بن مبارك رحمه الله يأخذ بقول ابيحنيفه رحمه الله ولا يفتى الا بقوله و ان كان جميع اصحابه فى جانب
آخر لانه كان من التابعين و زاحمهم فى الفتوى قال شيخ الاسلام صاحب الهداية و هو قول اكثر
المشايخ رحمهم الله و قيل هذا اصح اذا كان المجيب حاكيا لا مجتهدا فى المحيط قال عبد الله بن
المبارك رحمه الله يأخذ بقول ابيحنيفه رحمه الله لا محالة فى السراجية ثم الفتوى على الاطلاق
على قول ابيحنيفه رحمه الله ثم بقول ابويوسف رحمه الله ثم بقول محمد رحمه الله ثم بقول زفر بن
هذيل والحسن بن زياد رحمهما الله و قيل اذا كان ابوحنيفه رحمه الله فى جانب و صاحباه فى جانب
فالمفتى بالخيار والاول اصح اذا لم يكن المفتى مجتهدا لانه كان اعلم العلماء فى زمانه حتى قال الشافعى
رحمه الله الناس كلهم عيال ابيحنيفه رحمه الله فى الفقه ولهذا قيل سلم لابيحنيفه سبعة اثمان العلم
فى الكافورى و قال الامام حميد الملة والدين الواجب عندى ان يفتى على قول ابيحنيفه رحمه الله
على كل حال فى هداية المفتين و قال اكثر المشايخ لو كان ابوحنيفه رحمه الله فى جانب و جميع اصحابه
فى جانب لا يكون الفتوى الا بقوله اصل آخر فى علامات المعلمة للترجيح فى المضمرات اما العلامات
المعلمة على الافتاء فقوله و عليه الفتوى و به يفتى و به يعتمد و نأخذ و عليه الاعتماد و عليه عمل الائمة

و عليه العمل اليوم و هو الصحيح و هو الاصح و هو الظاهر و هو الاظهر و هو المختار و فى زماننا و فتوى
مشايخنا و هو الاشبه و هو الاوجه و غيرها من الالفاظ مذكورة فى متن هذا الكتاب فى محالها عن
حاشية البزدوى قوله و هو الصحيح فان لفظ الاصح يقتضى ان يكون غيرها صحيحا و لفظ الصحيح يقتضى
ان يكون غيرها غير صحيح فى در المختار لفظه الفتوى آكد من لفظ الصحيح انتهى كذا فى فتاوى معصوميه
القسم العاشر درميان سنت و بدعت ترديد آيد ترک آن سنت لازم است ثم اعلم ان فعل
البدعة اشد ضررا من ترک السنة بدليل ان الفقهاء قالوا اذا تردد فى شئ بين كونه سنة و بدعة فتركه
لازم و اما ترک الواجب هل هو اشد من فعل البدعة او على العكس ففيه اشتباه حيث ما كان صرحوا
فيمن تردد فى شئ بين كونه بدعة و واجبا انه يفعله و فى الخلاصة مسئلة تدل على خلافه حيث قال اذا
شك فى صلواته انه هل صلاها ام لا ان كان فى الوقت فعليها ان يعيدها و ان خرج الوقت ثم
شك لا شئ فيه و لو كان الشك فى صلوة العصر يقرأ فى الركعة الاولى والثالثة ولا يقرأ فى الثانية
والرابعة انتهى كلامه انتهى كذا فى الطريقة المحمدية اصل آخر فى ترديد الفعل بين المشروعة والبدعة
فى المبسوط و ان تردد بين الواجب والبدعة فعليه ان يأتى بها احتياطا لانه لا وجه لترک الواجب
و ما تردد بين البدعة والسنة يتركها لان ترک البدعة لازم و اداء السنة غير لازم فى المحيط
والاصل ما دار بين البدعة والواجب كان الاتيان به اولى من تركه و كل ما دار بين البدعة
والسنة كان تركه اولى من الاتيان به فى القاعدى قال اذا تردد الفعل بين ان يقع فرضا
او بدعة فاتيانه اولى بالاتفاق و متى تردد بين ان يقع سنة او بدعة فتركه اولى عند الاكثر و هو
المختار و ان تردد بين ان يقع واجبا او بدعة فالاتيان اولى عند الاكثر فى الجامع الرموز عن
الكرمانى و مدار الامر ان الفعل متى حام حول السنة والبدعة كان تركه اولى من اتيانه فى مجمع البحرين
عن الاجناس و ما تردد بين الواجب والبدعة يؤتى به احتياطا فى الخلاصة رجل ترک صلوة واحدة
من يوم واحد ولا يدرى اى صلوة هى يعيد صلوة يوم و ليلة اذا شك فى صلاته انه هل صلاها ام
لا ان كان فى الوقت فعليه ان يعيده و ان خرج الوقت ثم شك لا شئ عليه و لو كان الشك فى صلوة

العصر یقرأ فی الرکعة الاولی والثالثة ولا یقرأ فی الثانیة والرابعة وهذه المسئلة تدل علی ان ترک الواجب اولی من اتیان البدعة کما صرح به صاحب طریقة المحمدیة انتهی کذا فی فتاوی معصومیه المشهور بفتاوی اهل بخارا القسم الحادی عشر دربیان آنکه وقتیکه جمع شوند امر و نهی پس عمل کردن بر نهی اولی است اذا اجتمع النهی والامر فالنهی اولی فی التمرتاشی فی تفریعات المریض والامر والنهی اذا اجتمعا کان النهی اولی فی القنیة والنهی راجح علی الامر فی وجیز الکردری النهی راجح علی الامر حتی استوعب النهی الازمان ولم یقتض الامر التکرار فی المحیط السرخسی انتهی کذا فی فتاوی معصومیه القسم الثانی عشر دربیان آنکه کسی مبتلا شود بد و چیز خیر و شر پس عمل کردن بشر اولی است و مختار همین است بروایت حضرت عایشه رضی الله عنها که گفت عایشه رضی الله عنها که فرمود حضرت صلی الله علیه وسلم که آنست اختیار دارد درمیان دو چیز یکی خیر و شر پس اختیار کند نهی را چنانچه در نهایه آورده است فی المحیط السرخسی من ابتلی ببلیتین وامتحن بشرین فعلیه ان یختار اهونهما هذا هو قضیة الحکمة والشریعة فی التبیین من ابتلی ببلیتین وهما متساویان یأخذ بایهما شاء وان اختلفا یختار اهونهما لان مباشرة الحرام لا یجوز الا للضرورة ولا ضرورة فی حق الزیادة فی کراهة الوجیز والمبتلی بین البلیتین لا یختار الاشر فی النهایة و قالت عایشه رضی الله عنها ما خیر رسول الله صلی الله علیه وسلم بین الشیئین الا اختار اهونهما فمن ابتلی ببلیتین فعلیه ان یختار اهونهما انتهی کذا فی فتاوی معصومیه المشهور بفتاوی اهل بخارا القسم الثالث عشر الاحتیاط فی العبادات واجب فی جهاد المحیط لان الواجب علی المسلمین الاخذ بالاحتیاط علی اقصی الوجوه الذی علیه فی فصل حیض المحیط والاحتیاط فی العبادات واجب فی شرح عبد العلی عن الحصر والاحتیاط فی العبادات واجب فی وجیز الکردری والاحتیاط فی الصلوٰة التی هی وجه دینه ومفاتیح رزقه واول ما یسئل فی المواقف واول منزل الآخرة لا غایة له ولهذا قلنا حمل المصلی اولی من ترکه فی زماننا انتهی کذا فی فتاوی معصومیه القسم الرابع عشر دربیان ترتیب کتب فتاوی افضل کتب الفتاوی اولها بالفتوی کتاب الخلاصة ثم الفتاوی قاضیخان

ثم المحیط ثم الذخیرة ثم الملتقط ثم القنیة کذا فی مصلح الدین و ایشان صوفی الله یار در مسلک المتقین آورده

تا مهای کتابهای کبار	گرچه بیرون بود ز تحت شمار
بهترین کتابها اینجا	اول او خلاصة الفتوی
بعد باشد کتاب قاضی خان	بعد ازین دو محیط را میدان
هم ذخیره و ملتقط زان پس	زان خزانه و قنیه است ای کس
گرچه اینهاست صورت فتوی	لیک اندر طریقهٔ تقوی
یک روایت بود بحرمت چیز	صد روایات با حلالی نیز
گرچه او را حرام نشمارد	متقی در عمل نمی آرد
تا توانند بندگی خدا	جمع سازند بمذهب علما

القسم الخامس عشر دربیان اسمای علماء عظام بخارای شریف که در عصر امیر المومنین شاه مراد بی معصوم غازی رحمه الله که جمع شده فتاوی معصومیه را کرده اند و ثانیاً در عصر امیر المومنین سید امیر حیدر مرحوم نظر ثانی کرده فتاوی سلطانیه نام نهاده اند و عبارت فتاوی معصومیه که مشهور بفتاوی اهل بخارا است اینست لهذا وسمها بفتاوی اهل بخارا اشارة الی ان علماء تلک البلدة صححوها ودلالة علی الاحتراز عن آیة الیه بینوها الاول المختارین بالتحقیق والاماثل الممتازین بالتدقیق جامع المعقول والمنقول خبیر مشکلات العلوم تحریر معضلات الرسوم الفائق فی زمانه والسابق علی اقرانه مصداق المفسر والمحدث والفقیه فی الدین قاضی امیر معین الحق والملة والدین الثانی ذو الفهم المستقیم وصاحب العزم المستدیم الصائب النظر فی تحقیق المسائل والثاقب الفکر فی تدقیق الدلائل مصداق الاوحدی فی استحقاق الالمعی عدل الولاة قاضی القضاة کانه وقایة الله قاضی امیر عنایت الله الثالث کامل البصیرة فی التحریر والفیلسوف الخبیر اسوة ارباب التحقیق قدوة اصحاب التدقیق غازی الرواة وقاضی القضاة صاحب اقبال طلوع السهیل قاضی امیر فضیل الرابع صاحب الرای الکامل صاحب الحق

الفاصل من عين الفقاهته والاصول فى الدين وزين الرواية فى الاصول الى اليقين مصداق
ملكة الاجتهاد فى العصر سيد امير اسد ابو النصر الخامس الكامل فى الدين والديانة الفاضل فى
فنون القضاء والرياسته الحافظ لحدود الشرعية والملاحظ لارباب الطريقة المبالغ فى سلوك
منهج الزراية صاحب الاستقامة فى الجود والكرامة المصامح بكمال البشارة للملاقى قاضى خواجه
ترسون باقى السادس مجمع الفضائل والعلوم ومنبع الفواضل والرسوم الاستاد الكامل
المكمل للطلاب الاعتقاد الفاصل المفضل للصعات المخرص للفقراء والاطعام والماعون
المفتى وقاضى العسكر الهمايون مصداق التذكره والموعظ والمثل المحترز فى الكلام عن الخطل
وفى مجالس العلم عن المناظرة والجدل خواجه داملا قربان بدل طاب الله مسنده وجعل الجنة مرقده
السابع والمراجع والمراقب فى الاحوال عن الحلل صاحب الديانة الكاملة غالب الدراية فى الحقوق
الفاصلة الامون والامين والمامون قاضى العسكر الهمايون لامور الدين اسد الله قاضى امير
عبد الله الثامن هادى الطريقة المحمدية صادى السليقة الاحمدية قدوة اهل الصوفيه صفوة سلكة
المصطفوية خطيب بلدة الفاخرة اديب طلبة الباهر مصداق مسلك السداد ومنسك الرشاد امام
الجمع والاعياد صاحب التعامل والكامل شيخ داملا نياز قل التاسع صاحب اتقان الفضايل
ومجموعة الرسايل مجمع نفائس علوم منبع منافس الرسوم الامون فى تحمل القضا صاحب الدستور فى
الفتوى الامين فى امورهما والمامون فى البلدة الفاخرة قاضى العسكر الهمايون المتدرب
لخطاب المستطاب قاضى امير عبد الوهاب العاشر الذي حاز قصب فى مضماره وجاز الاقران
فى غوض الفرايد من بحاره عنوان الفضائل والكمالات فنون الرسائل فى الخطابات جامع الفنون
وواضع الفحوى مصداق سالك الطريق الاسلم قاضى امير عبد الرحمن الاعلم الحادى عشر الحافظ
لكلام المجيد الحافظ لنظام السديد صاحب التادب والتشقق غالب الجذب والتصوف المتبرى
فى امور الدين عن الشكوى مصداق خليفة السلوك المحترز عن الريا والغرض خليفه داملا عوض
صانهم الله تعالى عن زمة المحذورات وزانهم بدارج الفضايل والكمالات ورزقهم خير الدارين

وثبتهم على الفلاح فى المقامين ايضاً وكنا سمينا هذه المجموعة بفتاوى المعصومية اولاثم لما
بناها سلطان المسلمين وامام المؤمنين على ما جمعه الامير المغفور سميناها بفتاوى سلطانية ثم
جعلتها تحفه لحضرة من اصطفاه خليفة فى الارض وجعل اطاعته على الخلائق من عداد الفرائض
وهو امامنا وامام سلاطين زماننا ليظل لنا ظلال رحمته ويمطر علينا سحاب رافته ولنصير بعميم لطفه
محظوظين وبعين عنايته مشهودين محفوظين لازال ملجاء للخواص والعوام ومن جاء من شدائد
الايام وحصناً حصيناً للاسلام بالنبى وآله عليهم الصلوة والسلام الخ القسم السادس عشر
دربيان تقليد مجتهدين الفصل الاول فى بيان ان المقلدين ليس لهم استنباط الاحكام من
الادلة الاربعة صراحته وقياساه من القواعد الاصولية بل دليلهم قول المجتهد وان العلماء هذا
الزمان حكم العوام بايد دانست كه ما يان كه مقلدانيم ومقلدان را نميرسد كه بمقتضاء آراء خود با
امر مخصوص قرانى يا نبوى چنانكه صلوة ست يا اذكر ربك فى نفسك بوجوب يا ندب يا اباحة
يا غير ذلك حكم كنند واز وحكم وجوب صلوة يا وجوب خفاء ذكر بفهمانند تا تصريح از مجتهد نباشد
بلكه فرو آور دن اين امر مخصوص بيك معنى از نبيست ويك معانى امر كما حرره الفاضل الجلبى
فى حاشية التلويح خواه حقيقى باشد وخواه مجازى خاصه مجتهد است زيرا كه تقرر معنى حقيقى
محتاج بعدم وجدان صوارف است لان الحقيقة تترك بالصوارف چنانكه در بزدوى گفته اند
باب جملة ما يترك به الحقيقة وهو خمسة انواع قد تترك بدلالة الاستعمال والعادة وقد تترك
بدلالة اللفظ فى نفسه وقد تترك بدلالة سياق الكلام وقد تترك بدلالة معنى يرجع الى المتكلم
وقد تترك بدلالة فى محل الكلام انتهى وفصل كل واحد منها لا يليق ايراده ههنا وچنانكه در خلاصة
الاصول آورده والحقيقة تترك بدلالة العادة كما فى الصلوة والحج وبدلالة اللفظ نفسه
كالحلف باكل اللحم وبدلالة السياق كقوله طلق امرأتى ان كنت رجلا وبدلالة معنى يرجع الى
المتكلم كما فى يمين الفور انتهى وچنانچه در حسامى آورده آند ثم جملة ما تترك به الحقيقة خمسة قد
تترك بدلالة محل الكلام وبدلالة العادة وبدلالة معنى يرجع الى المتكلم وبدلالة اللفظ نفسه

وبدلالة سیاق النظم انتهیٰ وہمچنان تقرر معنی مجازی محتاج بنصب قرینہ صارفہ است ومعرفت وجود قرائن و عدم اینہا بر تعیین معنی امر مخصوص ونفی صوارف شان ایشان بود کہ ایشان را احوال نصوص واضح بودند علی قدر افہامہم چنانچہ مقرر علم اصول کہ شرط استنباط احکام از نصوص جامعیت علوم است باموراربعۃ الکتاب بان یعرف معانیہ لغۃ بان یعرف معانی المفردات والمرکبات وخواصہا فی الافادۃ فیفتقر الی اللغۃ والصرف والنحو والمعانی والبیان بحیث یعرف بذلک خطاب العرب وعاداتہم فی الاستعمال وشریعۃ بان یعرف المعانی والعلل المؤثرۃ فی الاحکام وان یکون عالما باقسامہ من الخاص والعام والمحکم والمؤول والمشترک والمجمل والناسخ والمنسوخ وغیر ذلک مما بین فی علم الاصول قدر ما یتعلق بالاحکام وذلک مقدار خمسۃ مائۃ آیات والسنۃ قدر ما یتعلق بالاحکام وذلک ثلثۃ الاف حدیثا واردۃ فی الاحکام بان یعرف بمتنہا وہو نفس الحدیث وسندہا وہو طریق وصولہا الینا من تواتر او شہرۃ او آحاد وفی ذلک معرفۃ حال الرواۃ والجرح والتعدیل الا ان البحث عن احوال الرواۃ فی زماننا ہذا کالمتعذر لطول المدۃ وکثرۃ الوسایط فالاولی الاکتفاء بتعدیل الائمۃ الموثوق بہم فی علم الحدیث کالطحاوی وابن عدی وابن شاہین وابن کیغم الاصفہانی وغیرہم من ائمۃ الحدیث والاجماع بان یعرفہ ویعرف من اصفہ لئلا یخالف ووجوہ القیاس بشرائطہا واحکامہا والمقبول منہا والمردود وکل ذلک لیتمکن من الاستنباط الصحیح کما یستفاد من التلویح وجامع الرموز والفصولین وخزانۃ الروایات والخانیۃ وغیرہا وہو الاصح کما فی الفصولین ولا یخفی ان جامعیۃ العلوم المذکورۃ مختصۃ بالمجتہد انتہی کذا فی التحفۃ المحمدیۃ ونیز باید دانست کہ در حدیث صحیح اُذکروا محاسن موتاکم وکفوا عن مساویہم آمدہ اما معاملہ زمانیان اُذکروا مساوی موتاکم وکفوا عن محاسنہم بود بلکہ محاسن بزرگان را در صورت مساوی می بینندے چشم بداندیش کہ برکندہ باد ٭ عیب نماید ہنرش در نظر ٭ وباوجود دعوی سنیت برائمہ اہل سنت بطریق تفوق و تعلی طعنہ میزنندے ہرکہ بیہودہ گردن افرازد ٭ خویشتن را بگردن اندازد ٭ ودر تخطیہ

وتجسس عیوب بزرگان مبادرت می نمایندے نہ در ہر سخن بحث کردن رواست ٭ خطای بزرگان گرفتن خطا است ودر ہدم اساس شریعت وکسر اساطین ملت ہمت خود مصروف می دارندے نترا تیشہ دادم کہ ہیزم شکن ٭ نگفتم کہ دیوار مسجد بکن ٭ ودر اہانت بزرگان دین وشکست خانہ شرع متین کمال بزرگی پندارندے بزرگش نخوانند اہل خرد ٭ کہ نام بزرگان بزشتی برد ٭ تا آنکہ سراج امت سرور عالم امام الائمہ امام اعظم را صاحب الرای گویند چہ او برخلاف حدیث بترک رفع بدین حکم نمودہ است وتثویب را کہ بقیاس آن امام وصاحبین وسائر فقہاء کوفہ مستحسن است بدعت ضلالت خوانند انتہی کذا فی فصل الخطاب القسم السابع عشر دربیان آداب وحقوق پیر کامل ونیز باید دانست کہ آداب وحقوق پیر کامل بسیار اند امام ربانی در رسالۂ مبدا ومعاد میفرماید شرافت ومرتبۂ علم باندازۂ شرف ورتبہ معلوم است معلوم ہرچند شریف تر علم آن عالی تر پس علم باطن کہ صوفیہ بآن ممتاز اند اشرف باشد از علم ظاہر کہ نصیب علماء ظواہر است برقیاس شرافت علم ظاہر بر علم حجامت وحیاکت پس رعایت آداب پیر کہ علم باطن را ازو اخذ کنند باضعاف زیادہ باشد از رعایت آداب اُستاد کہ علم ظاہر ازو استفادہ نمایند ہمچنین رعایت آداب اُستاد علم ظاہر باضعاف زیادہ است از رعایت آداب اُستاد علم حجام وحائک وہمین تفاوت در اصناف علم ظاہر جاری است استاد علم کلام وفقہ اولی واقدم است از استاد علم نحو وصرف واستاد علم نحو وصرف اولیٰ تر است از استاد علم فلسفی باآنکہ علوم فلسفی داخل علوم معتبرہ نیست اکثر مسائل آن لاطائل است وبی حاصل اقل مسائل آنکہ در کتب اسلامیہ اخذ کردہ اند وتصرفات در آن کردہ از جہل مرکب خالی نیستند کہ عقل را دران موطن مجال نیست طور نبوت وراء طور عقل ونظر است باید دانست کہ حقوق پیر فوق حقوق سائر ارباب حقوق است بلکہ نسبت ندارد وحقوق پیر بحقوق دیگران بعد از انعامات حضرت حق سبحانہ واحسانات رسول علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات بلکہ پیر حقیقی ہمہ رسول است صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم ولادت صوری ہرچند

از والدین است اما ولادت معنوی مخصوص به پیر است ولادت صوری را حیات چند روزه
است ولادت معنوی را حیات ابدی است نجاسات معنوی مرید را پیر است که بقلب و روح
خود کناسی مینماید و تطهیر شکنبهٔ او می فرماید در توجهات که نسبت بعضی مسترشدان واقع بلیشود
محسوس میگردد که در تطهیر نجاست باطن ایشان تلوثی بصاحب توجه نیز می دود و تا زمانی
مکدر میدارد پیر است که متوسل او بخدا میرسد عز و جل که فوق جمیع سعادات دینویه و اخرویه
است پیر است که بوسیلهٔ او نفس اماره که بالذات خبیث است مزکی و مطهر میگردد و از
امارگی باطمینان میرسد و از کفر جبلّی باسلام حقیقی می آید ؎ گر بگویم شرح این بے حد شود دہلا
پس سعادات خود را در قبول پیر باید دانست و شقاوت خود را در رد او نعوذ بالله سبحانه
من ذلک رضاء حق سبحانه را در پس پرده رضاء پیر مانده اند تا مرید در مرضی پیر خود را گم
نسازد و بمرضیات حق سبحانه نرسد آفت مرید در آزار پیر است هر ذلتی که بعد از ان باشد
تدارک آن ممکن است اما آزار پیر را هیچ چیز تدارک نتوان نمود آزار پیر بیخ شقاوت است
مرید را العیاذ بالله سبحانه من ذلک خلل در معتقدات اسلامیه و فتوری در اتیان بر احکام
شرعیه از نتائج و ثمرات آن است از احوال و مواجید که بباطن تعلق دارد خود چه گوید واگر
اثری از احوال با وجود آزار پیر باقی ماند از استدراج باید شمرد که آخر بخرابی خواهد کشید
و غیر از ضرر نتیجه نخواهد داد والسلام علی من اتبع الهدیٰ انتہیٰ کذا فی فصل الخطاب و در شرعیه
آورده است که حق اُستاد مقدم است بر حق مادر و پدر و جمیع مسلمین در حدیث آمده است
التلمیذ عبد لا یعتق الا بالموت یعنی شاگرد بنده است آزاد نمیشود مگر بمرگ انتہیٰ قال من
العظماء الطریقة قدس الله اسرارہم ان المرید اذا اراد ان یخرج لحاجة ضروریة یجد الشیخ
مکانه فانه یحضر الباب و یتوجه بقلبه فیستاذن من روحانیة الشیخ حتی لا یثقل فی خروجه بل
یقع فی ذلک من طریق المتابعة فان للمتابعة تاثیرا عظیما قال فی التاویلات النجمیة فیه اشارة
الی ان المرید الصادق من یکون مستسلما لتصرفات شیخه و ان لا یتنفس الا باذن شیخه و من خالف

شیخه فی نفسه سرا و جهرا لا یشم رائحة الصدق و سیره غیر سریع و ان بدر منه شئی من ذلک
فعلیه بسرعة الاعتذار والافصاح عما حصل منه من المخالفة والخیانة لیهدیه شیخه الی ما فیه
کفارة جرمه و یلتزم فی العزامة بما یحکم به علیه واذا رجع المرید الی الله و الی شیخه بالصدق
وجب علی شیخه جبرانا لتقصیره بهمته فان المریدین عیال علی الشیوخ فرض علیهم ان ینفقوا
علیها من قوة اموالهم بما یکون جبرانا لتقصیرهم انتہیٰ فعلی المریدین ان یوافقوا مشائخهم فی
جمیع الاحوال و ان لا یستبدوا بآرائهم فی امور الشریعة و الطریقة و ان لا یخالفوهم بالاستبداد
بالخروج من عندهم الی السفر و الحضر و المجاهدة و الریاضة انتہیٰ کذا فی تفسیر روح البیان فی
آخر سورة النور مطلب و مقصد از تفسیر روح البیان و فصل الخطاب آنست که خادمان
آستان فیض نشان امام الزمان و قطب الدوران غیاث الاسلام والمسلمین مجدد الدین
قدوة العارفین سالک کامل عارف مکمل مخزن اسرار و حضور مولینا حضرت شیخ
عبد الغفور رحمه الله الشکور المعروف بابو البرکات جامع الکرامات مستجمع الحسنات
حضرت آخوند صاحب صوات علیه الرحمة والتحیات را مخفی نماند هر حکمی که حضرت مولینا در وقت
خود کرده اند برای مایان سند است موافق عبارت تفسیر روح البیان و فصل الخطاب و ایشان
هم بادشاه ظاهری بودند فی معدن الکنز فی باب العیدین من النوادر بادشاهی را تقلید
خلیفه شرط نیست اگر کسی اهل ولایت را که والی ندارد در ضبط خود آرد و میان ایشان بادشاهی
راند و عدل و انصاف نمودن گیرد سلطان گردد و فی الخانیة و لو مات الخلیفة و له امراء و ولاة
علی الاشیاء من امور المسلمین کان لهم اقامة الجمعة لانهم اقیموا الامور المسلمین و کانوا علی حالهم ما لم
یعزلوا کذا فی خزانة الروایات سوال بر مدعیان اشاره کننده گان در نماز که طعن بر اکابران
دین کنند و فقیهان را و کتب فقه را گویند که این ها ازین مسئله در غفلت بوده اند و تحقیق را
گذاشته اند بر چند وجوه است اوّل احادیث شریف را بکتاب الله موافق کردن هست چنانچه
در اصول فقه و فصول است **فصل** فی اقسام خبر الرسول علیه السلام بمنزلة الکتاب فی حق

لزوم العلم والعمل به فان من اطاعه فقد اطاع الله لقوله تعالیٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى تمام انتہیٰ کذا فی الفصول اما القسم الاول فلقوله علیه السلام تکثر لکم الاحادیث من بعدی فاذا روی لکم عنی حدیث فاعرضوه علی کتاب الله فما وافق کتاب الله فاقبلوه وما خالف فردوه فدل هذا الحدیث علی ان کل حدیث یخالف کتاب الله تعالیٰ فانه لیس بحدیث الرسول علیه السلام وانما هو مفتری وکذلک کل احادیث یعارض دلیلا اقوی منه فانه منقطع عنه علیه الصلوٰة والسلام لان الادلة الشرعیة لا یناقض بعضها وانما التناقض من الجهل المحض کذا فی التوضیح دویم[2] مسائل کتب فقه را با کتب اصول موافق باید کرد سیوم[3] کتب فقه را از متون و شروح تمیز باید کرد چهارم[4] نزد متون شروح متروک است چنانچه کنز الدقائق و قدوری و تنویر الابصار و وقایة الروایة و هدایه پنجم[5] فرق در قال و عنده و عن هست قال گفته حضرت امام اعظم است رحمة الله علیه و عنده مذهب حضرت امام اعظم است و عن روایت است چنانچه در شرح وقایه آورده است جار عن علمائنا و شیخ الاسلام بر شرح وقایه آورده است لکن قال فی المضمرات والوالجی والخلاصة والفتوی علی انه لا یشیر ششم[6] روایت سه قسم است بلکه نزد بعض هفده قسم است هفتم[7] تاریخ فعل سبابه را بیان فرمایند هشتم[8] چند بار آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرده اند نهم[9] فعل آخر کدام است دهم[10] مروی از خلفای راشدین رضی الله عنهم نیست یازدهم[11] روایت از عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما نیست دوازدهم[12] حدیث سکون بکتاب الله موافق است سیزدهم[13] روی انگشتان سوی قبله دارد چهاردهم[14] وقتیکه تردید آید میان سنت زوائد و بدعت ترجیح جانب بدعت است پانزدهم[15] جمع شود امر و نهی ترجیح نهی است شانزدهم[16] خیر و شر هر دو مساوی باشد مختار شر است هفدهم[17] حکم حدیث مضطرب توقف است هژدهم[18] لفظا اولی کدام است خالی از معارض یا مع المعارض نوزدهم[19] فعل مختار کدام است

[illegible] حرره العبد المسکین محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری عفا الله عنه ولوالدیه ومن احبه والمسلمین آمین یا رب العالمین تمام شد بتاریخ ۱۲ ماه رمضان المبارک ۱۳۱۲ من ید محمد یعقوب

الروایات[1] المکتوبة فی ترک الاشارة بالسبابة عند التشهد اولی عندی من الروایات فی ثبوت الاشارة عند التشهد والمختار انه لا یشیر حرره مسکین صلاح الدین ساکن تو دیر شریف

قد[2] اختلف الترجیح فی هذه المسئلة والله سبحانه اعلم حرره الفقیر سکندر عفی عنه

ما[3] قال العلامة الفهامة فهو صحیح باقوال الرواة الثقات لان الاحتیاط فی الترک اولی نقمه العبد المذنب الاثیم سید عبد الرحیم عفی الله عنه وعن والدیه ساکن جامنگر

قد[4] صح الجواب والله اعلم بالصواب کتبه محمد طاهر قادری عفا الله عنه وعن والدیه وعن سائر مسلمین آمین۔

الروایات[5] المرقومة صحیحة چشتی محمود ابن حافظ اسمٰعیل کان الله له ولاسلافه واخلافه

الامر[6] کما ذکر عثمان ابن حافظ اسمٰعیل المغفور المرحوم

المجیب[7] مصیب روایات المرقومة صحیحة هو المختار کتبه الفقیر الی الله تعالیٰ شانه عبد اللطیف عفی عنه

الروایات[8] المرقومات من الکتب المتداولة معتمد علیها عند الفقهاء والعمل بقول الفقهاء اولیٰ حرره العبد المذنب المسکین سید محمد لاجپوری

نقل مکتوب مرغوب از جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول محب النواد مولانا غلام قادر صاحب زاد عنایته ساکن بهره۔ بذریعه داک رسیده است این است عبارت آن بمبئی محله گوگاری ناکه محله بابو جام مدرسه حنفی قادری غفوری بخدمت جناب مولوی عارف معارف الٰهی محمد مرید محی الدین صاحب پشاوری حنفی قادری غفوری سلمهم الله تعالیٰ موصول باد۔ مرسله فقیر غلام قادر عفی عنه از لاهور ۲۳ صفر ۱۳۱۲ھ

بخدمت بابرکت مؤید الدین موفق من الله مجاهد فی الله مولوی محمد مرید محی الدین صاحب حنفی و قادری و غفوری سلمکم الله تعالیٰ السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته نامه نامی تشریف فرمود حال پشاور معلوم فقیر است و اشارت مسبحه از هیچ حدیث و روایت معتبره ثابت نمیشود حدیث سکون فی الصلوٰة ناسخ است و احادیث اشارة باهم اضطراب دارند و حکم حدیث مضطرب توقف است و روایات فقهی از نوادر است و در ظاهر الروایة والمذهب

ذکرش نیست وابن ہمام و ملا علی قاری رحمہما اللہ تعالیٰ اثبات اشارہ میکنند از اصول دین
بیخبراند چہ دلیلی برد رفع یدین می آرند ہمان دلیل برد اشارت قایم است کہ بالا ذکر یافت
وفتوی یا شیخ وغیرہ در خط دویم مرقوم خواہد شد والسلام غلام قادر عفی عنہ **نقل استفتا**

از جناب علامہ زمان مولانا مولوی غلام قادر صاحب ساکن بہیرہ نوشتہ ۶ شہر رجب یوم
پنجشنبہ سنہ ۱۳۱۲ھ در بمبئی رسیدہ یوم یکشنبہ ۱ شہر رجب سنہ ۱۳۱۲ھ ہجریہ مقدسہ۔ بمبئی محلہ گوگاری
ناکہ محلہ بابو حجام مدرسہ حنفیہ قادریہ غفوریہ بخدمت جامع الکمالات عارج معارج افتاء
عارف معارف اتقاء جناب مولوی محمد مرید محی الدین حنفی قادری غفوری سلمہم اللہ تعالیٰ

فائز باد مرسلہ فقیر غلام قادر عفی عنہ از لاہور یوم پنجشنبہ ۶ رجب سنہ ۱۳۱۲ھ **نقل اصل**
استفتا ما قولکم سلمکم اللہ تعالیٰ فی الاشارہ المسبحۃ عند الشہادۃ فی الصلوٰۃ ہل جائزۃ
ام لا **الجواب** اصول الحنفیۃ فایاہا فان حرکتہ تنافی السکون والخشوع والسکون
والخشوع ثبت بالحدیث والآیات اسکنوا فی الصلوٰۃ وقد افلح المومنون الذین ہم
فی صلواتہم خاشعون والاصل الاصیل عند الحنفیۃ ظاہر المذہب وظاہر الروایۃ
وہما ساکتان عنہا وروایات النوادر مرجوع عنہا وابن الہمام والقاری رحمہما اللہ خفی
علیہما اصلہما الذی رواہ برفع الیدین وہو اختلاف الروایات یظہر لنا فیہا الاضطراب او النسخ
فمابہ اجابا برفع الیدین فہو الجواب للاشارۃ ہذا القدر کاف للبصیرۃ حررہ الفقیر غلام قادر
عفی عنہ **نقل قرطاس** فیض اساس از شہر مکھڈ ضلع راولپنڈی از جامع المعقول

والمنقول حاوی الفروع والاصول قدوۃ السالکین میان حاجی مولوی غلام محی الدین
حفظہ اللہ رب العالمین صاحب سجادہ طریقہ حضرات چشتیہ قدس اسرارہم بمبئی محلہ
گوگاری ناکہ محلہ بابو حجام بحضور محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری موصول باد
ایزد متعال آنصاحب را با مان دارد آمین ثم آمین السلام علیکم امابعد خلاصہ کلام
اینکہ رقعہ آنصاحب رسید خورمی حاصل گردید تحقیق مسئلہ فی التحفۃ الرحمانیۃ فی شرحہ للخلاصہ

قال

قال بعض الفقہاء ان الاشارۃ برفع السبابۃ حرام وقول البعض مکروہ وقول البعض بدعۃ لان
کیفیۃ رفعہ علیہ السلام غیر متیقن بسبب الاختلاف فبایتہا نعمل انکن فیہا حصول البدعۃ السیئۃ
فالعمل بہذہ السنۃ علی الناس صار محالا ہذا دلیل الفقہاء وقد طعن علیہم من لم یفہم مرادہم
ودلیلہم من التعصب فالحاصل ان الاشارۃ برفع السبابۃ فی القعدۃ عند قولہ اشہد ان
لا الٰہ الا اللہ سنۃ بلا خلاف وبلا انکار منکر فانہ علیہ السلام واظب علیہ من ترکہ مرۃ او مرتین
کما جاء فی الحدیث الصحیح الا ان الاختلاف قد وقع فی کیفیۃ رفعہ علیہ السلام فاشتبہت
علینا فاستحال المتابعۃ فلا تؤدی السنۃ لامکان البدعۃ السیئۃ وانما المقصود من العمل
بالاحکام متابعۃ الشارعۃ ورضاءہ وتعظیم امرہ وذلک غیر حاصل بہ بل یحصل منہ خلاف ذلک
لحدوث البدعۃ السیئۃ انتہیٰ واین اشارہ معمول حضرت تونسوی رحمہ اللہ اصلاً نبود اطلاعاً

مرقوم۔ فقیر غلام محی الدین از مکھڈ ضلع راولپنڈی انتہیٰ **نقل مواہیر** کہ در صفحہ ۳۰ تحریر
کردہ ام درہمین **تحفۃ الاخیار** در حاشیہ کہ **مواہیر جمیع علماء سواد یعنی**
صوات وبنیر وپشاور وکابل وبلخ وبخاری شریف وہندوستان کہ بر کتاب عقائد المسلمین
وسیف المومنین مسائل احکام درین کتاب بسیار اندیکی ازان مسئلہ اشارہ سبابہ ست و آن
عبارت این است فصل بیست ودویم ولا یشیر بالسبابۃ عند قولہ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ فی
الصلوٰۃ وعلیہ الفتوی لان بنی الصلوٰۃ علی السکینۃ والوقار کذا فی بحر الفتاوی واذا انتہیٰ
الی قولہ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ یشیر بالمسبحۃ والمختار انہ لا یشیر کذا فی الخلاصۃ وعلیہ الفتویٰ
کذا فی المضمرات ناقلا عن الکبری وکثیر من المشایخ لا یرون الاشارۃ وکرہہا فی منیۃ المفتی
کذا فی التبیین انتہیٰ کذا فی فتاویٰ عالمگیری الخ مواہیر علماء صوات مہر حضرت آخوند صاحب
غوث الزمان وقطب الدوران علیہ الرحمۃ صاحبزادہ صاحب قاضی گوگدرہ صاحبزادہ ہندی

والغفران

عمرزی

بدر الدین ۱۲۶۲

ملا محمد جی ۱۲

فضل لطیف ۱۲۷۹

میاں گل صاحب کلاں

۱۰ میاں گل صاحب خورد

قاضی اللہ دند مشہور خان ملا

قاضی غالیگی

میر عبد اللہ ۱۲۸۵

۱۱ ملا ابو بکر اخوندزادہ صاحب

۱۲ العبد قاضی عبید اللہ جی موضع ینگور

۱۳ العبد قاضی صاحب دریادل

۱۴ العبد قاضی نقیب اللہ موضع چنداخور

۱۵ العبد قاضی عبد الرحیم موضع کاٹلی

۱۶ العبد قاضی سیدان شاہ موضع بنیر

۱۷ العبد قاضی حسن موضع مینگورہ

۱۸ العبد مولوی غازی شاہ صاحبزادہ موضع گالوچ

۱۹ العبد طوطی آخوندزادہ موضع قنبر

۲۰ العبد قاضی حیات خان موضع بنیر

۲۱ العبد مولوی شاہ ہمدان موضع اسلام پور

۲۲ العبد قاضی بہاء الدین موضع ہوڈی گرام

۲۳ العبد عبد القدوس ساکن مہمند

۲۴ العبد میاں رسول شاہ ساکن ہوڈی گرام

۲۵ العبد علی اکبر موضع گوگدرہ

۲۶ قاضی صاحب باجور

خادم شریعت رسول اللہ عبدہ قاضی حنان اللہ باجور

۲۷ العبد محمد عالم پاسنی ملا صاحب

۲۸ مولوی صاحب ذروبی جامع العلوم مدرس کل

صاحب شاہ ۱۲[illegible]

۲۹ قاضی صاحب اندلزی

قاضی محمد افضل

۳۰ قاضی برلکوٹ

عبدہ قاضی مقبول ۱۲۷۸

۳۱ میاں صاحب گجر گرہی مدرس

سید فضل شاہ

۳۲ منتظر لطف اللہ قاضی نقاب شاہ

۳۳ میر سید شریف ۱۲۸۱

مواہیر علمای پشاور و اطراف و کابل و ترکستان

۳۴ قاضی صاحب پشاور مدرس جامع العلوم

قاضی غلام محی الدین ۱۲۸۳

۳۵ ملا صاحب کابل

بہاء الدین ۱۲۸۳

۳۶ صاحبزادہ صاحب کلاں نوشہرہ

[illegible] احمد سعید ۱۲۸۶

پیر میاں صاحب

۳۷ ملا صاحب نوشہرہ افقہ فقہاء

ملا محمد قاسم ۱۲۸۷

۳۸ پسر حافظ جی صاحب پشاور مرحوم مدرس

غلام جیلانی

۳۹ قاضی رستم قرملی مدرس

قاضی عبد المجید

۴۰ قاضی صاحب کوہاٹ

محمد ضیاء الدین ۱۲۸۳

۴۱ قاضی صاحب کنر

سید عبد الرسول ۱۲۸۴

۴۲ فقیر صاحب تہ خانہ پشاور

فقیر غلام جیلانی ۱۲۷۸

۴۳ واعظ مسجد مہابتخان

حافظ غلام صمدانی ۱۲۸۰

۴۴ صاحبزادہ باجور

خلیل الرحمن ۱۲۷۴

۴۵ اعلم علماء صاحبزادہ صاحب لکنو کابل [illegible] وعارف سجادہ طریقہ قادریہ قدس اللہ سرہم

الحسنی والحسینی سید قاسم علی الجیلانی

۴۶ ارباب صاحب

عبد الرحیم ۱۲۷۷

۴۷ حاجی صاحب کابل

احمد علی ۱۲۹۷

۴۸ ملا صاحب مانکی نزاد و درجتہ

یا ناصر عبد الواحد ۱۲۸۲

۴۹ حاجی صاحب باجور شانخ طریقہ قادریہ ونقشبندیہ

خواجہ علی ۱۲۷۰

۵۰ ملا حاجی صاحب دوڑ مدرس

گلاب شاہ ۱۲۸۴

۵۱ عبدہ فضل اللہ ۱۲

۵۲ سید صاحب از تیراہ

عبدہ سید علی الجیلانی

۵۳ قاضی صاحب اکورہ

لطیف گشت نامی از قاضی نسیم ۱۲۸۹

۵۴ سید صاحب کتی میانہ مدرس

فضل شاہ ۱۲۸۷

۵۵ ملا صاحب تینک وزیر استاد کل

وکل نسیم گل

۵۶ قاضی صاحب کوہاٹ مدرس

المتوکل علی المالک یوم الدین خادم شرع حسام الدین ۱۲۸۶

۵۷ ملا صاحب اطراف کابل

معاذ اللہ ۱۲۷۱

۵۸ میاں صاحب گجر گڑی مدرس جامع العلوم

سید احمد بن سید نقشبند ۱۲۸۲

۵۹ مولوی صاحب شموزی

عبد الاحد ۱۲۸۶

۶۰ ملا صاحب شنوار

محمد رسول ۱۲۹۹

۶۱ حافظ غلام جیلانی ۱۲۹۱

۶۲ صراط اخوندزادہ

صراط الی الجنۃ

۶۳ مفتی کوہ دامن کابل

عین امت بجواہر در دو عالم نور وافوض [illegible] الی اللہ خادم شرع [illegible] محمد حسین ۱۲۸۸

۶۴ مفتی اطراف جلال آباد

فضل محمد ۱۲۸۲

۶۵ ملا صاحب خواست کابل

سراج الدین ۱۲۷۱

۶۶ ملا صاحب کابل چوب فروشی

محمد صدیق بوڈیار غازی ۱۲۷۷

۶۷ ملا صاحب ارغندی کابل

ظہیر الغیظ [illegible]

مواهیر ترکستان از خورم ومزار وتاشقورغان

٦٤ قاضی نوشهره

خادم شرع نبی
قاضی امین الحق
١٢٨٥

٦٥ قاضی صاحب خورم

خادم شرع نبی
وافوض امری الی الله
قاضی میر جمیل ١٢٨

حاجی صاحب مدینه در اصل از کابل

رحمت الله
لاتقنطوا من
١٢٩٧

٧١ مفتی مزار شریف

المتوکل علی الله اللطیف
وافوض امری الی الله
مفتی شرع نبی محمد شریف
١٢٧٦

٧٢

عبد الله
منتظر لطف اله
١٢٩٦

٧٣ قاضی

از مین محمد
شریف شده
١٢٩٠

٧٤

للعالمین
شد ز لطف رحمته
وافوض امری الی الله
مفتی شرع نبی برهان الدین
١٢٩٦

٧٥

المتوکل علی الله
وافوض امری الی الله
ملا نور محمد مفتی ١٢٨٦

٧٦

بادشاه خواجه
١٢٨٧

٧٧ امام روضه

میر عزیز الله خواجه
١٢٩٦

٧٨

زبیر
شد ز لطف احمد وسعد
وافوض امری الی الله
خادم شرع نبی مفتی عزیز

٧٩

١٢٩٠
المتوکل علی الله المستعان
مفتی ملا مولا نقلی بن عبد الرحمن

٨٠ ایشان خلیفه نقشبندی

١٢٨٣
فقیر کمترین اهل عباد
بود عاشور علی ابن خداداد

٨١

عبد الرزاق
١٢٧٨

٨٢

وافوض امری الی الله
قاضی شرع شریف وخان
جمهور قضا میر عبد الله
زاولاد رسول مجتبیٰ
یاحی ویاقیوم

٨٣

المتوکل علی الله الملک المبین
وافوض امری الی الله
قاضی شرع نبی میر سیف الدین
١٢٨٩

٨٤

حکم قضا چو خاصه اهل قبول شد
وافوض امری الی الله
عبد الحکیم قاضی شرع رسول شد
١٢٨٧

٨٥

شد ز الطاف کریم لایزال
وافوض امری الی الله
خادم شرع نبی سید جلال

٨٦

باد از فتنه دوران سالم
وافوض امری الی الله
مفتی شرع نبی محمد عالم
١٢٨٩

٨٧

شد ز الطاف خداوند مجید
وافوض امری الی الله
قاضی شرع نبی سید حمید
١٢٩١

٨٨ مواهیر علمای بخارای شریف

یاحفیظ یاحفیظ
اخوند امام الله ١٢٩٥
ملا ابن ملان خواجه
اخوند صوفی خواجه
العبد الضعیف

٨٩ الجواب صحیح

یا الله یا احد
المتوکل علی الله الباری
ملا محمد عارف مفتی بخاری ١٢٨٦
ملا عبد الکریم ابن
العبد الضعیف

٩٠ الجواب صحیح

یامعین
ملا رحمن بردی مدرس
ملا عبد الحکیم مفتی ابن
١٢٨٩
العبد الضعیف

٩١ الجواب صحیح

المتوکل علی الله
شاکر مفتی بخاری
جلو بن ملا میر مفتی ١٢٨٦
ملا میر حسام الدین
العبد الضعیف

٩٢ الجواب صحیح

یا احد یا الله یا صمد
المتوکل علی الغنی الباری
شریف شمس الدین خواجه
خواجه صدر اعلم بخاری
محمد اختیار
العبد ١٢٨٩

٩٣ الجواب صحیح

کریم کردهٔ ما
المومن خواجه اعلم
اخوند ملا عبد معی
صدر عسکر ابن
محمد عارف خواجه ١٢٨٦
مدران روز

٩٤ الجواب صحیح

ابن دا ملا محمد عسکر مفتی
عبد الحمید مفتی صدر
العبد الضعیف

باتمام رسید مواهیر علمای خراسان وترکستان

نقل قرطاس فیض اساس از مکان لوآری شریف ضلع سنده حیدر آباد از جناب

ولایت مآب قطب المشایخ والاحباب قدوة السالکین عمدة الکاملین سید العارفین حضرت شیخ المشایخ مولینا الحاج خواجه محمد سعید صاحب اعلی مراتب سلمه الله تعالیٰ عن جمیع المصائب والنوائب ادمجده وفیضه ومرتبته وفضله وعنایته بذریعه داک وصل گردیده من احقر نالائق تراب اقدام الاولیاء والعلماء والصلحاء باین نوازشات ایشان موصوف نیستم ومحقر ترین همه هستم مگر الله تعالیٰ جلّ شانه لسان فیض ترجمان خاصان خود را در بارهٔ خاکسار بیمقدار ذره وار قبول فرماید بمنه وکرمه یوم شنبه ٢٦ شهر رمضان رسیده است نقل اصل مکتوب

٦٤
بلبل گل
محمد سعید
١٢

باسمه سبحانه جل شانه

فیوض بخشی حجة العلمای فخر الفقهای بمشر باحیاء دین متین متوج بتیجان علمناه من لدنا بالیقین صفوة انما یخشی الله من عباده العلماء علی التحقیق مرجع مستفیدان حوالیه من کل فج عمیق صاحب تحریر وتقریر بی نظیر مولوی محمد مرید محی الدین متع الله به المسلمین الی یوم الدین باد آمین بعد از سلام علیکم طبتم انکه از عدم فراغت اشتغالات شهر رمضان الذی انزل فیه القرآن کتابت کتاب از جنان نسیان مید اشت ولی

مکتوب فرحت اسلوب شما مورخہ شعبان رسیدہ باعث تنمیق این تحقیق شد کہ تحفۃ الاخیار صفحہ ۸۴ نمبر ۶ رسیدہ و از مطالعہ کشیدہ و چنان بدیدہ انصاف دیدہ پسندیدہ کہ بزر باید نوشت ہو الحق و الحق احق ان یتبع اگرچہ راقم را اصلاً عمل بر عدم رفع سبابہ است و بسیار محققان را برین مستحکم دیدہ است و دلائل قویہ ایشان از نظر گذشتہ کہ خس و خاشاک اوہام را پاک می رُفتہ ولی برابر این فراہمی و جانگدازی ایشان این داعی الی اللہ پیش ازین ندیدہ و نہ چنین بحر ریختن در کوزہ شنیدہ ؎ آفرین صد آفرین بر جان تو + اگر دو سہ دیگر رسالہ ہم مکرر فرستادند خالی از استفادہ این دیار و افادہ آن ستودہ ابرار نخواہد بود و اگر رغبت بمواہیر علما رسندہ دارند تا اطلاع بخشند کہ یک دو تن در رسندہ ہم لایق سند اند و بتحقیق علوم مستند زیادہ در فش عمامہ اقبال بارسال فخر و منال زیبا باد و السلام فقط ۱۴ ماہ رمضان سنہ ۱۳۱۲ ھ باتمام رسید تحفۃ الاخیار

فی بیان الصلوٰۃ علی السکون والوقار فی التاریخ سلخ الشہر الشوال ختم بالخیر والاقبال در عہد دولت امیر کبیر

ذوی العز والشان اشجع الدوران حامی بلاد اہل الایمان ماحی آثار الظلم والطغیان مصدوقہ توتی الملک من تشاء من القدیم المنان اعنی الخاقان ابن الخاقان ابن الخاقان امیر المومنین و امام المسلمین الامیر المنیر امیر عبد الرحمن خان بہادر والی افغانستان خلد اللہ الملک المستعان ابقاہ اللہ تعالی فی الدولۃ الابدیۃ والسرمدیۃ اللہم ارزقہ طول العمر والعافیۃ والبقا اللہم افتحنہ فتحا مبینا اللہم انصرہ نصرا عزیزا آمین یا رب العالمین وبقدوم سعادت لزوم شاہزادہ کامگار عالی مقدار والا شان ابو المظفر سردار نصر اللہ خان بہادر افغانستان سلمہ اللہ المنان دام ظلالہ و اجلالہ

قطعہ تاریخ طبع کتاب مستطاب تحفۃ الاخیار از تصانیف لطیف جناب زبدۃ العلماء الراسخین مولانا مولوی شیخ محمد مرید محی الدین صاحب القادری الحنفی الغفوری البشاوری النوشہری مد ظلہ العالی طبع زاد احقر العباد زین العابدین پشاوری متخلص بعابد ہنگام سفر حرمین الشریفین زادہما اللہ تعالی شرفا و تعظیما

طبع شد چون این کتاب مستطاب
ہست در رفع تنازع این کتاب
بر مصنف باد رحمت از خدا
او بطاعن وانمودہ راہ راست

دیدہ‌ہا شد روشن از انوار او
منع قاذف خیزد از اسرار او
زانکہ با شرع است کار و بار او
بو کہ بر راہ او فتد رفتار او

عالمی تحریر باید تا کنند
آفرین بر صاحب تصنیف باد
آن مرید محی دین شیخ جہان
تحفۃ الاخیار او عابد چو دید

غور اندر آیہ و اخبار او
مرحبا بر تحفۃ الاخیار او
باشد اندر علم دین گفتار او
گفت سالش تحفۃ الاخیار او

۱۳۱۲ ھ

ما عر

در جناب فیض مآب امیر صاحب معظم [illegible] دولتہ و ایدہ [illegible] السلاطین المنان الامیر الغازی امیر المومنین امیر محمد فضل خان [illegible] المنان ابن الخاقان الامیر الکبیر الغازی امیر المومنین امیر دوست محمد خان بہادر سلطان [illegible] سبحان ۱۲

۱۵

نقل قرطاس فیض اساس و استفتا از جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول علامہ محقق فہامہ مدقق مولانا مفتی عبد الحق صاحب والا مراتب زاد درجتہ ولایتی کابلی از شہر بھوپال رسیدہ است بجناب ارشاد مآب مشفق مکرم و محترم مخدومی ام مولوی محمد مرید محی الدین صاحب زاد مجدکم - بعد از سلام معروض آنکہ باعث تاخیر در جواب استفتا اول این کہ بندہ از تاریخ دوم صفر تا ایندم بعارضہ ضعف کبد بیمارم حتی کہ الحال ہم علاج طبیب جاری است دوم آنکہ خود آنجناب را در علم احکام ثانی نیست یک نوع سوء ادب دانستم کہ جواب استفتای آنجناب نویسم لکن آخر الامر بموجب الامر فوق الادب آنچہ خاطر فاتر ظاہر کردید نوشتہ ارسال خدمت نمودم اگر قبول خاطر عاطر افتد فبہا ورنہ خطا و لغزش را معاف فرمایند والسلام مورخہ ۲۴ ذی الحجۃ الحرام سنہ ۱۳۱۲ ہجری الراقم خادمکم عبد الحق عفی عنہ - نقل اصل استفتا از جناب مفتی صاحب مذکور - **سوال** در قعدتین در وقت خواندن تشہد انگشت سبابہ را برداریا نہ **الجواب** اختلاف در رفع سبابہ بوقت تشہد معروف و مشہور است و نیز دلائل فریقین در کتب مطولہ مشرح و مبسوط ہستند اما عمل این عاجز بعبارات اکثر متون و روایت جامع الصغیر است عبارتش اینست وفی الاکتفاء اشعار بانہ لایشیر ولا تعقد وھذا ظاہر اصول اصحابنا کما فی الزاہدی وعلیہ الفتوی کما فی المضمرات والولوالجیۃ والخلاصۃ وغیرہا اہ **جواب دوم** ولایت و کرامت حضرت غوث الثقلین اذاقنا اللہ ما ذاقہ نزد بسیاری از علما و صلحا و اولیا کہ شمار آن غیر ممکن است مقرر و مسلم است پس منکر جناب عالیشان ایشان ضال و گمراہ خواہد بود کہ در انکار ایشان تضلیل و تخطیہ جم غفیر است از علما و صلحا و اولیا فقط واللہ اعلم بالصواب کتبہ احقر العباد عبد الحق عفی اللہ عنہ

محمد عبد الحق ۱۳۱۰

۱۶

نقل عنایت نامہ عنبر شمامہ از جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول قدوۃ السالکین عمدۃ الفاضلین حضرت مولانا غلام فاروق صاحب اعلی مراتب مجددی سرہندی زاد مرتبتہ مرقوم بیست و دوم ماہ مبارک ذو الحجۃ الحرام از مکان جدید کلان گھڑیال واقع جام نگر ڈھاڑ واڑ در مقبولیت تحفۃ الاخیار نزد این جانب رسیدہ و عبارتش اینست نقل اصل مکتوب

باسمه سبحانه جل شانه

اما بعد بجناب ذات ستوده صفات جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول مجمع کمالات
روحانی وجسمانی علامی فهامی مولوی محمد مرید محی الدین صاحب سلمه الله سبحانه والبقاه ازین فقیر تحف دعوات طیبات
وتسلیمات مصادقت آیات مطالعه فرمایند لله الحمد والمنه علی کل حال مرور حالات اینجا متضمن حمد الهی است
وعافیت مزاج ذات بابرکات مدعو ومطلوب انه قریب مجیب عنایت نامه جناب سامی در اسعد
اوقات موصول گشته فقیر حقیر را مسرور ومشکور ساخت دیری درجواب نامجات ورساله مولفه جناب سامی
در منع رفع سبابه بکمال تحقیق وتدقیق از ممر نسیان نفرمایند بلکه از ممر دیگر وجوهائی که از لوازم آن بیقراری
خاطر بودیکی علیلی مزاج که اکثر اوقات لاحق حال فقیر میباشد دیگر وجه اینکه باشندگی در شهر بمبی نسبت
اینجا درباره سن بسیار خوبی داشت باقی رساله مؤلفه ذات سامی بمطالعه خود آوردم نهایت مقبول خاطرم گشته
موجب مسروری گردید جزاکم الله خیرا وهمچنان بمطالعه دیگر اهل علم اینجا گذشته پسند نمود وعبارت کتاب
زبدة المقامات محمد هاشم کشمی قدس الله سره درباره اشاره بسبابه این است که نوشته می شود سه ودو تشهد
اشاره بسبابه نمیکردند ومی فرمودند اگرچه ظاهر بعض احادیث بر فعل آن دلالت مینماید ونیز بعض روایات حنفیه
هم برجواز آن آمده است اما چون نیک تتبع آید احوط ومفتی به ترک آن معلوم شد که بسیاری از علما حرام و
مکروه هم گفته اند چون امری در حل وحرمت دائر شود ترک آن اولی است ونیز عمل حنفیه بروایت اصل
وظاهر الروایه است وامام محمد رحمه الله اتیان انرا در اصل داخل نکرده بل در نوادر آورده ودر آخر جلد
اول مکتوبی درین باب نگارش نموده اند وگاهی در بعض نوافل احتیاطاً وجهة احتمال سنت ادا فرموده اند این
بود عبارت زبدة المقامات محمد هاشم کشمی که در بیان عبادات واشغال حضرت قطب المحققین پیر ومرشد وقبله امام
ربانی مجدد الف ثانی قدس الله سره که نقل کرده شد باقی فقیر را بدعا مشغول دانند وهمچنان امید دارم که
آن ذات سامی اینفقیر عاصی را بدعای خیر یاد نموده باشند که حضرت ارحم الراحمین عم احسانه ازین هاشت ومشت وطمطراق
اشغال واهیه بی ثبات عالم دنیائی نجاتی وازادی بخشند وخاتمه مارا بخیر وسلامتی ایمان گرداند والسلام علیکم
اولاً وآخراً الراقم الاثم غلام فاروق مجددی سرهندی عفی عنه ۞ نقل مکتوب مرغوب علامه

زمان

زمان فهامه دوران مولینا مولوی محمد نذیر صاحب المعروف بمولوی نذیر احمد خان سلمه الله المنان مصطفی آبادی
از احمد اباد گجرات رسیده است اینست عبارت آن - از طرف مفتقر الی ربه القدیر محمد نذیر المعروف به
نذیر احمد خان عفی عنه - بخدمت فیضدرجت مولینا مولوی محمد مرید محی الدین صاحب دام فیضهم بعد
السلام علیکم وعلی لدیکم واضح رای عالی باد عنایت نامه سامی رسید انفراج خاطر فاطر بخشید وبر مضمونش
اگاهی گردید مخلص بنده این بنده را فرصت بسیار قلیل بلکه معدوم زین ممر از جواب عنایت نامه نیز معذورم درباره
اشاره سبابه اگر رساله در فارسی نوشته شود مدت متمادی گردد دیگر چونکه بنده را از کتب دینیه ترک اشاره
اولی از اشاره معلوم گشته موافق فهم خود بذریعه تصریحات وقواعد لهذا بنده بر ترک اشاره عامل است از شامی
مشهور مذهب بودن عدم اشاره ثابت است واز عینی وغیره ظاهر روایت بودن همین عدم اشاره ثابت
شده نه اشاره بلکه اشاره روایت غیر اصول است که آن بمقابله روایت اصول مرجوح است اگر بر اشاره فتوی نوشته است
لکن عدم اشاره نیز مفتی بها است پس اشاره وعدم اشاره در مفتی بها بودن برابر است بنابرآنکه عدم اشاره ظاهر
روایت ومشهور مذهب است وبر اشاره رجحان وغلبه دارد پس عدم اشاره را رجحان ثابت است بر اشاره
فکیف لا یکون عدم الاشارة اولی من الاشارة وملا علی قاری رحمه الله اگرچه اشاره ترجیح داده بزعم خود لکن حرکت
دادن سبابه را بوقت اشاره چنانکه در حدیث ثابت است او را بدلیل حدیث اسکنوا فی الصلوة رد کرده ما
میگوئیم که چنانکه ملا علی قاری رحمه الله این حدیث اسکنوا فی الصلوة را دلیل منع حرکت قرار داده
همین طور مشایخ ما را چرا نمیرسد که حدیث مذکور را دلیل منع اشاره قرار دهند چراکه اشاره خود حرکت است ودر همان زمانه که دلیل
جواز اشاره احادیث اشاره فرا پیش می ارند باوجودیکه مجتهدان نیستند بلکه مقلدان هستند ازین بالکل غافل اند
که در توضیح اصول مصرح است فالادلة الاربعة انما یتوصل بها المجتهد لا المقلد اما المقلد فالدلیل عنده قول المجتهد که از
آن ثابت است که سوای قول مجتهد مقلد را دلیلی نمی باشد همچنان در عینی وغیره موجود است که غیر مجتهد را عمل بحدیث
درست نیست دیگر حدیث او را دلیل نیست پس مقلدان را نمی رسد که احادیث را دلیل ساخته بر اشاره عمل کنند
واز قول مجتهد که ثابت بطور قوت است که او ظاهر روایت است عدم اشاره است پس بر آن عمل ما هست
واحادیث اثبات اشاره را دیگر جوابات هستند لکن ما درین بیان کفایت است مارا حاجت آن جوابات نیست

پس مختصر تقریر ولب لباب جمیع تقاریر که در رساله اردو کرده شده اند یا در فارسی کرده شوند وعبارات نقل کرده شوند
همین قدر است فقط رقیمه نذیر احمد خان عفی عنه تاریخ ۱۶ شهر ذی الحجه سنه ۱۳۱۲ هجری

محمد نذیر ۱۳۱۷
پی مفسدان

نقل قرطاس فیض اساس

٥٤

از جناب فیض مآب شیخ المشایخ نخبة السالکین قدوة الواصلین عمدة الفاضلین اکمل الکاملین المتمسک بحبل الله
المتین سالک وحید مولانا الحاج حضرت شیخ محمد سعید صاحب نقشبندی زاد درجته در مقبولیت تحفة الاخیار که چند
نسخه بذریعه ڈاک فرستاده بودم یوم دوشنبه ۲۳ شهر ذی الحجة الحرام سنه ۱۳۱۲ راجستر واصل گردید بمع مواهیر
علمای عظام سلمهم الله تعالی که جناب ایشان یک عالم فاضل را در ملک سنده حیدر آباد فرستاده برای
تصدیق مواهیر علماء کبار ومشایخ ابرار آن عالم بخدمت شریف حضرات علماء کرام هر یک رسیده وعلمای
عظام انجا از روی تحقیق وتدقیق عنایات بیغایات نموده مزین بمواهیر وعبارات خودها زیب وزینت داده
ومن مسکین را سرافراز نمودند الله تعالی جل شانه بنعمای بی منتهای خود مسرور وموفور گرداناد انه رؤف بالعباد
نقل اصل مفتقر درگاه صمدی محمد سعید نقشبندی بر ضمیر تحریر بی نظیر فارس میدان تحریر شهباز مرغزار تقریر مودت آیین اخلاص آگین
مولوی محمد مر محی الدین متع الله به المسلمین تسلیمات میرساند وحقیقت مدعای سر اید که رساله تحفة الاخیار که مقبول هدیه احرار
وابرار است شمس نصف النهار در هر دیار وامصار صغار وکبار را روشن وپر نور ساخت حمد
الله تعالی که هر همه علمای سنده پسند بدل خورسند کرده حرف اسلمنا نوشته چندی از علمای کبار مانند رئیس
ایشان رجوع از رفع سبابه گرفته اگرچه تلمیذ آدمی فقیر طالب العلم را محنت مناظره ومباحثه بهر یک از ایشان شکر الله
سعیهم بسیار افتاده ولی شکر است که هیچ یکی بخلاف نماند بر خاتم هر فردی نمبری بسرخی داشته شده است برای
آنکه در وقت نقل طبع اگر موافق نمبر ها ترتیب مواهیر داده میشود دل پسند تر است زیاده از متعلقان فقیر تسلیمات کثیر متحف
باد والسلام فقط ۱۶ ذی حجه سنه ۱۳۱۲ نقل مواهیر که بر رساله تحفة الاخیار از حضرات علماء کبار

۶۴ ۱۲
بلبل او
گل محمد سعید

نقل مواهیر

ومشایخ ابرار سلمهم الله الملک الغفار از سنده حیدر آباد حفظهم الله تعالی عن الآفات الی یوم التناد این است
مهر وعبارت جناب ولایت مآب مقدس القاب سالک وحید مولینا الحاج حضرت شیخ خواجه محمد سعید صاحب

نقشبندی زاد فیوضاتهم له الحمد والمنه این تحقیق پر تدقیق مؤید مذهب اعظم ومروج دین مکرم وبسیار قریب بصدق
وصواب وموررث کثیر ثواب می نماید واکثر مشایخ واکابر متقدمه طریقه هم عامل بعدم رفع سبابه اند مارا اقتدا ایشان
لازم که درین اقتداء رعایت مذهب نعمان کوفی رحمه الله ولیس روی حضرات سادات صوفی هر دو بدست میآید
ولاشک آن اجتماع الشریعة والطریقة الذ واحلی وفی باب العمل لنا اولی در مرغوب الاحباب که کتابی است بسیار زیبا
در تحریص طلاب وتمدیح واذکار اقطاب از حضرت جامع شریعت وطریقت عارف ملت وحقیقت صاحب
خوارق وکرامات مدثر بدثار ولایت وشهادت شیخ شهید فی سبیل الله مولانا عبد الرحیم گرهوری رح منقول است
که فقیهی عالم از ایشان پرسید که عمل برفع سبابه در تشهد آیا دارید فرمود بر عدم رفع عالم تعجباً گفت که باوجود احادیث
فعل او صلی الله علیه وسلم چرا مع آنکه حضرة ایشان قایل اند که حدیث صحیح را باحتمال معارض در عمل نمی توان گذاشت که
الیقین لایزول بالشک فرمو بسبب عدم حصول یقین گفت باعث بر آن فرمود یکی بعض قرآن بر رفع نمی یابم
بل عدم رفع موهوم دوم تا هنوز عمل آخرین تیقن او را صلی الله علیه وسلم از کیفیات مختلفه کثیره بصحت یقین دریافتن
نمی توانم امام احمد حنبل رحمة الله علیه خربوزه بسبب عدم دریافت کیفیت خورش او صلی الله علیه وعلی آله
واصحابه وسلم نخورد است که سنت از دست رفته بدعت نشود باوجود که یقین میداشت از فعل خورش او
صلی الله علیه وآله وسلم بالطبیخ فافهم سوم از اصحاب کرام وتابعین عظام رح اجماع بر کیفیت معینه ثابت وصحیح
نمی بینیم ومراد از اجماع اجماع ایشانست نه اتفاق متاخرین کما صرح به العینی فما بقی الا الوابع وقیاس متقدمین
مرجح عدم رفع راست انتهی ما فی المرغوب ملخصاً خادم الطریقه عبده محمد سعید نقشبندی متوطن لواری شریف

۶۴ ۱۲
بلبل او
گل محمد سعید

مهر وعبارت ودستخط جناب فیضمآب جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول
حضرت شیخ المشایخ مولینا عبد الرحمن صاحب زاده صاحب سرهندی فاروقی که جناب
ایشان محقق بسیار واز علمای کبار وشیخ طریقه اند اینست عبارت ایشان **غوثک یا من له الحمد والمنه**
وعلی حبیبک الصلوة والتحیه نموده می آید این تحقیقات در افادات صحیح وصواب است و
لایق ومستوجب اجر وثواب فماذا بعد الحق الا الضلال فلله دره من محقق حیث سلک وطریق الانصاف
وجانب عن سبیل الاعتساف فانه ذکر اولا جمیع روایات القائلین بالجواز والسنیة اولا استحباب.

ثم ذكر ما لهم وما عليهم ثم ذكر جماعت الساكتين عنها ثم الناهين عنها ولهم وما عليهم ورجح القوی
وزیف الضعیف وبالجملة فالمسئلة وان کانت مختلفة فیها لکن الامرین بالنسبة الی الساکتین
والناهین شرذمة قلیلةٍ وقد قال صلی الله علیه وسلم علیکم بالسواد الاعظم وعنه علیه الصلوٰة
والسلام ید الله علی الجماعة فالمصیر الیها هی الانسب بالاحتیاط بل عین الصواب والمقرر فی
کتب الاصول ان الامر اذا دار بین الجواز والمنع فالمنع اقوی والله اعلم وعلمه احکم حرره
الفقیر الی الله الغنی عبد الرحمن الفاروقی المجددی

صح الجواب

الفاروقی عبد الرحمن

الحمد والمنة وعلی رسوله الصلوٰة والتحیه اما بعد این تحقیق
انیق درین مسئله پر تدقیق صحیح وصواب ومستوجب بسیار ثواب می نماید اگرچه درین مسئله رفع سبابه
اختلاف علما ثابت اما محققین عظام بسبب عدم تیقن کیفیت عمل آخرین آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
از کیفیات مختلفه ترجیح بعدم رفع داوند وقد تقرر ان الفعل متی حام حول السنة والبدعة کان ترکه اولی من
اتیانه والله تعالی اعلم کتبه الفقیر الی الله الکریم عبد الرحیم الفاروقی المجددی

سرهندی عبد الرحیم

نمبر ۵ صحیح عبد الحلیم سرهندی نمبر ۶ قبول محمد
اصاب فیما اجاب المحقق بان رفع السبابه ثابت
عن صاحب المذهب فی الاصل فعلینا الاتباع وقد تقرر عند الاصولیین اذا دار الامر بین السنة والبدعة فترکه
الیق واولی لان مبنی الصلوٰة علی السکینة والوقار والله اعلم بحق من الامور وهو علیم بذات الصدور

سرهندی محمد رفیع الدین

ما حققه المحققون فی هذه الرسالة فهو حق حقیق بالقبول وهو تعالی اعلم وحکمه احکم وانا اضعف الخلیقة محمد ان الشفیع عفا
الله عنه وعن اسلافه ما صرح المصرحون احری بالقبول عند الفحول کما لا یستتر علی ذوی العقول خادم العلماء الله بخش
صانه الله عنه شر المشوش قد اختلف الروایات فی رفع المسبحة وعدمها ولکنا متبع الحضرت المجدد للالف الثانی
قدس الله تعالی سره الاقدس والله تعالی اعلم حرره الفقیر محمد عبد الحق نقشبندی ما حققه العالم النبیل حق بلا
قال وقیل والمرجو له الاجر الجزیل من الله الجلیل الفقیر محمد شاکر المتعاوی الحنفی عفی الله عنه وعن اسلافه

فقیر محمد شاکر

ما حققه العلامة الفهامة خاتمة المحققین فی هذه الرسالة من التحقیق حق حقیق بالقبول فلیرکن المنصف الیه والیعول
المسترشد علیه وهو تعالی اعلم عبده محمد عارف سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العلیم الحکیم

سند المحققین
لایخفی علی اولی النهی ان ما حرره العلامة الفهامة خاتمة المحققین الشیخ محمد مرید محی الدین اوصله الله تعالی الی نهایة
مراتب الفوز والیقین فی هذه الرسالة من الجواب فهو الصواب بلا ارتیاب کیف لا فانه قد سلک فیه مسالک
الانصاب وجانب عن سبیل الاعتساف فجزاه الله احسن الجزاء ومنحه اجزل العطاء ویؤیده ما نمقه البحر القمقام
والحبر الهمام جدی المرحوم المخدوم عزیز الله افاض الله علیه سجال غفرانه واسکنه بحبوبة جنانه فی جواب سوال رفع المسبحه
وما نصه هذا الظاهر ان هذه المسئلة مختلفة بین العلماء لکن ثبت المنع عن الجم الغفیر من الفقهاء کصاحب الکنز والقدوری
والوقایة والمختار والهدایة والمجتبی والتنویر والمحیط ففی الکنز وبسط اصابعه وفی البحر والمجتبی واشاره بقوله وبسط اصابعه الی
انه لا یشیر وعلیه الفتوی وفی متن الدر ویبسط اصابعه ولا یشیر بسبابته عند الشهادة وعلیه الفتوی وکذا اقره المصنف فی شرحه
منح الغفار وقال هو المعتمد عند اهل المذهب واما ما ورد فی الاحادیث فالجواب عنها بوجوه الاول ان احادیث
الاشارة کثیرة متخالفة فی کیفیتها لا یمیز متاخرها عن متقدمها وناسخها عن منسوخها فلا جرم تعین ترک العمل بها لان الفعل
متی حام حول السنة والبدعة کان ترکه اولی والثانی انه کما ثبت فی الاحادیث الاشارة فکذا ثبت البسط من حدیث
وائل بن حجر وان قال الترکانی لم اره لکن بقیه الشیخ قاسم فی تخریجه فلا شک فی صحته فاذا تعارضا تساقطا فوجب
الرجوع الی البسط قیاسا من المتقدمین والثالث انه ثبت حکم المنع عن رفع الایدی فی الصلوٰة کما ورد ان عبد الله
بن الزبیر فان للذی یرفع یدیه عند کل تکبیرة لا تفعل فان هذا شیء فعله رسول الله صلی الله علیه ثم ترکه وکذا روی
الطحاوی ایضاً عن ابن عمر رضی الله عنهما ولا یخفی ان رفع الاصبع داخل فی رفع الایدی عند الاحناف فقد ذکر فی
الدر المختار فیبسط یدیه حذاء صدره عند الدعا نحو السماء والاشارة بمسبحته لعذر کبیرة یکفی یعنی ان الاشارة کنایة عن
رفع الیدین وحیث ثبت المنع عن رفع الایادی کان العوض عنه ایضاً ممنوعة لان البدل فی حکم المبدل منه ولا یضر ما
ما وقع من الشراح فی هذه المسئلة من الخلاف لانه قال فی الحمویة اذا وجد حکم فی مسئلة فی المتون ووجد فی غیرها ما
یخالفها لا یلتفت الیه ولا یعتمد الیه ولا یاول کلام المتون لاجله ولا تیرک مجمله المفصله اهـ فالحاصل لا یلزم علینا الا ما
رجحوه وما صححوه القول بالمنع اقوی فالعض علیه بالنواجذ احری هذا ما عندی علی طریق الاستعجال وهو تعالی اعلم
بحقیقة الحال الی ها هنا انتهی التحریر من جدی النحریر والصلوٰة علی النبی البشیر وعلی آله الصغیر والکبیر وانا الفقیر الی الله
الغنی محمد علی المتعلوی عبده محمد علی الحمد لله حق حمده والسلام علی نبیه وجنده - اما بعد آنچه فاضل

محقق بتحقیق وتدقیق درباره مسئله رفع سبابه در تحت قید تحریر آورده اقرب بصواب ومثبت
ثواب است لله دره وعلی الله اجره اگرچه مسئله رفع سبابه در تشهد مختلف فیه است اما دلائل تاهین اوثق
واسبق بروایات فقهیه اشتهار الشمس فی نصف النهار می نماید واین قاعده کلیه مسلم علیه است اذا دار الامر
بین الجواز والمنع فالمنع اولی هذا هو الحق وبالقبول احری والصدق حقیق بان یوعی فماذا بعد الحق الا الضلال فانی
تصرفون الحق من ربک فلا تکونن من الممترین والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی کتبه المفتقر
الی الله الغنی عبده اسد الله الحسینی هذا هو الحق والحق احق بالاتباع والله تعالی اعلم انا اقل عباد الله الصمد احمد
المتعلوی عفا عنه الرب القوی (دال احمد است / درد من امین اضحا / دست ۱۲۸۳) جامعاً ومصلیاً ومسلماً پوشیده نماند ومخفی نشود که غرض صاحب رساله تحفه

الاخیار سلمه الملک الغفار بیان الویت عدم رفع است بر رفع نه انکار ثبوت رفع که مدار آن بر احادیث صحیحه است
از آنکه در باب منع رفع سبابه حدیث صحیح ناموجود ولکن چون کیفیت غیر متیقن وعمل اخیر غیر مبرهن وفعل خلفاء راشدین
رضوان الله تعالی علیهم اجمعین غیر مذعن اخذا بالاحتیاط خواجه حضرت ایشان قطب حمدانی المجدد للالف الثانی قدسنا
الله بسره الاقدس وافاض علینا من فیوض طریقة المقدس آمین قائل بعدم که قول اکثری فتاوی معتمد است شده
که داب این قوم کرام اخذ بعزیمت است نه برخصت وسند این احتیاط قصه عدم اکل بطیخ که از امام احمد رئیس
المحدثین رحمة الله تعالی علیهم اجمعین مروی بهترین دلائل است ولنعم ما روی عن امامنا الاعظم رضی الله تعالی عنه آمین
اذا اکثر الجواب خفی الصواب فما مال الیه ارباب الفتاوی وشید ارکان المجدد قول فیه الاحتیاط بلا ارتیاب
وصحیح بلا احتجاب کما لا یخفی علی اولی الالباب والله تعالی اعلم بما هو الحق الصواب وسنحرر فی هذا الباب رسالة شافیة بعون
الملک الوهاب (صدیق فیض نما / ز نور محمد ۱۲۱۱ است) هذا هو الحق والحق احق بالتبع (عبد النبی ۱۲۹۹) حق صحیح (خادم العلماء ۱۲۱۲ / فقیر عبد الرحمن)

۱۹ ما قال الجامع للمعقول والمنقول الحاوی للفروع والاصول المولوی اللوذعی محمد مرید محی الدین
قد اوصله الله الی غایة الفوز والیقین حق حقیق بالقبول احری بان یقربه اعین الفحول حیث شید مبانی تقریره بالاصول
وزین معانی تحریره بالفصول علی ان اقول القائلین بعدم رفع السبابة مزینة بقولهم وعلیه الفتوی ایضاً کما فی لوائح الحجة
والتجنیس والظهیریة وعمدة المفتی والکبری وغیرها فاذا تعارض الفتوی فالعبرة لقوة المدرک وهی فی عدم الرفع لان

الاحادیث والآثار واقوال الفقهاء منادیة باعلی صوتها علی ان مبنی الصلوة علی السکینة والوقار حتی کره فیها ما ینافیهما
کالالتفات وغیره مع ان القاعدة المسلمة عند الاجلة وهی اذا اجتمع المانع والمبیح فالمانع اولی مویدة لما حققه المحقق بلا ارتیاب والله
اعلم بالصواب کتبه فقیر محمد صدیق السیتانی عفی عنه ۲۰ اصابوا فیما اجابوا وتحققوا فیما تعمقوا قد اخبرنی والدی ناقلاً
عن ابیه ان علماء السند فی الحکومة العباسیة اختلفوا فی رفع السبابة وعدمه کالاختلاف القدیم فما انقطع سلسلة اختلافهم
من التحریر والتقریر حتی رجعوا بالانصاف والعدل الی مومن دیته ورضوا الفتواه وهو کان ولیاً مجذوباً فی ذلک الوقت اعترف
بولایته اهل الحق والباطل فما وصلوا فی حضوره قال غائباً عنهم لخدامه اعطونی اللباس الشرعی حتی البتة یجیء عندی اهل الشرع
فاتوا له لم یجیبون قال لقطع النزاع فیما بینهم فان منهم من نقیب فی الصلوة بالاصبع ومنهم من یمنعه وانی الاجیز النقب فی الصلوة
فلما جاء عنده اخبرهم الحاضرون مما جری فالامرون انقلبوا علی اعقابهم والناهون استقروا فی جوابهم وقبر ذلک المجذوب
قریب من بلده سیون الان یزار ویتبرک به حرره خادم العلماء عطاء الله متوطن بلده پیر ذر شاه ضلع شکارپور (خادم العلماء / عطاء الله ۱۳۱۲)
۲۱ قد اصاب فیما اجاب المحقق مولوی میان محمد مرید محی الدین حرره الفقیر (گلاب الدین) ۲۲ حشمت علی وفق

ختم العلماء مهر فقیر عبد الغفور الهمایونی عفی عنه ما صدر منه بقلم اخوند محمود محرر محکمه شرعیه (الحمد لله که من عبد الغفور / فضل ربم ۱۲۱۲)

۲۳ اصاب فیما تحرر عالم النحریر حرره عبد الرحمن ساکن سکهر ۲۴ صحیح فقیر محمد قلندری سیوستانی (محمد ۱۲۹)
۲۵ قال فی التوضیح الاصول فالادلة الاربعة انما یتوصل بها المجتهد لا المقلد فاما المقلد فالدلیل عنده قول المجتهد فالمقلد یعمل بهذا
الحکم واقع عندی لانه ادی علیه رای ابی حنیفة رحمة الله علیه وکل ما ادی الیه رایه فهو واقع عندی انتهی وفیه ایضاً تحقق
المقلد ان یقلد مجتهداً بان یعقد ذلک المقلد حقیة رای ذلک المجتهد قال الشیخ المحدث الدهلوی فی شرح سفر السعادت
چون وحدت وجه در مذهب قرار یافت اکنون تابع مجتهدی را رسد که چون حدیث صحیح مخالف مذهب یا بد مذهب را
بگذارد وعمل بحدیث کند یا نرسد درینجا نیز اختلافی است الی ان قال اظهار الماهو المقبول والمعمول لدیه آنچه در صحاح اخبار
آمده بالراس والعین عمل بدان موجب سعادت دنیا وآخرت است اما درین روزگار پیشین اینکار صحت نه بندد۔
مجتهدان دین آحادیث وآثار را تتبع کرده وناسخ را از منسوخ وصحیح را از سقیم جدا ساخته وتحقیق وتاویل آن فرموده وتطبیق
وتوفیق میان آنها نهاده مذهبی قرار داده اند عوام مسلمان را بلکه علمای ایشان را درین روزگار این قوت وطاقت
کجاست که این کار از دست ایشان آید ایشان را جز متابعت مجتهدان کردن ودر پی ایشان رفتن سبیلی نبود وچاره نه

والعهدة علیهم این کار تتقدمین محدثان رامیسر بود بحقیقت بی قیاس واجتهاد کار از پیش نرود وبه آخر دست
بان زدن ضرورت افتد ودلائل حجیت قیاس ووجوب عمل بر آن در شرح خاتمه کتاب معلوم کرد ان شاء الله
تعالی وحکم مجتهد بحقیقت حکم کتاب وسنت است ولیکن چون این حکم در آنجا پوشیده است وبصریح
نه در سلوک طریق دریافت آن ووصول بمقصود گاهی خطا رود وگاهی ثواب ازین جا آمد که المجتهد یخطی و

[illegible]

التحیات بی موقع رفع سبابه می کنند وبعضی ایشان مکرر رفع مینمایند وبعضی هر دو دست می دارند ودر بدعت بودن
آن هیچ شک وشبهه نی بلکه عند التجربة والامتحان چنان نمایان شد که از بعضی طالب علمان هم بیان موضع رفع
برابر نیامد ومن شاء فلیجرب ویطلع پس درجه ترک از اولویت بالاتر باشد والسلام علی سید الانام وآله الکرام
وبها الختام حرره العبد خیر محمد عفی عنه ما صدر منه

نحمده ونصلی ونسلم

خیر محمد عفی عنه ٩٨

١٣٢٦

[illegible]

تجاوز عما فی هذا الجواب فماذا بعد الحق الا الضلال کما لا یخفی علی اولی النہی والافضال وانا العبد
الضعیف المستجیر الی رحمة ربی القدیر الی الهادون به بهادر سادات لودینی الحسینی الحنفی
الشکارفوری یصلح شانه المنان (قاضی بھا ۱۳۰۹) قد طالعت ہذا التحریر الجبر النحریر من اوله وآخره فوجدته
لما سیق له اصح واضبط وبالقبول الیق ومخالفته زخرف من القول وخارج من دائرة القبول لانکاره صریح
المنقول ومنافته العقول والعلم عند الله تعالی رب الفحول حرره حبیب الله ابن قاضی خان محمد صاحب مرحوم
طاب الله ثراه وجعل الجنة مثواه سادات لودینی الحسینی الحنفی الشکارفوری ۱۳۰۹ه راقم آثم قبل ازین مطابق
روایات فقهیه خود رفع سبابه مینمود ورافع را از روی احادیث صحیحه وروایات فقهیه حریص ترین بر اتباع
سنت می انگاشت وتارک را بجهت اختلاف بعضی علمای حنفیه بزهکار نمیدانست محتجاً بقول اکثر
علمای سندھ من رفع لا یمنع ومن ترک لا یجبر لکن فعله افضل من ترکه اما چون از تحقیق انیق فاضل
پشاوری صاحب رساله تحفة الاخیار بوضوح پیوست که بحسب ضابطه فقهیه کل ما دار بین البدعة والسنة
کان ترکه اولی من اتیان به وایضا من ابتلی ببلیتین واتحد بشرین فعلیه ان یختار اهونهما اولویت در ترک است
نه در فعل پسندیده وحق حقیق دانسته شد و جز از تسلیم حرفی دیگر بر زبان نرسید حرره العبد الضعیف
محمد حیات شکارفوری (مهر) لقد ما حققه العلماء فهو حق غلام رسول عفی عنه الله
عنه ما صدق تحریر الساکن فی بلدة ... ضلع شکارپور تعلقه ... ۱۳۰۹ه احرره المحققون فی
هذه الرسالة فهو حق محقق ان ... الساکن فی ... بلاد سندھ ۱۳۰۹ه والصحیح ان الاشارة
عند قوله اشهد ان لا اله الا الله فی الصلوة ترک اولی کما فی الکتب ... مولینا الامام الربانی قدس
سره وانا من علینا فیوضاته حرره فاضل شاه قاضی حیدرآباد سندھ (قاضی حیدرآباد فاضل شاه)
۱۳۰۹ه قد سلکت علی مسالک العلماء ... الافضل الذین هم بمنزلة الانسان
والانسان للعین ... مع انی من الاضطراب والارتیاب لکن ... المحققین
... علی ... فمع ان الاصل فی ... الاشارة عند قوله اشهد ان لا اله الا الله ...
... فیه لکن الکیفیة مختلفة ... قال صلی الله علیه وسلم دع ما یریبک الی ما لا

یریبک فاذا اختلف هیئة الاصلیة بالاشارة ینبغی ان یعمل بالاصل والاصل فی الصلوة هو السکون والوقار والعمل
الکثیر تبطلها والقلیل لا یخلو عن الکراهة التنزیهیة فاذا لم تتعین الکیفیة بالجزم والقطع فاخذ الاصل اولی هذا ما ظهر
لی من الفکر الفاتر والذهن القاصر والله اعلم وعلمه احکم المفتقر الضعیف مضافا الی الباری اللطیف الساکن حیدرآباد
المدرس بمدرسة الاسلام ازال الله عنی وعن جمیع المؤمنین والمؤمنات الهموم والالام (عبد اللطیف حافظ الحاج ۹۲)
باتمام رسید جمیل مواهیر علمای کبار ومشایخ ابرار سلمهم الله الستار سندھ حیدرآباد و
ونواحی آن حرسها الله المستان نقل مکاتیب از شهر پشاور واضلاع آن از علمای کرام ومشایخ عظام
سلمهم الله الملک العلام که رسیده اند در مقبولیت تحفة الاخیار بدین تفصیل **نقل مکتوب مرغوب**
از جناب **فیض مآب جامع المعقول والمنقول** حاوی الفروع والاصول
مولینا عبد الخالق صاحب زاده صاحب زاد عنایته ابن قدوة السالکین عمدة الکاملین سند الزاهدین
المتمسک بحبل الله المتین مولینا واولینا حضرت شیخ زین العابدین صاحب اعلی مراتب زاد درجاته وغنایاته
سلمها الله رب العالمین المعروف بصاحب زاده صاحب چوکی ملک طور وکمال زی اضلاع پشاور قدس
جناب صاحبزاده صاحب موصوف ماذون وصاحب ریاضات تامه وارشاد از دو طریقه عالیه یکی
حضرات قادریه قدس الله اسرارهم ودوم حضرات نقشبندیه رحمهم الله علیهم اجمعین از جناب ...
... قطب الاقطاب غوث الاحباب ابو البرکات والحسنات مولینا حضرت اخوند صاحب
صلوات علیه الرحمة والتحیات این است عبارت نقل مکتوب مرغوب آن در مقبولیت تحفة
الاخیار رسید لفافه ... شهر ... در محله ... قریب مسجد نواب در مکان ...
جناب مولوی محمد ... الدین صاحب ... خلیفه ابو البرکات صاحب ...
مشرف ... صاحب زاده موضع چوکی ... ماه شوال ... هجری ...
نقل اصل مکتوب مجمع الفضائل ... کثیر الاحسان ...
الاحسان جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول مولانا صاحب ... بعد ... سلام ...
الاسلام ... بالاظهار ... کثیر ... غیر ... است

وعافیت آن مهربان از درگاه برآرنده حاجات خواسته وجویائیم المرام آنکه پارسل کتابها رسید به
تاریخ ۱۸ ماه شوال ورود نمود چون کتابها را از لفافه بیرون کردم همه کتابها موافق طبع خود یافتم وسلام
آن عالیجاه را بوالد ماجد خود رسانیدم و در حق شما بسیار دعا کرد و چون از مرض شما اوشان را خبر دادم
نهایت غمگین وحزین گردید و باز در حق صحت شما دعا میفرمودند و رساله شما را نهایت پسند کرده وگفت که حق همین
است که درین رساله است که افراط وتفریط هر دو را ترک داده وطریق توسط اختیار نموده که جاده علمای
راسخین همین است وتسلیمات از جانب والد ماجد موصول باد فقط بیستم ماه شوال سنه ١٣١٢ھ

نقل قرطاس فیض اساس جناب مستطاب فیضمآب سلالة السادات

الکرام عمدة النجباء العظام ذی القدر والاحترام اعلم العلماء وافضل الفضلاء قدوة الکملاء مکرم مجد مولینا سید احمد
سلمه الله الاحد بخاری ساکن قریه گجر گڑهی ضلع پشاور که خاکسار بمقدار ذره وار را بنظر مهر مظهر سرافراز نموده و
رساله تحفة الاخیار قبول نمودند شکریه ایشان را بهیچ وجه ادا کرده نمیتوانم اگر در خود نمی بینم واز همه کمتر مینم لکن
لسان درفشان ایشان را الله تعالی جل شانه بکرم خود درباره من مسکین قبول فرماید بتاریخ ۲ شهر صفر
ختم الله بالخیر والظفر یوم پنجشنبه رسیده نقل اصل مکتوب ✻ کشاف معاقد علوم فتاح عقائد فهوم جامع
فضائل شمائل مولف نادرات رسائل ✢ منبع اخلاق ستوده ✢ مجمع اشفاق حمیده مسائل اموز دین متین ✢
محمد مرید محی الدین همواره ذات خجسته صفات بتائیدات ایزد منان تازه وریان باد ✢ سلام الله یا سجع
العنادل ✢ علی تلک الفضائل والشمائل ✢ سلام الله یا عینی علیک ✢ وقلبی یا حبیبی فی الدیک ✢ بعد
ترسیل تحالیف دعوات وافیات وتبلیغ صحائف تسلیمات ذاکیات معروض ضمیر منیر سنجنجل نظیر میگرداند
که احوال این محال الطبق مشیت ذی الجلال موجب حمد است وسوانح الخوالی از درگاه لایزالی
بر سبیل تواتر وتوالی استدعا خاطر فاطر است مدت مدید وعهد بعید گذشته که هلال خبر فرحت اثر
از افق عنایت بر روزه داران رمضان فراق سر بر زده بود امید که مانع آن بغیر سرور اندرسرور چیزی دیگر
نخواهد بود مهربانا رساله مرسوله درباب اشارت که ماخوذ از مصنفات معتبره بود بزیور وصول عرائس

محجبان را زینت افزا گردیده غبار اشتباه بجاروب تبیان از صحن دلهای منصفان برداشته نامه فیض شمامه که
بعد از وصول رساله مذکوره مرسول شده بود در آوان سعید رسید کیفیت مندرجه مفهوم گردید از سخنان صحت
آن ذات فرحت وافره روی نمود مشتاق الدیدار سید احمد ١٣٠٦ نقل مکتوب مرغوب
محبوب جناب فیضمآب شرافت اکتساب جامع الفضائل منبع الفواضل محقق ومدقق
کامل سالک راه ودود حاجی مفتی ملا محمود سلمه الله الودود صاحب زاد اشفاقه وعنایاته از شهر پشاور محله چاه کالا
علاقه دروازه یکه توت بتاریخ ۲۶ محرم الحرام یوم شنبه رسیده است در مقبولیت تحفة الاخیار این است
عبارت ان نقل اصل مکتوب مرغوب ـ بخدمت فیضدرجت کثیر البرکت سراسر مکرمت مخدومی ومولائی
مولوی صاحب والامناقب مولوی محمد مرید محی الدین صاحب دام اشفاقه والطافه بنده نیاز آمود محمود بعد
از تسلیمات مسنونه وتعظیمات مصئونه بصد عجز ونیاز معروض میدارد ولله الحمد والمنه احوالات اینجائی تا
حال تحریر نیاز نامه بخیریت است وسلامتی ذات خجسته صفات علی الدوام مطلوب بعده آنکه از رسیدن رساله
اشاره که بحجه عمان در قمقمه جا گرفته است مع چهار جزء کتاب دیگر که اول وآخرش ندارد از چند مدت وبعد
از آن چند روز خطوط نیز خیلی خورسندی حاصل شد الحق که پسند همه اهل علم شد که از راه افراط وتفریط سلیم
است وبجاده عدل وانصاف مستقیم الله تعالی سعی جناب مشکور گرداناد وهر کس متمنی وصل شد واز این کتب
اگر جناب را در کار باشد به پیش کش کردن مفتخر خواهم شد معه دیگر خدمات منتظر جواب ام وتعمیل من موقوف
بر آن مراسله مفتی محمود از محله چاه کالا علاقه دروازه یکه توت از شهر پشاور مورخه ۱۲ شهر محرم الحرام سنه ١٣١٣

نقل قرطاس فیض اساس از جناب مستطاب قدوة العلماء نخبة الفضلاء عالم النحریر وفاضل

کامل التحریر عمدة المحققین اشرف الواعظین فصیح اللسان صحیح البیان عالم لوذعی فاضل یلمعی حاجی حافظ قاری مولینا
محمد رضا علی الفاروقی الحنفی القادری النقشبندی المجددی الاحمدی البنارسی دام فیضه واجلاله از شهر بنارس
محله کتواپوره رسیده در مقبولیت استفتاها که فرستاده بودم بذریعه داک از روی عنایات لانهایات مرحمت
واشفاق نموده سرافراز فرمودند من خاکسار بمقدار ذره وار برابر گرد وغبار حضرات علماء حقانی نیستم واحقر
ترین همه هستم مگر الله تعالی زبان درفشان اوشان را در حق من مسکین قبول فرماید وارزانی وارد بمنه وکرمه

نقل لفافه این است دربمبئی در محله گوگاری ناکه محله بابوججام بدست درویش بی نظیر شاه مولوی محمد مرید محی الدین الحنفی القادری النقشبندی فایزباد الراقم الاثم محمد رضا علی ۱۷ ربیع الاول سنه ۱۳۱۲

۷۸۶ محب الفقرا و المساکین جامع شریعت و طریقت عالم نحریر مولوی شاه محمد مرید محی الدین الحنفی القادری المجددی زاد علمه و رشده وجهه السلام علیکم و قلبی بالشوق لدیکم نامه سامی مع پلنده مجموعة الفتاوی و چند جواب محرره سامی و مسائل حقه کشی و تنواکشی و دست زیر ناف بستن در نماز و نماز نفل به جماعت و دیگر مسائل مطبوع چهاپ دمطبوع طباع رسیده فقیر را مسرور و مبتهج ساخت بارک الله فی علمکم و عمرکم اینقدر اعزاز و توصیف این ذره بیمقدار عنوان بی معنون تصور یدن هیچ در خود ندیدم نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیآت اعمالنا در نقشبندیه مجددیه مرید کدام کس اند اعلام نمایند و برای حسن خاتمه فقیر دعا کنند در بمبئی از چند روز اند شاید مدرسه ساخته اند در انجا عقد نکاح هم بسته اند یا نه والسلام با لحب التمام بسبب خیرگی چشم و ضعف دماغ و قوی مجبورم فقط ۱۷ ربیع الاول سنه ۱۳۱۲ هـ

نقل استفتای علمای بخارای شریف ترک اشاره سبابه در نماز اولی از پشاور رسیده است

بسم الله الرحمن الرحیم ما قول ایمة الاسلام رضی الله عنهم فی هذه المسئلة ان المصلی فی القعدة هل یبسط اصابع یده من اولها الی اخرها او یعقد اصابع یده الیمنی عقد الخنصر و البنصر مع حلق الابهام و یشیر بالسبابة عند اشهد ان لا اله الا الله الجواب اعلم ایها الطالب السالک مسلک العبادة ان من علمائنا الثلاثة رحمهم الله تعالی فی تلک المسئلة روایتین الاولی البسط من اولها الی اخرها بعدم العقد و عدم الاشارة و الثانیة البسط الی حین الشهادة و العقد و الاشارة عند الشهادة لکن الروایة الاولی مرجحة ینبغی للحنفیین ان یعملوا بها و یترکوا العمل بالثانیة والسلام علی من اتبع الهدی حرره ملا امام الدین الکیشی المحرر المدرس عفا الله تعالی عنه

ترک اولی — ابن اخوند عبد المومن خواجه عالم بخارا الشریف اخوند محمد عارف خواجه صدر اعلم

ترک اولی — شاه علی مدرس ابن ملا مفتی ملا امیر محمد

ترک اولی — مدرس ابن ملا امیر ضیاء الدین مفتی ملا امیر سراج الدین

ترک اولی — محمد شاه مدرس ابن ملا مفتی ملا سراج الدین

ترک اولی — نظیر ابن ملا محمد مدرس مفتی ملا یار محمد

ترک اولی — ابن ملا بالله حنفی مدرس مفتی ملا امیر حامد

تمت تمام شد کتاب مستطاب تحفة الاخیار فی بیان الصلوة علی السکون و الوقار بدون اجازت مصنف کسی قصد طبع آن نکند

تحفة الاخیار	بسم الله الرحمن الرحیم	تکمله

الحمد لله رب العالمین و العاقبة للمتقین و الصلوة و السلام علی سید المرسلین و شفیع المذنبین سیدنا و مولانا محمد و علی آله و اصحابه اجمعین اما بعد میگوید بنده خاکسار ذره وار مسکین محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری ثم النقشبندی عفا الله عنه که بتاریخ ۲۷ شهر شعبان المعظم یوم شنبه سنه ۱۳۱۲ هـ مکتوب تحریر کرده و در بخارای شریف بمعرفت پوسته یعنی داک براه استانبول و بندر عدس بخدمت شریف جناب مستطاب معلی القاب ولایت مآب جامع المعقول و المنقول حاوی الفروع و الاصول قدوة السالکین عمدة الکاملین زبدة الواصلین المتمسک بحبل الله المتین اسوة الراسخین سید العارفین صاحب زاده صاحب مولانا شیخ المشایخ حضرت ایشان میان فضل مالک صاحب اعلی مراتب سرهندی فاروقی نقشبندی مجددی پشاوری بخاری زاد فیوضاته و کراماته فرستاده ام از بمبئی و تحریر کرده بودم که در پشاور و در هندوستان فیما بین العلماء اختلاف کثیر واقع است در مسئله اشاره سبابه در نماز در وقت خواندن تشهد در قعدتین کسی میگوید که حرام و مکروه است و کسی میگوید که سنت هست چنانچه در کتب فقه شریف مثل تجنیس و المزید صاحب هدایه و فتاوی عالمگیری و تحفة الرحمانی شرح خلاصه کیدانی و غیره کتب اردو قال صاحب مجموعه سلطانی سوال چون در حالت قعده که باشهد ان لا اله الا الله بر سر انگشت سبابه دست راست ایستاده کند یا فی جواب فی و علیه الفتوی انتهی قال العالم العلامة المولنا السید عبد الغنی النابلسی رحمة الله علیه فی الحدیقة الندیة شرح الطریقة المحمدیة اعلم انه اختلف مشایخنا فی الاشارة بالسبابة حین التشهد ففی المضمرات انه لا یشیر و فی الخلاصة انه لا یشیر و فی السراج الوهاج من مشایخنا من قال انه یشیر لان فیه زیادة رفع لا یحتاج الیه

فالترک اولی لان مبنی الصلوة علی السکینة والوقار وفی الوالوالجیة والتجنیس وعلیه الفتوی
وفی عمدة المفتی عند اشهد ان لا اله الا الله حسن لاخلاف فیه وقال ابو یوسف یعقد الخنصر
والبنصر ویحلق الوسطی ویشیر بالسبابة وقیل لایشیر وعلیه الفتوی وفی منیة المفتی ویکره ان
یشیر عند کلمة الشهادة وفی فتح القدیر وعن کثیر من المشایخ لایشیر اصلا وهو خلاف الدرایة
والروایة ویکره ان یشیر بمسبحتیه وعن الحلوائی لقیم الاصبع عند لا اله ویضعها عند الا الله لیکون
الرفع للنفی والوضع للاثبات وتمامه هناک وتقریر اصل المسئلة فی تحویل الراس یمینة ویسرة
انه مقیس علی الاشارة فی التشهد بالمسبحة الرفع للنفی والوضع للاثبات مع ان الصلوة
احق تترک الحرکة فیها لابتنائها علی السکون والوقار انتهی والعجب عن الشیخ ابن الهمام
انه قال وعن کثیر من المشایخ لایشیر وهو خلاف الدرایة والروایة ففی مقابلة الاکثر قول
الواحد معتبر وکاف ففی شرح الوقایة وفیما اجتمع علیه الجمهور لایعتبر خلاف الاقل انتهی قال العالم
العلامة والحبر الفهامة مولنا برهان الدین صاحب الهدایة رحمة الله تعالی فی التجنیس والمزید
ولایشیر بالسبابة عند قوله اشهد ان لا اله الا الله وعلیه الفتوی لان مبنی الصلوة علی السکینة والوقار
انتهی وفی الفتاوی المعصومیة المشهور بفتاوی اهل بخارا وفی خلاصة الکبری واذا انتهی الی قوله
اشهد ان لا اله الا الله یشیر بالمسبحة والمختار انه لایشیر لان مبنی الصلوة علی السکینة والوقار انتهی
وفی المضمرات عن الکبری ولایشیر بالسبابة وعلیه الفتوی فی غنیة المصلی عن الوقعات وفی
الکافوری وعلیه الفتوی انتهی وفی خزانة الروایات فی التاتارخانیة وانتهی الی قوله اشهد ان
لا اله الا الله هل یشیر باصبعة السبابة للید الیمنی لم یذکر محمد رح فی الاصل فقد اختلف المشایخ
فیه منهم من قال لایشیر وفی الکبری وعلیه الفتوی ومنهم من قال یشیر ثم قال کیف یصنع
وحکی عن الفقیه ابی جعفر الهندوانی رحمه الله انه قال یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی مع
الابهام ویشیر بالسبابة وفی العتابیة ولایشیر بالسبابة عند التشهد وهو المختار وفی الغیاثیة
هو المختار وعلیه الفتوی انتهی قال العالم المحدث الشیخ محمد عابد الانصاری المدنی رحمة الله علیه

فی طوالع الانوار شرح در المختار ولایشیر بسبابة عند التشهد وعلیه الفتوی کما فی الوالوالجیة والتجنیس
وعمدة الفتاوی وعامة الفتاوی وفی الخلاصة والغیاثیة وهو المختار وعلیه الفتوی وکذا فی
الواقعات الحسامیة والتاتارخانیة وفی المضمرات الفتوی علی انه لایشیر وکذا فی الوالوالجیة
وفی العتابیة لایشیر هو المختار وفی الکبری وعلیه الفتوی ونقل الشیخ لطف الله بن عثمان فی
رسالة الفهامی فی الاشارة عن ماتقدم عن شرح المختصر والمنیة وابی المکارم ومختارات
النوازل وخزانة المفتین والذخیرة والخزانة الکبری وغور الاذکار شرح درر البحار
انه قال وهو ظاهر الروایة وقال صاحب الکیدانی انها حرام وفی الخلاصة الجدیدة الاشارة
بالمسبحة فی التشهد عند قوله لا اله الا الله حرام وفی السراجیة یکره ان یشیر بالسبابة عند
التشهد هو المختار وفی قنیة المنیة رفع السبابة الیمنی فی التشهد عند التشهد عند التهلیل
مکروه وفی الشمنی تکره الاشارة ذکرها فی منیة المفتی انتهی فی الفتاوی السراجیة وینبغی
ان ینتهی الیهم بالسکینة والوقار یکره ان یشیر بالسبابة فی الصلوة عند قوله اشهد ان لا اله
الا الله هو المختار انتهی وفی فتاوی العالمگیریة واذا انتهی الی قوله اشهد ان لا اله الا الله
یشیر بالمسبحة والمختار انه لایشیر کذا فی الخلاصة وکذا فی المضمرات ناقلا عن الکبری وکثیر من
المشایخ لایرون الاشارة وکرهها فی منیة المفتی کذا فی التبیین انتهی ۱۲ وفی الشمنی تکره الاشارة
ذکرها منیة المفتی وفی قنیة المفتی رفع السبابة الیمنی فی التشهد عند التشهد عند التهلیل مکروه و
فی منیة المفتی یکره الاشارة انتهی وقال الشمنی فی شرح النقایة ولایشیر بالسبابة کما فی الواقعات
والمضمرات والفتاوی الکبری حیث قال فیها وعلیه ای علی عدم الاشارة الفتوی وفی الخلاصة
وخزانة المفتین والکبری والغیاثیة وغیرها وهو ای عدم الاشارة المختار وفی الذخیرة وهو
ای عدم الاشارة فی ظاهر الروایة وفی السراجیه یکره ان یشیر بالسبابة فی الصلوة هو المختار وفی
منیة المفتی یکره الاشارة انتهی وفی محک الطالبین فی باب المحرمات واشارة کردن بسبابه
در هر دو تشهد بحوال حدیث کذا فی الخلاصة ومعدن الحقایق بغیره واذا انتهی الی قوله

اشهد ان لا آله الا الله کذا فی الواقعات فان شد یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی بالابهام
کذا فی منیة المصلی یکره ان یشیر بالسبابة فی الصلوة عند قوله اشهد ان لا آله الا الله کذا فی
الفتاوی السراجیة وفی مواهب الرحمن فی مذهب النعمان هذه الفعل منهی عنه فی الصحیح الفتوی
یعنی در نزد شهادتین اشارة بسبابه کردن هم فتوی اهل علما است و در نا کردن نیز فتوی لکن
در صحیح الفتوی منهی عنه ست انتهی وفی التحفة الرحمانی علی الکیدانی فالحاصل اشار بقوله والاشارة
بالسبابة کاهل الحدیث الی ان ذلک بدعة محرمة بدون تعیین کیفیة رفعه علیه الصلوة والسلام وما ورا
تلک الکیفیة حدیث ای محدثة وکل محدثة بدعة وکل بدعة ضلالة وتلک الکیفیة غیر متیقنة بل مشکوکة
لما عرفت من عدم التیقن بها فاستحال المتابعة فلا تؤدی السنة لامکان البدعة السیئة
وانما المقصد من العمل بالاحکام متابعة الشارع ورضاءه وتعظیم امره وذلک غیر حاصل اه بل
یحصل منه ذلک لحدوث البدعة السیئة المحرمة انتهی وفی الحموی شرح الاشباه النظائر وفی انفع
الوسائل اذا تعارض تصحیح ما فی المتون والفتاوی فالمعتمد ما فی المتون انتهی وکذا یقدم ما فی الشروح
علی ما فی الفتاوی انتهی وعمل ما یان برین است الحال نزاع واقع شده است که بقول حضرت
امام اعظم رحمة الله علیه سنت ست ورسالها کرده اند ما یان در ینجا بتحیر ماندیم از جهة عدم حکم
اسلام چونکه بخارای شریف ملک اسلام است و معدن کتب و معدن علم است آنچه معتاد و معمول
بخارای شریف باشد بموجب مذهب حضرت امام اعظم رحمة الله علیه وظاهر اصول حنفیه از علما مع
ثبت مواهیر مفاتی الاسلام و قاضی القضاة تحریر کنانیده ارسال دارند که ما یان از فریقین
نجات یابیم آنچه حق باشد جناب ولایت مآب حضرت ایشان موصوف از علما و مفتیان بخارای
شریف فتوی نویسانیده مع ثبت خواتم حضرات علما بخارای شریف خصوصا عمدة العلماء الکرام
فخر الاسلام مدرس کل و افسر کل مدرسین قدوة الفاضلین اسوة الراسخین حضرت ایشان آخوند
ملا میر سراج الدین صاحب صدور مفتی مدرس مدرسه قلباباى کوکلتاش و دویم قدوة العلماء
اسوة الفضلا حضرت ایشان اعلم ملا ابو الفضل محمد صدور مفتی مدرس مدرسه گاو کشان سیوم

جناب

جناب مستطاب جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول صاحب الرای الکامل صاحب
الحق الفاصل من عین الفقهاهة والاصول فی الدین وزین الروایة فی الاصول الی الیقین غازی
الرواة قاضی القضاة قاضی ملا میر بدر الدین سلمه الله رب العالمین دام عزه چهارم جامع المعقول
والمنقول حاوی الفروع والاصول صاحب الریاسة فی الدین ایشان عبد الحمید خواجه صدر
رئیس یعنی محتسب دام عزه ما بقی نه مفاتی الاسلام جمله سیزده اند که غیر از ایشانان دیگر علما را
حکم فتوی مهر کردن و فتوی نوشتن نیست باصطلاح بخارای شریف یعنی روایت دادن
نیست بدون امر حضرت خاقان عظم الله تعالی اینهمه حضرات علما را منصب تدریس و صدر
وصدور و اوراق و نقیب و اعلم و آخوند و قضا و عطا میشود از جناب فیض سحاب باسط العدل
والانصاف ماحی آثار الجور والاعتساف پادشاه معظم خاقان المکرم ابو الفتح والنصر امیر
المومنین سید امیر عبد الاحد بهادر خلد الله تعالی ملکه وسلطنته لازالت اقمار دولة طالعة
وشموس اقباله بازغة اللهم کما منحت علی عبدک بفضله ولطفه فامنن
بعلو درجته فی الدنیا والاخرة واحفظه بحفاظتک من بلیات الدنیا
والاخرة بحرمة نبیک سید الانبیاء واله رؤس الاتقیاء صلی الله علیه
وسلم وعلی اله واصحابه نجوم الاقتداء والاهتدا رضی الله تعالی عنهم بفضلک
ورحمتک اجمعین وارحمنا معهم برحمتک یا ارحم الراحمین یا خیر الناصرین
این استفتاء مذکوره موصوفه از بخارای شریف در پوسته بمعرفت ارجمند سعادت نشان
خلیل الرحمن ابن فضیلت پناه ملا محمد سلطان صاحب مرحوم تجار پشاوری نوشهری سلمه الله تعالی
فرستاده است در بمبئی یوم جمعه بعد از صلوة ۳ شهر محرم الحرام ۱۳۱۵ مشفقی محمد سعید بن جان محمد ساکن
بهره آورده رسانید چونکه استفتا را دیدم و از نظر گذرانیدم الحق مهنایة لاثانیه له عجائب
وغرائب زیبا در یکتا و بیضا و گوهر ناپیدا و درر بحار معانی حقانی مذهب نعمانی نورانی را
سفته اند و رونق دیگر گونه جانفزا بخشیده اند جزاکم الله تعالی باحسن الجزا فی الدنیا والآخرة

وشکر الله تعالیٰ سعیهم ونسئله تعالیٰ ان یسهل علیکم ویبلغکم مراد اکم آمین یارب العالمین
من احقر مسکین محمد مرید محی الدین را بنوازشات ممتاز وسرافراز نموده اند شکریه حضرت ایشان
موصوف زاد درجاته وایشانان دام فیوضاتهم بهیچ لسان وقلم بنیان ادا کرده نمیتوانم
نگر بدعای خویش یاد وشاد فرمایم که الله تعالیٰ ایشانان را اجر دهاد وبنعمای دوجهانی
مسرور وموفور کناد انه رءوف بالعباد بحرمة النبی صلی الله علیه وسلم وآله الامجاد

اصل استفتاء	بدتمینا قول ائمة الاعلام رضی الله عنهم	درینمسئله که بشریعت غرا نبوی

نظر بروایت راجحه منقوله از مجتهدین عظام که مزیله معلمه علیه الفتوی وهو المعتمد است در صلوة
در وقت تشهد خواندن بنا برانکه مبنی صلوة بر سکون ووقار است رفع سبابه نا کردن مختار
ومستحسن باشد بشرایط یا نے **بینوا توجروا** - **الجواب** نظر بروایت راجحه منقوله
مجتهدین عظام که مزیله معلمه علیه الفتوی وهو المعتمد است در صلوة در وقت تشهد خواندن
رفع سبابه نا کردن مختار ومستحسن است بنا برانکه مبنی صلوة بر سکون ووقار است ترک آن اولیٰ است

بسم الله الرحمن الرحیم

حامدا ومصلیا ومسلما **اعلم ان الفقهاء** علی سبع طبقات الاولی طبقة
المجتهدین فی الشرع کالائمة الاربعة ومن سلک مسلکهم فی تاسیس قواعد الاصول
واستنباط احکام الشرع عن الادلة الاربعة ای الکتاب والسنة والاجماع والقیاس
علی حسب تلک القواعد من غیر تقلید لاحد لا فی الفروع ولا فی الاصول والثانیة طبقة
المجتهدین فی المذهب کابی یوسف ومحمد وسائر اصحاب ابی حنیفة رحمهم الله تعالی القادرین
علی استخراج الاحکام عن الادلة المذکورة علی حسب القواعد التی قررها استاذهم ابو حنیفة
رحمه الله تعالیٰ فانهم وان خالفوه فی بعض احکام الفروع لکنهم یقلدونه فی القواعد والاصول
وبه یمتازون عن المعارضین فی المذهب یفارقونهم کالشافعی رحمه الله ونظائره المخالفین

حرره محمد مرید محی الدین الحنفی القادری النقشبندی عفی عنه

لابی حنیفة رحمة الله علیه وعن المقلدین فی الاصول والثالثة طبقة المجتهدین فی المسائل التی لا
روایة لهم فیها عن صاحب المذهب کالخصاف والطحاوی وابی الحسن الکرخی وشمس الائمة السرخسی
وفخر الاسلام البزدوی وفخر الدین قاضیخان وغیرهم فانهم لا یقدرون علی المخالفة للشیخ ابی
حنیفة رحمة الله علیه لا فی الفروع ولا فی الاصول ولکنهم یستنبطون الاحکام فی المسائل التی لا نص عنه فیها
علی اصول قررها ومقتضی قواعد بسطها والرابعة طبقة اصحاب التخریج من المقلدین کالرازی
واضرابه فانهم لا یقدرون علی الاجتهاد اصلا لکنهم لاحاطتهم بالاصول وضبطهم للماخذ یقدرون
علی تفصیل قول مجمل ذی الوجهین وحکم مبهم یحتمل الامرین ومنقول عن صاحب المذهب او
واحد من اصحابه المجتهدین برائهم ونظرهم فی الاصول والمقایسة علی امثاله ونظائره من
الفروع وما وقع فی بعض مواضع الهدایة من قوله کذا فی تخریج الرازی من هذا القبیل
والخامسة طبقة اصحاب الترجیح من المقلدین کابی الحسن القدوری وصاحب الهدایة
وامثالهما وشانهم تفضیل بعض الروایات عن ابی حنیفة رحمه الله تعالیٰ علی بعض آخر قولهم هذا
اولیٰ وهذا اصح روایة وهذا اوضح وهذا اوفق للقیاس وهذا ارفق للناس والسادسة
طبقة المقلدین القادرین علی التمییز بین القوی والضعیف وظاهر المذهب والروایة النادرة
کاصحاب المتون المعتمدة المعتبرة من المتاخرین کصاحب الکنز وصاحب الوقایة وصاحب المجمع و
شانهم ان لا ینقلوا فی المتون الاقوال المردودة والروایة الضعیفة والسابعة طبقة المقلدین
الذین لا یقدرون علی ما ذکر ولکن یفهمون اقوالهم کالشارحین لکلامهم وبعد الطبقات
السبعة المذکورة لا یفرقون بین الغث والسمین ولا یمیزون الشمال عن الیمین بل یجدون
ما یجمعون فتاوی تاتارخانیة من نفسها قال الشافعی رحمة الله علیه الناس کلهم عیال
لابی حنیفة رحمة الله علیه ولهذا قیل سلم لابی حنیفة رحمة الله علیه سبعة اثمان العلم مختصر خزانة
وعلی تقدیر تسلیم تحقق الشرایط لمن لیس له مرتبة الاجتهاد لیس له ان یستنبط او یقیس
مسئلة علی مسئلة لان باب القیاس مسدود فی زماننا تهذیب فی بستان الفقیه ابی اللیث

فی باب الاخذ من الثقات ولو ان رجلا سمع حدیثا او سمع مقالة فان لم یکن القائل ثقة فلا یسعه
ان یقبل منه الا ان یکون قولا یوافق الاصول فیجوز حینئذ العمل به والا فلا وکذا لو وجد حدیثا
مکتوبا او مسئلة فان کان موافقا للاصول جاز ان یعمل به والا فلا فی دستور السالکین فان قیل
لو کان المقلد الغیر المجتهد عالما مستندا لا یعرف قواعد الاصول ومعانی النصوص والاخبار هل یجوز
له ان یعمل ویعتمد علیها کیف یجوز لانه قیل لا یجوز لغیر المجتهد ان یعمل الا علی روایات مذهبه وفتاوی
امامه وفی المضمرات اما ظاهر الروایة وغیر ظاهرها والنوادر فقد ذکر فی المنشورة فی باب قول
محمد رحمه الله علی خلاف قول صاحبیه ان جمیع الکتب التی هی ظاهر الروایة خمسة الجامع الصغیر
والجامع الکبیر والمبسوط والزیادات والسیر الکبیر وغیر ظاهر الروایة وهی الهارونیات و
الجرجانیات والکیسانیات والرقیات والنوادر ثمانیة نوادر هشام ونوادر ابن سماعه و
نوادر ابن رستم وغیر ذلک خزانة الروایات فی التاتارخانیة ثم اذا اخذ فی التشهد وانتهی الی قوله
اشهد ان لا اله الا الله هل یشیر باصبعه السبابة للید الیمنی لم یذکر محمد رحمه الله علیه فی الاصل
فقد اختلف المشایخ فیه منهم من قال انه لا یشیر وفی الکبری وعلیه الفتوی ومن قال انه یشیر ثم
کیف یصنع عند الاشارة حکی عن الفقیه ابی جعفر رح انه یعقد الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی
مع الابهام ویشیر بالسبابة فی العتابیة ولا یشیر بالسبابة عند التشهد وهو المختار فی الغیاثیة
هو المختار وعلیه الفتوی فی ترغیب الصلوة برداشتن انگشت شهادت در تشهد سنت علماء
متقدم اما علماء متاخرون نهی کرده اند از آنکه چون رافضیان درین غلو کرده اند سنیان
ترک آن کنند از برای نفی تهمت تشبیه برافضیان خزانة الروایات واذا انتهی الی قوله
اشهد ان لا اله الا الله یشیر بالمسبحة والمختار انه لا یشیر خلاصه ویبسط اصابعه وتشهد ویروی
ذلک فی حدیث وائل ابن حجر رضی الله عنه ولان فیه توجیه اصابع الید الی القبلة هدایه قوله ویبسط
اصابعه ذکر محمد رح فی غیر روایة الاصول حدیثا من النبی صلی الله علیه وسلم فی الاشارة ثم قال هذا
قولی وقول ابی حنیفة رحمة الله علیه وفی المحیط وقیل رفع السبابة الیمنی فی التشهد عند ابی حنیفة رح

ومحمد رحمهم الله من السنن وفی ظاهر الاصول لا یرفعها وکذا روی عن ابی یوسف رحمة الله علیه کفایه هل یشیر
بالمسبحة اذا انتهی الی الشهادة او لم یشیر من المشایخ من یقول بانه لا یشیر لان فی الاشارة زیادة رفع لا یحتاج
الیه فالترک اولی لان مبنی الصلوة علی السکون والوقار عنایه ومثل هذا الدلیل ذکر الامام الربانی فی مکتوبات
الشریفة واضعا یدیه علی فخذیه موجها اصابعه ای صابع الید نحو القبلة مبسوطة احترز به عن قول الشافعی رحمة الله
علیه لان عنده یقبض الخنصر والبنصر ویحلق الوسطی من الید الیمنی ویرسل بالمسبحة لما روی انه علیه السلام کان یفعل هکذا
ولنا ما روته عن عائشة رضی الله عنها انه علیه السلام کان یقعد القعدتین موجها اصابعه نحو القبلة ابن الملک شرح
للوقایة ابن شارح المجمع وفی الاکتفا اشعار بانه لا یشیر ولا یعقد وهذا ظاهر اصول اصحابنا کما فی الزاهدی وعلیه
الفتوی کما فی المضمرات والوالجی والخلاصة وغیرها وعن اصحابنا جمیعا انه سنة جامع الرموز والمختار انه لا یشیر
خلاصة الفتوی وعلیه الفتوی کما فی المضمرات عالمگیری یعنی نصاب وعلیه الفتوی کافوری موجها اصابعه نحو
القبلة مبسوطة وفیه خلاف الشافعی رحمة الله علیه ومثله جار عن علمائنا شرح وقایه وعلی تقدیر تسلیم جود الشرائط
فباب القیاس مسدود وفی زماننا انما للعلماء النقل عن صاحب المذهب من الکتب المعتمدة بناء علی انه نفسه صرح فی
رسائله ان القیاس بعد الاربعمائة منقطع فلیس لاحد ان یقیس مسئلة علی مسئلة حموی شرح اشباه فالمعتمد ما فی
المتون کما فی النفع الوسائل وکذا یقدم ما فی الشروح علی ما فی الفتاوی رد المحتار جلد رابع وفی غیره ایضا کثیر
افضل الکتب اولها کتاب الخلاصة ما فصیح الدین الفتوی اولا بروایة الخلاصة ثم هدایة المفتین فالحاصل من هذه
المجموعات المعتبرة کلها والمعتمدة علیها فی بلاد اهل الاسلام کلها ان کانوا فی مذهب الامام الاعظم الحنیف ابی المائل
الی الحق والمعرض عن الضد ان الاشارة بالسبابة عند التهلیل فی قعود الصلاة لیس بسنة وان قالوا ان
الرسول علیه اکمل الصلوة واتم التسلیمات کان یفعل بهذا وان کثرت الروایات والاخبار فی الصحاح الست
واشتهرت فی بعض البلاد وان فعلوها کثیر من الاحناف فیها تشبها بالشافعیه بل بالرافضیة او بمجرد نقل
البعض تلک الاشارة عن اصحابنا ووجدان النقل فی بعض کتب لم تقابل الکتب المذکورة المجموعة ولیس فعلهم
الا العلة عدم وقته فهم بحق مذهب امامنا ابی حنیفة رحمة الله تعالی مع ان حق مذهبه عدم جواز العمل بکل خبر
صریح صحیح بظاهر اصول اصحابنا او کان سبب العمل تلک الاشارة بالسبابة خروجهم عن مذهب ابی حنیفة

رحمه الله تعالى ولو كان كذلك ليس لهم المعارضة والمناقشة معنا لان معارضتهم معنا راجعة الى المعارضة مع اصحاب المتون والشروح والفتاوى المعتمد عليها ومع اصحاب الترجيح والتخريج بل مع ابي حنيفة رحمه الله تعالى والحال ان المعارضين كعلي القاري المكي وغيره ممن تبعه لا يساوي مرتبة صاحب الهداية الذي هو من الطبقة الخامسة بل لا يساوي مثابة اصحاب المتون بل لا يساوي جادة اهل الشروح ولم يعلم انهم من اي طبقة كانوا مع انهم جادلوا متكئين على الصحاح الستة وليس منصبهم في مذهبنا الانكار عليها ومستندين على ما في بعض الكتب الغير المعتمد عندنا والعجب ممن هو في هذا الزمان يستند على كلام ذلك القاري المخالف كمن سمع صوتا من حاطب الليل المظلم فرجع اليه بسرعة شديدة ويغيب حتى عن نفسه فويل له كل الويل وابو حنيفة رحمة الله عليه قد اصاب الحق بلا شك ولا ريب آمنا به

صح فالترك اولى عندنا

صح والمختار انه لا يشير في ظاهر الرواية

لايق بدرگاه — القضاة قاضي امير صدر الدين — ملا مير بدر الدين بن قاضي — قاضي القضاة تعالى — خادم الفقراء

ومن يتوكل على الله — ملا مير عبد الوهاب ١٣١٤ — بخارائي شريف بن — ملا ابو الفضل محمد صدر اعلم — العبد الضعيف

صح فالترك اولى عندنا

قل الخير والا فاسكت — قاضي ملا مير ضياء الدين ١٣١٤ مفتي — آخوند ملا مير سراج الدين صدر ابن — العبد الضعيف

صح فالترك اولى من الاتيان في الظاهر الرواية

صح فالترك اولى عندنا

١٣٠٩ — ملا عبد العزيز خواجه اوراق — عبد الحميد خواجه صدر رئيس بن

المتوكل على الغني — ملا محمد عالم — مدرس مفتي بن مفتي — ملا محمد برهان الدين صدور

الهی توان کن که ... — بن ملا محمد شاه مفتی — ملا سراج الدين مدرس ١٣٠٩ — العبد الضعيف

ای کریم کرده ما — ابن ملا محمد نظر ١٣٠٠ — ملا يار محمد مفتی مدرس — مدران روز

گرده ما مدران — اخوند ملا عبد الحكيم صدر مفتي — ملا مير حمد مدرس بن ١٣٠١ — العبد الضعيف

يا الله يا هادي — المتوكل على الله ١٣٠١ — بن ملا محمد عظيم مفتي — قاري ملا بولدش مدرس — العبد الضعيف

يا احد يا صمد — ابن ملا عبد الكريم ١٣١٤ مفتي — ملا عبد المومن مدرس — العبد الضعيف

الامن الله — المتوكل على حنفي — بن ملا بالته مفتي — ملا مير حامد مدرس ١٣٠٨ — العبد الضعيف

درگذاری ای کریم — ابن ملا ابو الحسن خواجه مدرس ١٣١٤ مفتي — ملا محمد صديق خواجه مدرس — حشر کرده ما

يا واهب العطايا — قاضي ميرزا كرامت الله — يا لطيف بن مفتي — حاجي ملا عنايت الله ١٣٠٠ — العبد الضعيف

باتمام رسيد فتوای علمای
بخارای شريف سلمه الله تعالى

باسمہ سبحانہ جلّ شانہ

نحمدہ ونصلی دائماً ابداً بدانکہ آنچہ حضرات بابرکات جامع الحسنات والکمالات علماء عظام وسادات کرام متقی
الاسلام حفظهم اللہ تعالی الی یوم القیام بخارای شریف دار الاسلام وحرسها اللہ تعالی من البلیات والآفات
والاسقام کہ در مسئلہ اشارہ سبابہ تحریر نمودہ اند کہ ترک سبابہ در نماز در قعدتین مستحسن ومختار است حق همین است
زیرا کہ در کتب متون وشروح فقہ لایشیر گفتہ اند وظاهر روایت قرار دادہ اند وظاهر روایت واجب العمل مذهب است
وروایت عن ضعیف است وظاهر روایت مذهب حضرت سراج الامۃ والدین امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ است
قرار داد متون وفقهاء همین است چنانچہ در رد المحتار وجامع الرموز وکفایہ ودر شرح سفر السعادت وما لابد منہ
آوردہ است ودر ترغیب الصلوۃ وصلوۃ مسعودی گفتہ کہ در نزد امام اعظم ومحمد رحمهما اللہ نهی وارد ودر محک
الطالبین ومسالک المتقین آوردہ کہ منهی عنہ است ودر شرح الهدایہ آوردہ کہ منسوخ است وامام ابو جعفر طحاوی
در معانی الآثار آوردہ است کہ تحریک اصابع نکنند در نماز نزد امام اعظم وامام ابو یوسف وامام محمد رحمهم اللہ
علیهم اجمعین وعبارت کتب بحسب مسطور الذیل است وجناب شیخ عبد الحق محدث دهلوی علیہ الرحمہ در شرح
سفر السعادت گفتہ است عبارت نیست۔ ودر منیہ وواقعات وتجنیس ومختار النوازل ومضمرات وولوالجی و
فتاوی کبری گفتہ اند کہ فتوی بر عدم اشارت است ودر خلاصہ وخزانۃ المفتین گفتہ کہ مختار همین است ودر ذخیرہ
گفتہ کہ ظاهر روایت همین است وتعلیل کردہ اند این جماعہ در نفی آن کہ درینجا زیادت فعلی است کہ بدان احتیاج
نیست پس ترک آن اولی است چہ مبنای نماز بر سکینہ ووقار است ودرین فعل موافقت رفضہ است پس اولی
ترک آن باشد وایضاً در ذخیرہ گفتہ است کہ بعضی گفتہ کہ برداشتن سبابہ یمنی در تشهد از جملہ سنن است در نزد
ابی حنیفہ ومحمد شافعی رحمهم اللہ علیهم در ظاهر اصول آنست کہ بر ندارد وهمچنین روایت کردہ شدہ است از
ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ انتهی وفی الکفایہ قولہ وبسط اصابعہ ذکر محمد رحمہ اللہ فی غیر روایۃ الاصول حدیثاً
عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الاشارۃ ثم قال هذا قولی وقول ابی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ وفی المحیط قیل رفع السبابۃ
الیمنی فی التشهد عند ابی حنیفہ ومحمد والشافعی رحمهم اللہ من السنن وفی ظاهر الاصول لا یرفعها وکذا روی عن ابی
یوسف رحمہ اللہ انتهی وفی جامع الرموز وفی الاکتفاء اشعار بانہ لا یشیر ولا یعقد وهذا ظاهر اصول اصحابنا کما فی

الزاهدی وعلیہ الفتوی کما فی المضمرات والولوالجی والخلاصۃ وغیرها وعن اصحابنا جمیعاً انہ سنۃ انتهی وفی رد المحتار
فی رسالۃ سمیتها رفع التردد فی عقد الاصابع عند التشهد وحررت فیها انہ لیس لنا سوی قولین الاول فی مذهب المشهور
بسط الاصابع بدون اشارۃ الثانی بسط الاصابع الی حین الشهادۃ فیعقد الخ وفی العنایۃ وهل یشیر بالمسبحۃ اذا
انتهى الی الشهادۃ اولم یشیر من المشائخ من یقول بانہ لا یشیر لان فی الاشارۃ زیادۃ رفع لا یحتاج الیہ فالترک
اولی لان مبنی الصلوۃ علی السکون والوقار انتهی وفی فتاوی المعصومیۃ فی شرح الکیدانی لشمس الدین ولا یشیر بسبابتہ الی
الابهام عند اشهد ان لا الہ الا اللہ فرفع عند لا الہ ویضع عند الا اللہ لیکون کالنفی والاثبات وفیہ اشارۃ الی
انہ لا یشیر وهذا ظاهر اصول اصحابنا وعلیہ الفتوی انتهی وفی صلوۃ مسعودی۔ اما ظاهر روایت آنست کہ ابتدا
از التحیات کند شب معراج رسول علیہ السلام ابتدا از التحیات کرد وقرأۃ تشهد را مقدار عبدہ ورسولہ برساند
انگشت بر آر دیانہ۔ خواجہ امام زاهد فخر الدین رحمہ اللہ مشائخ را درس میکرد وروایت بیرون آمد کہ بقول
امام اعظم وامام محمد رحمهما اللہ تعالی بر نیارد انتهی۔ وفی ترغیب الصلوۃ چون در التحیات خواند تا اشهد ان
لا الہ الا اللہ برسد انگشت بر آر دیانی۔ خواجہ امام فخر الدین الزاهد رحمہ اللہ مشائخ را درس میگفت روایت
بیرون آمد کہ بقول امام اعظم وامام محمد رحمهما اللہ تعالی بر نیارد انتهی۔ وفی مسلک المتقین ؛ ذکر کرد آن بزرگ علاء
در تشهد کسی بسبابہ مثل اهل حدیث اشارت کرد گفت در نزد ما است نهی ای مرد انتهی۔ وفی سراج الهدایہ والاشارۃ
بالسبابۃ مذهب الشافعی رحمۃ اللہ علیہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر باشارۃ السبابۃ عند التلفظ بالشهادتین وفعل کذا
ولنا ما رواہ الشافعی رحمہ اللہ منسوخ ومحمول علی ابتداء الاسلام کما روی عن الکرخی رحمۃ اللہ علیہ قال نظرت فی کتب
الناسخ والمنسوخ من الاحادیث من ابتدائہ الی انتهائہ وجدت ما رواہ الشافعی رحمۃ اللہ علیہ من المنسوخات مع
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر فی آخر العمر بترک الاشارۃ بالسبابۃ عند التلفظ بالشهادتین وقال علیہ السلام من اشار
بالسبابۃ فهو من الخاطئین وخلفاء الراشدون علموا هذا ولم ینقل احد منهم الاشارۃ عند التلفظ کذا فی المبسوط والمحیط
القاضی والقاعدی والکافی انتهی۔ وفی معانی الآثار للامام ابی جعفر الطحاوی رحمۃ اللہ علیہ وقد امر رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم بتسکین الاطراف فی الصلوۃ حدثنا بذلک فهد قال حدثنا محمد بن سعید قال اخبرنا شریک عن الاعمش عن المسیب
بن رافع عن جابر بن سمرۃ قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد فرای قوما یصلون وقد رفعوا ایدیهم قال ما لی

ارا کم ترفعون ایدیکم کانہا اذناب خیل شمس اسکنوا فی الصلوٰة فلما امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالسکون فی الصلوٰة
وکان رد السلام بالاشارة فیہ خروج من ذلک لان فیہ رفع الید وتحریک الاصابع ثبتت بذلک انہ قد دخل فیما امر
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من تسکین الاطراف فی الصلوٰة وہذا القول الذی بینا فی ہذا الباب قول ابی حنیفہ وابی
یوسف ومحمد رحمہم اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین انتہی۔ وفی تحفة المصلی مسئلہ وفی قالع البدعة فی فصل الثانی اعلم انہ ذکر
فی الاستروشنی وغیرہ [illegible] اعظم میگویند تفسیر وے چیست اجاب فقیہ ابو اللیث رحمہ اللہ اند رفتاوی خود روایت
کہ سواد اعظم ابو حنیفہ وابو یوسف ومحمد رحمہم اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین ہر حکمی کہ ایشان اتفاق کردہ اند سواد اعظم بود
آنرا اتباع باید کردن وفیہا ایضاً اذا اجتمع ثلثہ من الفقہاء علی شئ وجب اتباعہم انتہی۔ وآنچہ علمای بخارای بتفصیل
دُر دُر سفتہ اند وظاہر روایت را مثل آفتاب نصف النہار نمودہ اند حق وصواب ہست وظاہر روایت مذہب
امام اعظم ہست رحمة اللہ علیہ حررہ العبد المذنب المسکین محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری النوشہری
عفا اللہ عنہ بن فضائل نشان و حامل القرآن میان ملا محمد سلطان غفرہ اللہ المنان ابن میان محمد صالح
ابن جامع العلوم الازلی میان محمد علی کہ ایشان عالم ومدرس کل بودند وایشان ابن میان رحمٰن قلی ابن
محمد عیسی ابن میان محمد موسیٰ ابن میان عبد اللہ ابن میان عبد الکریم ابن شیخت پناہ میان محمد یونس صاحب
کہ ایشان مشایخ وقت وصاحب خوارق بودہ اند وایشان ابن شیخت پناہ طریقت دستگاہ میان شیخ احمد
صاحب قدس سرہ وقبر ایشان در تنگ درون باغ کہ آنرا باغ شیخ احمد میگویند چہار دیوار پختہ دارد ودروازہ
بلند وپختہ دارد در عہد سلطان جلال الدین اکبر بودہ اند از ین نوع نسب نامہ مفقود ہست از ین سبب کہ لشکر
سیک آمد و نوشہرہ را آتش در دادند وسوختاند کتابہای مایان کہ چہار ہزار بودند شہید شدند فقط
از جانب مادر حنفی واز جانب پدر اولاد عبد العزیز یمنی ہستم
تمت تمام شد در سنہ ۱۳۱۵

تقاریظ از ہر بلاد رسیدہ بعض حاضرین تحریر نمودہ اند بنا برین مطبوع کنانیدہ شدہ اند خصوصاً بغداد شریف
واستنبول و ہرات و لاہور و لوآری و اقعہ سندہ حیدر آباد وغیرہ من الاوطان بذریعہ ڈاک

بغداد شریف

مکتوب از جناب ولایت مآب سلالة السادات الکرام عمدة الجہابذة العظام ذی المجد والاحترام مولینا الشیخ حامد الحسینی
القادری نقیب زادہ المحترم زاد درجاتہ ابن عمدة الکاملین وسید العارفین السید محمد صالح ابن السید حمیس ابن
السید سلیمان ابن السید مصطفی ابن السید زین الدین ابن السید نور الدین ابن السید محمد درویش ابن السید حسام الدین ابن السید
نور الدین ابن السید ولی الدین ابن السید زین الدین ابن السید شرف الدین ابن السید شمس الدین ابن السید محمد الہتاک ابن
السید عبد العزیز ابن السید السادات قطب الوجود الدرة البیضا مالک ازمة المتصرفین رأس المحبوبین امام الجوہر المفرد
سلاب الاحوال قطب الاقطاب الغوث الاعظم الجامع بین المعشوقین السید الشیخ عبد القادر الجیلانی قدس اللہ سرہ العزیز
ابن السید ابی صالح موسی جنگی دوست ابن السید عبد اللہ الجیلی ابن السید یحیی الزاہد ابن السید محمد ابن السید داؤد ابن السید موسی
ابن السید عبد اللہ ابن السید موسیٰ الجون ابن السید عبد اللہ المحض ابن السید حسن المثنی ابن الامام السید الحسن السبط رضی اللہ عنہ
ابن الامام سیدنا علی المرتضی کرم اللہ وجہہ ورضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین نسب شریف حضرت غوث الاعظم رضی اللہ
عنہ از دو صد یک کتاب ثابت ہست وتفصیل وتحقیق این در کتاب حجة البیضا فی رد اہل الطغا المنسوب بمناقب الغوثیہ
فی رد الرفاعیة الدمشقیہ کردہ ام در انجا باید دید

نقل مکتوب | بسم اللہ الرحمن الرحیم | بغیر تفشر

السلام التام المخروج بالمودة والکرام نخص بہ محبنا الکاشیم الخلیفة المولوی محمد مرید محی الدین المحترم سلمہ اللہ تعالیٰ
من کل الم بحرمتہ سید العرب والعجم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الکرام غب السلام عن خاطرکم ونحن بفضلہ تعالیٰ وبرکة الاجداد لم
نزل بخیر وعافیة ولا نزلنا ندعوا اللہ لکم وللمسلمین فی الاوقات الخمس عند حضور مرقد جدنا قطب دائرة فلک السعود
الغوث الگیلانی قدس اللہ سرہ النورانی بالخیر والسرور وبسائہ تعالیٰ بجاہہ ان یوفقنا وایاکم للخیر ولما یحبہ ویرضاہ
ایہ ثم الباعث التحریر کتاب المحبة والدعاء وہو انہ قبل ہذا ورد منکم کتاب فقرأناہ حامدین المولی اجل شانہ
لدوام سلامتکم وسلامة جمیع من الاحباب وما ذکرتم فیہ صار لدینا مفہوم ثم ما عرفتم من ارسال بعض تحف المطبوعة

عندکم من حجۃ البیضا فی الیوستہ تذکرونہ انہ ما وصلکم لنا رسید فیہا فیا ایہا المخلص وصلنا وکثیر صرنا مسرورین فیہا شکر اللہ سعیکم ان السہیل علیکم وسیلغکم مرادکم بطبع الباقی وایضا وصلنا منکم کتاب تحفۃ الاخیار فی بیان الصلوۃ علی السکون والوقار وثبوت الشفاعۃ سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الذی سعد ما کنتم وعنونا علیہا ففی الحقیقۃ انہا کتب جلیلۃ ساطعۃ البیان ممتازۃ بالسلوک لذلک جزاکم اللہ عن المسلمین کل خیر والسلام علیکم وعلی جمیع من ینتسل عنا من المریدین والمحبین اجمیع ہندہم جزیل الدعا والداعی گیلانی زادہ خادم سجادہ جدی السید محمد حامد القادری خلف الرشید پیر السید محمد صالح القادری العراقی نقیب زادہ الحسنی الحسینی علیہ الرحمۃ

فی التاریخ (۲۸)		حامد السید ۱۲۹۱ القادری		جمادی الاول ۱۳۱۲ھ

استانبول مکتوب شریف واصل گردید

از جناب فضیلت مآب سلالۃ السادات الکرام وقدوۃ الفضلا العظام اسوۃ الکبرا الفخام الشیخ السید محمد سیف الدین آفندی حموی الجیلانی ابن عمدۃ العلماء والکرام مفتی الاسلام الشیخ السید محمد مرتضی آفندی حموی حسنی حسینی زادہ درجتہما ۔

اصل مکتوب ہو اللہ تعالی

الحمد للہ وکفی والصلوۃ والسلام علی نبیہ وحبیبہ المصطفے صلی اللہ علیہ وسلم المدد یا رسول اللہ صلعم المدد یا سلطان الشیخ السید عبد القادر الحسنی الحسینی الجیلانی رضی اللہ عنہ قدوۃ العلماء الکرام نخبۃ الفضلاء العظام حضرت محبنا الشیخ محمد مرید محی الدین صاحب دام بقاہ ۔ بعد السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ معلوم حضرت آنست کہ درین روزہا کتاب تحفۃ الاخیار فی بیان الصلوۃ علی السکون والوقار ۔ نام کتاب شما بار رسیدہ است ونہایت خوب ومرغوب است ۔ والحمد للہ صحت ما کمال است وپسر ما سید احمد برہان الدین با کمال صحت است لشما سلام علیک میگوید سلام ما باہمہ محبان واخوان ما وشما بگوئید ۔ زیادہ چہ نویسیم باقی دعا

والسلام	تاریخ (۱۷) رمضان شریف ۱۳۱۲ھ
باسمہ سبحانہ	نمقہ السید محمد سیف الدین آفندی الجیلانی الحموی

نحمدہ ونصلی دائما ابدا بعد آنکہ مخفی نماند از سفر مکہ معظمہ زادہا اللہ تعالی شرفا وتعظیما در بمبئی ماہ ربیع الاول ۱۳۱۵

رسیدیم وبملاقات جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول صاحب الطریقۃ والارشاد وقدوۃ المحققین مولوی الشیخ محمد مرید محی الدین الحنفی القادری الغفوری دام عزہ وبقاہ مشرف شدیم ودو عدد کتب بما عنایت کردند یکی ثبوت الشفاعۃ سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم در رد وہابیین ودیگر تحفۃ الاخیار فی بیان الصلوۃ علی السکون والوقار تحفۃ الاخیار را خواندم واز نظر عبور کردم در تحقیق مسئلہ اشارہ مسبابہ کہ ترک آن اولی است در نماز باقوال فقہاء ومحدثین یعنی مثل صاحب شمنی وامام ابو جعفر طحاوی معانی الآثار منع کردہ است پسند خاطر اینجانب افتادہ شد وہیچکس اشارہ مسبابہ در نماز در ہرات نمیکند واز این باب ہیچ گفتگو ہم نیست بنابرین نوشتم کہ ترک اشارہ مسبابہ اولی است در نماز وعلیہ الفتوی است ۔ کتبہ

العبد القاضی سید صدیق الحسینی القادری الہروی عفا اللہ عنہ

خادم شرع نبی
المتوکل علی اللہ الغنی
سید صدیق حسینی
۱۲۹۱

از مکان لواری شریف واقع سندہ حیدرآباد حرسہا اللہ تعالی الی یوم التناد

مکتوب مرغوب محبوب از جناب مستطاب فیضمآب قطب المشائخ والاجاب قدوۃ السالکین عمدۃ الکاملین زبدۃ الواصلین محبت الاولیاء اللہ والعارفین معز العلماء الراسخین المتمسک بحبل اللہ المتین فیاض زمان وحید الآوان فرید الدوران شیخ المشائخ مولنا الحاج میاں صاحب خواجہ محمد سعید سلمہ اللہ المجید صاحب صدیقی نقشبندی مجددی سعیدی دام ظلالہ علی المفارق الطالبین ابن سند العارفین وسید الکاملین اولیاء اللہ بالیقین ابو سینا الحاج حضرت شیخ الاسلام والمسلمین خواجہ محمد حسن صاحب صدیقی نقشبندی مجددی قدس اللہ سرہ العزیز مہاجر مدینہ منورہ علی صاحبہا والصلوۃ والسلام والتحیۃ قبر مبارک ایشان در بقیع شریف عقیب زیارت حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ است بذریعہ داک رسیدہ است باسمہ

۱۲ ۶۴
بلبل او
گل محمد سعید

کاشش در تو جلوه کرده نام پاکِ دستگیر
خاتم فتوای تو در رنگِ شاهی خوش گرفت

مفتی شرعِ نبی هم محیِ دینِ گشته ئی
کابل و هند و بخارا یار گند و تا شکند

همواره علم سرفراز شریعت غرا ؛ و خاتم فتوای ملت بیضا ؛ نقامت سر دبالا و بدست ید بیضا ؛ فخر الفعلای تعالی حجة الاصفیاء بر جبین فلک نقاهت و فراست شمس برج ادراک و درایت ؛ تاجدار ملک فتوای پیش رو دستار بندان افتای سمای سا زیب فرای باد آمین ثم آمین بعد ما یلیق تقدیمه مشهود میدارد و نوشت تکمله بر طرز علماے بخاراے شریف نهایت منیف افتاد ۔ بدل پسندید و بجان دید از تشکیک سفر شما بجام نگار مخلصی میان صدیق فرستاد که رساند زیاده توسن تند خرام بلگام مرام باد فقط حسبی الله ولی دل ۱۳ھ

ایضاً تقریظ در مقبولیت تکمله تحفة الاخبار ۶

بلبل ادر ۶۴ ۱۲
گل محمد سعید

باسمه تعالی

عالم و عامل و فقیه و عقیل
نام دارد مرید محی الدین

صوفی و صافی و نبیل و سبیل
یک باشد مراد و تکمیل
صد سلام و تحیه و تکریم

عارف حق و سالک اذکیٰ
پس محمد مراد و محی الدین
پیش کش اوست تحفهٔ تقبیل

فخر دین و براه بت دلیل
گفتنش میبرد با تفصیل

در لیفهٔ سامی بهجت عطامی تخشید حمد لله سبحانه که اهل خانقاه بر فاهیت اند و مولوی میان حاجی محمد علی از فالج در عشره شفایاب مگر هنوز نقاهتی میدارد و از نمبر دوم تکمله پرسید و در مدح و توصیفش چه نویسد خرانکه کلام الملوک ملوک الکلام گوید موجب شو قمندی شما این دو حروف بقلم شکسته رقم خود نوشته و السلام علیکم و علی ابنائکم و اولادکم و احفادکم منی و من ابنائی و من اخی کثیرا فقط (۹) شعبان روز دوشنبه ۱۳۱۵ھ العبد خادم الطریقه محمد سعید نقشبندی متوطن لوآری شریف بقلم خود ؛ ؛ ؛ ۷

شهر بوبک متعلق سیوٹن ضلع کراچی بندر از جناب مخدوم محمد هاشم زمیندار ۹ رجب المرجب رسیده

بجناب فیضمآب قدوة العلما نخبة الفضلا عالم النحریر و فاضل کامل التحریر عمدة المحققین سند المدققین جناب

مولویصاحب میان محمد مرید محی الدین دامت برکاته بعد از تبلیغ مراتب تسلیمات و بندگیات وافیات معروض میدارم باستماع آمده که آنجناب فیضمآب کتاب مستطاب تحفة الاخبار فی بیان الصلوٰة علی السکون و الوفا تصنیف فرموده بمواهیر علماء اعظام محلی نموده مطبوع نموده در مطبع بمبئی در نزد هر علماء ارسال نموده اند ازین معنی التماس میدارم که مهربانی فرموده چهار پنج نسخهای کتاب مذکور بوسیله داک یعنی ٹپال ارسال فرمایند که کتابهای موصوف مطالعه نموده فائده یاب شده در حق آنصاحب دعا گوی خواهد شد از ممنی احسان خواهد بود ؛ الراقم مخدوم محمد هاشم زمیندار شهر بوبک ۸

تقریظ بر تکملهٔ تحفة الاخبار از شهر پشاور محله چاه کاله از جناب فضیلت مآب عاقبت مسعود مولانا مفتی محمود سلمه الله الودود و دام عزه ۲۲ شهر شوال ختم بالخیر و الاقبال از پشاور ۱۷ شهر شوال ۱۳۱۵ھ

هو الله تعالی

بخدمت فیضدرجت سراسر کرامت مفخر علمای زمان شیخ المشایخ مورد الطاف بیکران سنان القلم و سیف اللسان حضرت مولانا و اولانا مولویصاحب محمد مرید محی الدین صاحب لا زالت شموس علومه مستنیرة و قمور فهومه مقمیرة از بندهٔ نیاز آمود خاکسار مفتی محمود بعد از آداب و التسلیمات مستمندی آیات معروض آنکه از کمال سعی مخدوم تکمله کامل چو شد شد مکمل تحفه اش هر چار جا سابق که بد غلغله افتید هر جا بالخصوص رسانکی

چونکه دید آنصاحبم مداح مخدوم بشد
نغره زن گشته چو میرفت نزد صاحب اوه خود
در بغل کرد تحفه را پدر و مقصد بجو ود
آنکه عالم شیخ ماذون صاحب تحفه مجد
هم دعا داد فقیر زیر کس ثمره اش باید چو حد

پیش ازین آن تحفه را در جنب خود و میداد جا
کو مریدان را ببیار دید تحفه را او نذر زود
در تحیر خلق گشته از مرید محی الدین
اینقدر بس نام مخدوم در وطن مذکور هست
فقط از صدور تکمله های گرامی مفتخرم بمجرد رسیدنش

قصیدهٔ شکریه بقلم آورده ام لیکن بعلت فراموشی جای که گذاشتم تا الی الامروز نیفتاد بدست آمد و آتش شوق

تعلیمات رسید اما بعد از مطالعه آنکه تکمله نہایت دلچسپ بود و نیا بر تشہیر اسم گرامی سامی حصول دعیات اہل مجلس صاحب
مائکی بخدمت صاحب موصوف دو عدد تکمله روانه نمودم بسیار تحسین فرما شدند و نقل مجلس شریف ذکر تکمله مکمل شد
و بنده نیز مستفید دعای حاضرین گردید خداوند تعالی جناب عالی را باین کار خیر مدام مشتغل فرما یاد و مفتخر و مستظہر ما مردم
بی کام و زبان و اراد تمند و کرمه

قصیدهٔ شکریه در مدح مخدومم طبعزاد جناب مولانا مفتی محمود صاحب سلمه الله المعبود

نیستی حاضر اے فاضل تا ببوسم دست تو
شد منور لولو بینت گشت بیرون از بحر تو

علم تو بحر محیط است منزل لولو بسی
فکر تو غواص کامل غوص گرد در بحر تو

این گرت در یتیم آورد بیرون زان محیط
گرد منور این جہان را آفرین بر فکر تو

از مشائخ ہم ز علما مرحبا آید پدید
چون بہ بیند تکمله را آنکه شد از جہد تو

عقل کل حیران ز تقریر مضامین دقیق
ما تنان را منصب این ہست آنکه شد از کلک تو

گرچه این مجموع فتاوی لیک متنی ہست متین
کے توانم وصف آن حیران شدم از فکر تو

مدح گویم یا سنان یا سیف بران بی درنگ
بلکه در رشت لعل بدخشان سطر و حرفش زبان تو

خاموشی آمد بجز حق بشد از این پدید
از تعصب دور منصف گرد مطالع این زتو

ابتدای تحفه گرچه بود حجت در جہان
در مناظر معتصم بود از حجج مسطور تو

این قدر مقبولی نادر ہیچ تصنیف کسی
این چه سر ہست و این ای مخدوما خواہم زتو

بحر را در قمقمه کردی محصر مجدد تا
ہیچ صانع خود بنیاورد آنکه کردی صنع تو

گفت صاحب مائکی با خادمانش وقت کوچ
آورید زود آن مولوی را تحفه آورد ند زتو

در بغل کرد تحفه را رفت سوی ڈہ ڈیرہ مہمند
تا ہمه پایند ملازمش نا تحفه مطبوع تو

در حقیقت اینکه تشہیرت ز حد گشته پدید
شمره نیت ز خدام آستان آن تو

منزلت بین تحفه را حاصل چو شد در این وطن
در ہزاران عالمان مذکور گردید نام تو

عالمان عالمین گرچه بکثرت چون نجوم
در جناب آفتاب حیران شدند از شان تو

گرچه ہستی تو مکمل در میان فاضلان
سر برند حلقوم اعدا ہر یکے با سیف تو

راست شد مضمون اسمت محی دین کرده جواب
معتقد گشتم از و ز الہام بود این اسم تو

چون شنیدند عالمان نام مرید محی الدین
صاحب این تحفه ہست پرسان غنید ز اوطان تو

ہستی گشته منور از علومش ہمچو خور
از خدام غوث سید داد نشان از آن تو

گر ز کلک مبلغ کسے بخشد میسر کے شود
این دعا و نام و علمش کامکه حاصل شد بتو

در وطن با این صفت نزدیک جمیع عالمان
پس ز موصوف رتبه باشد بالمزید شان تو

عین الله کرده محشی چون فصول از اصول
زائران از دور رفتند ہم چو شایق زان تو

قول من تصدیق می یافت گرد بی جایت قریب
ہمچو موج بحر شدی پیوسته ز ارباب تو

دوستان را خورمی بس از شنید این صفات
عزتت خواہند زیاده ہم چو مسکین حسب تو

گر نبودی مخدوما این سعی مشکورت پدید
کے نمودی خلق شکرت لیک زین احسان تو

جهل ایشان مے کشد مردم را سوی شکر او
ورنه کس را چیست سازد تر زبان بر شکر تو

حال صاحب بشنود احوال چون از تکمله
مثل تحفه التجا دارد به بیند کار تو

آفرین خواند فرادان مثل اول زین عمل
ہم توابع ہم لواحق مدح گویند زان تو

در جہان با نام نیک چون ذات تو مشہور شد
فائده بہتر چه زین ہست چون دعا بر ذات تو

خاتمت بالخیر باد از این عمل کرده بجہد
عمر تو گردد فزون او ان ہم ز فرزندان تو

صورت حال نیاز مآل راقم اثم

ط

شرمنده ہستم فراوان در حضرت مخدوما
لیک معذورم بداری عذر دارم پیش تو

در زوایا مطوره مستور ہستم از لسان
صم بکم عمیے حالم دان که گویم پیش تو

غم که بالای غم ہست از پی فرزندان خود
کرده ما را چون و نزبل ہوی عمر چون نہی تو

قوت قلبی برفت هم قوت جسمے معدوم
دست و پایم شد بریده کارها کردم رها
اینکه یادت نیست فراموش ز آنکه بیشیم بس کتب
این چنین اشخاص را مے سازند تنها مبتلا
چون دعایت ذکر خیرت غائبانه مے کند
خیر تو جاری بود گردد ثواب تو مزید

دست را طاقت کجا تا حال نویسم پیش تو
همچو روباه شل شدم جا مانده خوانم نام تو
هم ز مخدوم هم ز غیرش زین است دعا بر نام تو
از عرایض عفو میدار کان که عفو معمول تو
اکتفا سازی بران چون بهر حق ست حب تو
در جهان در عاقبت چون نام تو داری کم تو

سکینا بس کن تو بس کن همچو مجنون گشته
عقل را بر رود کردی نیست درین بهبود تو

۹

تقریظ حجة البیضا فی رد اهل الطغا

ارزانی پور ضلع خیرپور ملک سندھ حیدرآباد حرسها الله تعالی عن الآفات والفساد از جناب ولایت مآب سلالة السادات الکرام عمدة النجبار العظام ذی القدر والاحترام حضرت پیر کبیر مولانا سید غلام محی الدین شاه صاحب الحسنی الحسینی الجیلانی ثم الرانی فوری رئیس اعظم رانی پور شریف سنده محرره ۲۶ ماه ربیع الاول ۱۳۱۸ھ

هو

محب خاندان قطبیه معتمد بارگاه غوثیه محقق عدیم العدیل مدقق فقید المثیل زبدة العلماء عمدة الفضلاء مولوی معنوی مولویصاحب محمد مرید محی الدین صاحب بسط الله علمه بعد دعوات وافیات وتحیات ناکیات سنت حضرت سرور کائنات علیه افضل الصلوات مرفوع خواطر عاطر گرامی باد مصارف حالات این نواحی بفضل و کرم حضرت الهی مستوجب حمد و شکر نامتناهی است و مژده تندرستی مزاج عافیت امتزاج آن علم علما پیوسته مطلوب و مرغوب باهو المدعا منیقه انیقه فرحت سلیقه ورود سعادت آمود نمود بنهایت خرم و خوشنود فرمود دیگر کتاب حجة البیضا فی رد اهل الطغا که از نتائج طبع گرامی است قبل ازین رسیده بمطالعه درآمده بود الحق که عجیب تصرفی بکار برده و دریا را بکوزه آورده اند شکریه این محنت بکدام لسان ادا فرموده شود دیگر او تعالی مالک خزائن

السموات والارضین از الطاف غیبی و اعطاف لاریبی خود سعی ایشان مشکور و جهد ما جور خواهد ساخت و خود جناب قطب الاقطاب باز الله الاشهب قدس الله سره العزیز متوجه انجاح حاجات و اتمام مرادات آن ستوده صفات خواهند شد یقین کامل است که إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ باقی انچه تاخیر در ارسال جواب بخیر وقوع آمده بود بر دیگر خیال حمل نسازند معاذ الله که در حق چنین اهل علم و فضل در خاطر خطوری راه یافته باشد و لیکن چون موسم عین آبادی مزروعات بود از باعث کثرت امورات مرجوعه متعلقه زمینیات وغیره فرصت بدست نمی آمد و انشاء الله تعالی عنقریب بشرط با حضر امداد در طبع کتاب فرموده خواهد شد خاطر شریف را مطمئن داشته دست از افاده باز ندارند و نسخهاے کتاب بیشمار بعد از تیاری طبع بحساب مقرره آورده خواهد شد زیاده خیر والسلام تحریر بتاریخ ۲۶ ربیع الاول سنه ۱۳۱۸ هجری النبوی صلعم

زباغ احمد صالح بنسل محی الدین ۱۲۸۱
چه غوث گلست معطر غلام محی الدین

۱۰

از مقام ترنگزی هشتنگر ضلع شهر پشاور تقریظ از جناب فیضمآب جامع المعقول والاصول سعادت نشان مکرمی ملا ذاکر الله جان آخوندزاده صاحب شهید مرحوم مظلوم بتاریخ ۲۴ رجب سنه ۱۳۱۸ھ

عمدة السالکین زبدة العارفین معدن المروة والاحسان منبع الفیض والعرفان اعنی جناب فیضمآب مولویصاحب محمد مرید محی الدین سلمه الله رب العلمین بعد از تعظیمات بلاغایات وتسلیمات بلانهایات معروض رای عالی الدرجات میدارم که احوال انیجال بدینمنوال است خیر و خیریت است و خیریت آنجناب از بارگاه رب الارباب مطلوب القلوب المرام آنکه شرفنامه شما در عین وقت انتظاری ورود فرمود سر در از حد بیرون موصول گردید بحکم الکمة الخط نصف اللقاء من الاحباب احوال الموف شفقت نامه مکشوف گردید انچه جناب از احوال کتب درس پرسیده اند صاحبا الحال کتب علم نحو و منطق و حکمت و علم کلام کلهم و معانی و بیان و بلاغت و از اول کتب فقه فارغ شده ام و شروع در آخر هدایه کرده ام و انچه از امر تدریس صاحب عرض انیست که الحال مشغول بخواندن کتب هستم و تدریس نمیشود از علم فارغ شدم بعد از ان

خواہد شد والسلام علی من ارسل الینا الکتاب المسمّٰی تحفة الاخیار فی بیان الصلوٰة علی السکون والوقار الحمد للہ در
آوان سعید ورود فرمود ہمین کتاب بلا جواب ادب و دنیا بطور بنیاد شد مثل این تحقیق در کتب دیگر ندیدم و تقویت قول
جناب مخدوم منار سولنا صاحب البرکات صاحب الصوات علیہ الرحمہ و التحیات حاصل گردید و بیان امر متنازع فیہ
بروجہ تفصیل قرار یافت فقط زیادہ السلام تحریر بتاریخ ۲۴ رجب ۱۳۱۳ھ مرسلہ ذاکر اللہ جان از مقام بکری مسجد سبحان

از شہر لاہور محلہ چابک سواران درون کوچہ طرہ بازخان سلہ مولوی قمر الدین

مکرمی مخدومی استاذی جناب مولانا مولوی شیخ محمد مرید محی الدین صاحب قادری حنفی پشاوری نوشہری اماثل المتاخرین
فخر المتقدمین سند المحدثین سراج المفقہین سلطان الواعظین شمس العالمین بعد سلام علیکم سنت حضرت سید الانام معروض
خاطر عاطر آنکہ کتاب آنجناب مسمّٰی بہ تحفة الاخیار برا گمراہان بادیہ ضلالت شمع ہدی للمتقین ہست و برای معاندین منکرین
فروع وہابین وغیرہ متعصبین دلیل ساطع و برہان قاطع ہست ایسے پرشور شر زمانہ مین بیشک ایسی کتاب کا ہونا از بس بہت ہی
ضرور تہا جو لوگ باوجود دعوی حنفیت کے حقائق مسائل حنفیہ منیفہ بالکل محض بیخبر ہین اور متروک العمل کو سنت مستحب
سمجھکر فوائد حسنات سے محروم ہوکر مستحق گناہ ہو جاتے ہین اونکے لیے آنجناب کی کتاب مذکورہ اہدنا الصراط المستقیم کا
کام دیتی ہی مخالفین کو ایسے دندان شکن جواب تحریر ہین جسکا جواب نہین بیشک آپکی کتاب باصواب بےنظیر لاجواب ہے
جزاک اللہ فی الدارین خیرا مینے کچھہ آپسے سبق پڑہے ہین چونکہ اسوقت لاہور مین یہ بات رفع سبابہ کچھہ بیان درپیش ہے
اور جناب مولانا مولوی غلام قادر صاحب بوجہ علالت طبع لاہور مین تشریف نہین رکہتے وہ بہرہ گئے ہوئے ہین
ورنہ اونسے کتاب تحفة الاخیار لیکر مخالفین کو دکہائی جاتی آپکو تکلیف نہ دیجاتی مگر بنظر فیض عام پہر کبھی آئندہ کام مین
آئیگی اسکو پاس رکہنا ضروری ہے لہذا دست بستہ التماس ہے کہ کتاب تحفة الاخیار خواہ ثوابا للہ خواہ قیمتا
ویلیو پی ایبل ضرور بالضرور بہت جلد ارسال فرماوین تاکہ اوس مخالف کو دکہایا جاوے اور وہ راہ راست پر
آجاوے آپ کو ثواب حاصل ہو مخالف ایسے فیصلے پر راضی ہے فدوی دعاگو قمر الدین حنفی از لاہور محلہ
چابک سواران متصل مسجد چینیان اندرون کوچہ طرہ باز خان جواب طلب ضروری انتظار رہیگا

تمت تمام شد تکملہ تحفة الاخیار فی بیان الصلوٰة علی السکون والوقار بتاریخ ۱۲ ماہ ذیقعدة الحرام ۱۳۱۵ھ

